

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

заснований у 2007 р.

Випуск 70

КИЇВ – 2022

УДК 338.483(082)

ББК 65.433я43

Г35

ISSN 2308-135X

Географія та туризм: науковий журнал /ред. кол.: Запотоцький С.П. (гол. ред.) та ін. – К.: Альфа-ПК, 2022. – Вип. 70 – 84с.

Науковий журнал висвітлює актуальні питання теорії та практики туризму, країнознавчих досліджень, проблем регіонального розвитку, теорії та практики природничої географії.

Для фахівців сфери туризму, наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

Головний редактор: *Запотоцький Сергій Петрович*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Заступник головного редактора: *Любіцева Ольга Олександрівна*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Відповідальний секретар: *Сировець Сергій Юрійович*, кандидат географічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Члени редколегії: *Антоненко Володимир Степанович*, доктор географічних наук, професор, Київський університет культури, м. Київ, Україна. *Антонюк Наталія Володимирівна*, доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна. *Бабушко Світлана Ростиславівна*, доктор педагогічних наук, доцент, Національний університет фізичного виховання і спорту України, м. Київ. *Бучко Жанна Іванівна*, кандидат географічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна. *Гукалова Ірина Володимирівна*, доктор географічних наук, провідний науковий співробітник, Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна. *Дністрянський Мирослав Степанович*, доктор географічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна. *Зеленська Любов Іванівна*, доктор педагогічних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна. *Колотуха Олександр Васильович*, доктор географічних наук, доцент, Львівська академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна. *Мальська Марта Пилипівна*, доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна. *Михайленко Валерій Петрович*, кандидат хімічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Плахотнік Ольга Василівна*, доктор педагогічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Поляк Ольга Вікторівна*, кандидат педагогічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Рудковський Олександр Володимирович*, доктор економічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Самойленко Віктор Миколайович*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Сарменто Жоао*, кандидат географічних наук, доцент, Університет Мінью, м. Брага, Португалія. *Сніжко Сергій Іванович*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Сокол Тетяна Георгіївна*, кандидат педагогічних наук, доцент, Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна. *Стебельський Ігор*, доктор географічних наук, професор, Віндзорський університет, м. Віндзор, Канада. *Ткач Олег Іванович*, доктор політичних наук, кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Уварова Ганна Шевкетівна*, кандидат педагогічних наук, доцент, Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна. *Хільчевський Валентин Кирилович*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Чепурда Лариса Михайлівна*, доктор економічних наук, професор, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна. *Яворська Вікторія Володимирівна*, доктор географічних наук, професор, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, м. Одеса, Україна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ: м. Київ, МСП-680, проспект Глушкова, 2-а. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра країнознавства та туризму, тел. 521-32-49.

Зареєстровано Міністерством юстиції України. Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 23969-13809 ПР від 11.05.2019.

Наукове фахове видання України, географія. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р., № 886.

Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 27 грудня 2022 р., протокол №6.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат та інших відомостей.

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК: 338.483.1:341.16:001

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2022.70.3-9>

Мелько Людмила Федорівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Литвинова Тетяна Станіславівна

«Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна
e-mail: ludmilam@krok.edu.ua

«Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна
e-mail: tsrevenko@krok.edu.ua

ГАСТРОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО ТА ТУРИЗМ

Мета дослідження полягає в аналізі гастрономічного потенціалу нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО (НКС), обґрунтуванні можливостей його використання у туризмі, у т.ч. відповідно до туристичних макрорегіонів ЮНВТО, удосконаленні понятійно-термінологічного апарату.

Методика дослідження ґрунтується на застосуванні наукових методів, таких як аналіз, синтез, порівняння, класифікації, узагальнення та ін. Статистичний метод обробки інформації використовувався при дослідженні кількісних показників щодо гастрономічної складової нематеріальної культурної спадщини, картографічний метод – при геопросторовому аналізі за темою дослідження відповідно до туристичних макрорегіонів ЮНВТО, графічний метод сприяв відображенню статистичних матеріалів у діаграмах тощо.

Результати. Проаналізовано гастрономічний потенціал нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Виділено елементи гастрономічної спадщини відповідно до Списків НКС, проаналізовано кількісні показники. Виділено тематичні напрямки елементів НКС, що відображають гастрономічну спадщину, розкрито туристичні можливості. Проаналізовано гастрономічний потенціал НКС ЮНЕСКО щодо туристичних макрорегіонів ЮНВТО та обґрунтовано туристичні можливості. Уточнено поняття «гастрономічна спадщина». Підкреслено необхідність додаткового захисту НКС, у т.ч. гастрономічної спадщини, під час воєнної агресії на рівні міжнародних інституцій.

Наукова новизна. Удосконалено понятійно-термінологічний апарат спадщини ЮНЕСКО, визначення поняття «гастрономічна спадщина». Проаналізовано гастрономічний потенціал НКС відповідно до туристичних макрорегіонів ЮНВТО.

Практична значимість. Матеріали дослідження можуть бути враховані при формуванні списків нематеріальної культурної спадщини, можуть використовуватись при розробці туристичного продукту, створенні турів із гастрономічною та кулінарною метою або складовою, а також при підготовці фахівців з туризму.

Ключові слова: нематеріальна культурна спадщина ЮНЕСКО, гастрономічний потенціал нематеріальної культурної спадщини, гастрономічна спадщина, туризм, туристичні ресурси, туристичні макрорегіони ЮНВТО.

UDC: 338.483.1:341.16:001

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2022.70.3-9>

Melko Liudmyla,
Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor
Lytvynova Tetiana

«KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: ludmilam@krok.edu.ua

«KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: tsrevenko@krok.edu.ua

GASTRONOMIC POTENTIAL OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF UNESCO AND TOURISM

The aim of the research is to analyze the gastronomic potential of the intangible cultural heritage of UNESCO (ICH), to substantiate the possibilities of its use in tourism, including the accordance with UNWTO tourism macro-regions, to improve the conceptual and terminological apparatus.

The research methodology is based on the application of scientific methods, such as analysis, synthesis, comparison, classification, generalization, etc. The statistical method of information processing was used in the study of quantitative indicators regarding the gastronomic component of intangible cultural heritage, the cartographic method was used in the geospatial analysis according to the research topic based on the tourist macro-regions of the UNWTO, the graphic method contributed to the reflection of statistical materials in diagrams, etc.

Results. The gastronomic potential of UNESCO's intangible cultural heritage is analyzed. The elements of the gastronomic heritage were identified in accordance with the Lists of the ICH, quantitative indicators were analyzed. The were highlighted, and tourist opportunities were revealed. The gastronomic potential of the UNESCO ICH in relation to the UNWTO tourist macro-regions was analyzed and the tourist opportunities were substantiated. The concept of "gastronomic heritage" was clarified. The need for additional protection of the ICH, including gastronomic heritage, during military aggression at the level of international institutions was underlined.

Scientific novelty. The conceptual and terminological apparatus of UNESCO heritage, the concept of "gastronomic heritage", were improved. The gastronomic potential of the ICH was analyzed in accordance with the UNWTO tourism macro-regions.

Practical significance. Research materials can be taken into account when forming the lists of intangible cultural heritage, can be used in the development of a tourist product, creation of tours with a gastronomic and culinary purpose or component, as well as in the training of tourism specialists.

Key words: intangible cultural heritage of UNESCO, gastronomic potential of intangible cultural heritage, gastronomic heritage, tourism, tourist resources, UNWTO tourist macro-regions.

Постановка проблеми. Нематеріальна культурна спадщина (НКС) є потужним туристичним ресурсом, охорона та збереження якої регулюється, як на міжнародному, так і на державному рівнях.

Серед елементів НКС одними із найпривабливіших для туристів є гастрономічна спадщина, яка має невичерпні можливості для використання у туристичній діяльності. Не дивлячись на те, що гастрономічна спадщина є складовою турів, а гастрономічний туризм – один з найпопулярніших різновидів туризму, потребує аналізу гастрономічний потенціал нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, обґрунтування можливостей його використання у туризмі, удосконалення понятійно-термінологічного апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню нематеріальної культурної спадщини, її використанню у туризмі присвячені публікації В. Антоненка, А. Гаврилюк, З. Босик, О. Дутчак та ін. Гастрономічна спадщина розглядається у публікаціях В. Архіпова, Т. Бровенко, І. Григорчак, В. Литовченко, М. Поплавського та ін. Питання щодо гастрономічного туризму висвітлюються у дослідженнях Д. Басюк, Г. Вишневської, В. Гринюк, І. Комарницького, В. Корнілової, Н. Корнілової та ін.

І. Френкель розглядає гастроспадщину як «ресурс розвитку економіки регіонів», який потребує вивчення «зادля подальшого впровадження креативних стартапів», підкреслюючи її потужний потенціал щодо туристичних пропозицій [1]. М. Душар всебічно аналізує українську гастрономічну спадщину і в історичному контексті, розглядаючи її, як один із чинників національної ідентичності [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну увагу науковців до використання гастрономічної спадщини у туризмі, широко не висвітлювалось питання щодо аналізу гастрономічного потенціалу нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО у цілому, обґрунтування можливостей його використання у туризмі, у т.ч. відповідно до туристичних макрорегіонів ЮНВТО.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз гастрономічного потенціалу нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, у т.ч. відповідно до туристичних макрорегіонів ЮНВТО, та його використання у туризмі.

Виклад основного матеріалу. Нематеріальна культурна спадщина (НКС) регулюється Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.) [3]. Нематеріальну культурну спадщину ще називають «живою спадщиною», яка передається із покоління у покоління, зберігається та підтримується на міжнародному і державному рівнях та місцевими громадами.

Загальна кількість елементів нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО складає 677 одиниць, що представлені у 140 країнах світу (дані на 03.12.2022 р.) [4]. Останні зміни відбулись згідно з рішенням Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО на сімнадцятій сесії, яка відбулась з 28 листопада по 3 грудня 2022 р. у Марокко [5].

Таблиця 1

Кількісні показники елементів НКС, що відображають гастрономічну спадщину
(дані на 03.12.2022 р.)

Списки	Кількість елементів	Кількість у %	Кількість країн
Репрезентативний список НКС	32	94	38
Список НКС, що потребує термінової охорони	1	3	1
Реєстр належної практики захисту	1	3	1
Всього	34	100	40

Джерело: складено на основі [3,4].

Проаналізуємо елементи НКС, які відображають гастрономічні та кулінарні традиції країн і народів світу, та складають значний гастрономічний потенціал для використання у туризмі (виготовлення напоїв, страв, традиційна кухня тощо).

Відобразимо кількісні показники НКС, її гастрономічну спадщину, за весь період поповнення відповідних Списків ЮНЕСКО (табл.1).

У цілому елементи НКС згруповані за трьома Списками, які готує Міжурядовий комітет з охорони нематеріальної культурної спадщини, згідно з Конвенцією про охорону нематеріальної культурної спадщини, а саме: 1) Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини; 2) Список нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони; 3) Реєстр належної практики захисту [4].

Кількість елементів НКС, що представляють гастрономічну спадщину, складає від загальної кількості елементів всього 5%, що є невеликим показником у порівнянні з іншими елементами, «галузями». Також варто зазначити, що перші три елементи гастрономічної спадщини внесені до списків НКС тільки у 2010 р., хоча вони почали формуватися ще з 2008 р. Це були: традиційна мексиканська кухня, гастрономічна трапеза французів (французьке застілля) та мистецтво виготовлення пряників Північної Хорватії. Варто зазначити, що вказані елементи користуються популярністю у туризмі.

Всього за період з 2010 по 2022 рр. було внесено 34 елементи гастрономічної спадщини, із яких 32 елементи, що складає 94% від загальної кількості, входить до складу Репрезентативного списку НКС, і тільки по одному елементу – відповідно до інших двох списків (по 3% на кожний) (див.табл.1 та рис.1).

Рис. 1. Кількісні показники елементів гастрономічної спадщини у Списках НКС (дані на 03.12.2022 р.)

Джерело: складено на основі [3,4].

Згрупуємо елементи гастрономічної спадщини, що представлена у списках НКС, відповідно до тематичних напрямків та наведемо приклади (табл.2).

Відповідно до табл.2 елементи гастрономічної спадщини згруповано за трьома основними напрямками: традиційні напої, традиційна кухня та традиційні страви і вироби. Слід зазначити, що вибір тематичних напрямків не є сталим. У дослідження можна включати, наприклад, фестивалі, які пов'язані із вирощуванням і споживанням фруктів тощо.

Традиційні напої завжди користуються популярністю у туристів. Насамперед, це кава, чай, традиційні алкогольні вироби тощо. Але варто зазначити, що важливим є традиції виготовлення, збереження спадщини, традиції гостинності. Наприклад, мармурову арабську каву представляють «як символ щедрості» в країнах Близького Сходу тому, що це відповідний церемоніальний акт, аспект гостинності, напій, який готують на очах у гостей [4]. Туристів варто знайомити з особливостями приготування напоїв, з традиціями та звичаями, що є складовою місцевого колориту. І бельгійське пиво, і кубинський ром, і китайський чай й інші традиційні напої, що входять до списку НКС ЮНЕСКО можуть стати родзинкою у програмі турів щодо знайомства з країною.

Таблиця 2

Тематичні напрямки елементів НКС, що відображають гастрономічну спадщину
(дані на 03.12.2022 р.)

Тематичні напрямки	Елементи НКС у списку ЮНЕСКО
Традиційні напої	Кавова культура Туреччини та традиції (2013). Стародавній грузинський традиційний спосіб виготовлення вина в кеврі (Грузія, 2013). Арабська кави – символ щедрості (ОАЕ, Саудівська Аравія, Оман, Катар, 2015). Культура пива (Бельгія, 2016). Знання майстрів легкого рому (Куба, 2022). Традиційні технології обробки чаю та пов'язані з ним соціальні практики в Китаї (Китай, 2022) та інші.
Традиційна кухня	Традиційна мексиканська кухня (Мексика, 2010). Французьке застілля (Франція, 2010). Вашоку – традиційна японська кухня (Японія, 2013). Середземноморська дієта (Кіпр-Хорватія-Іспанія-Греція-Італія-Марокко-Португалія, 2013). Нсіма, кулінарна традиція Малаві (2017) та інші.
Традиційні страви, вироби	Пряничне ремесло з Північної Хорватії (Хорватія, 2010). Лаваш: виготовлення традиційного хліба, значення і культурні прояви (Вірменія, 2015). Культура випікання та поширення хліба: лаваш, катирма, юпка, юфка (Азербайджан-Іран-Казахстан-Киргизстан-Туреччина, 2016). Плов: культура та традиції (Узбекистан, 2016). Традиція виготовлення та поширення долми (Азербайджан, 2017). Мистецтво неаполітанської «Pizzaiuolo» (Італія, 2017). Знання, ноу-хау та практики, що стосуються виробництва та споживання кус-кусу (Алжир-Мавританія-Марокко-Туніс, 2020). Культура приготування українського борщу (Україна, 2022) та інші.

Джерело: складено на основі [4].

Традиційна кухня країн і народів світу, традиційні страви та вироби є символом самобутності культурної спадщини, її унікальності. У списках НКС гастрономічну спадщину представлено і в кожному регіоні, і в багатьох країнах світу, що варто врахувати у процесі розробки турів. Особливістю також є те, що схожі гастрономічні традиції можуть охоплювати певні регіони і низку країн, що і відображено в Репрезентативному списку НКС. Наприклад, «середземноморська дієта» характерна для низки туристичних країн Середземноморського басейну, а «виробництво та споживання кус-кусу» – для країн Північної Африки, що є основою і культурної ідентичності, і міжкультурного діалогу [4]. Варто у програмі турів виділяти час на знайомство з гастрономічною спадщиною, у т.ч. залучаючи туристів до майстер-класів, запрошуючи на фестивалі, ярмарки, інші заходи, які сприяють більш глибокому ознайомленню з носіями культурної гастрономічної традиції.

Проаналізуємо гастрономічний потенціал НКС ЮНЕСКО щодо туристичних макрорегіонів ЮНВТО та його туристичні можливості (рис. 2).

Рис. 2. Кількісні показники елементів НКС (гастрономічна спадщина) за туристичними макрорегіонами ЮНВТО (дані на 03.12.2022 р.)

Джерело: складено на основі [4,5].

Найбільша кількість елементів гастрономічної спадщини, як зображено на рис.2, зосереджена у країнах Європейського туристичного макрорегіону (51%). Всі інші регіони мають незначну кількість елементів. На другому місці знаходиться Африканський макрорегіон (17,6%), третє місце розділили Азійсько-Тихоокеанський та Близькосхідний макрорегіони – відповідно по 11,8% у кожного, а на останньому місці – Американський макрорегіон (7,8%).

Зупинимось більш детально на кожному макрорегіоні і проаналізуємо гастрономічну спадщину щодо її туристичних можливостей.

Європейський туристичний макрорегіон, як найпотужніший туристичний регіон світу, має найбільшу кількість країн з елементами гастрономічної спадщини (26). Тут знаходяться дві країни з найбільшою кількістю елементів – це Туреччина та Азербайджан (по 3 елементи) та три країни, де представлено по 2 елементи: Франція, Італія, Хорватія, інші країни – по 1 елементу.

Для туристів є привабливими: середземноморська дієта, французьке застілля, мистецтво неаполітанської піци, традиції приготування та дегустації плову в Узбекистані та Таджикистані, традиція виготовлення долми в Азербайджані. Особливістю регіону є культура випікання хліба, що представлено у Репрезентативному списку в шести країнах і може бути туристичною родзинкою: культура багетного хліба у Франції; кулінарне мистецтво та культура плескатоного хліба з закваски на Мальті; лаваш – приготування, значення та зовнішній вигляд традиційного хліба як вираження культури у Вірменії; культура випікання та поширення хліба: лаваш, катирма, юпка, юпка в Азербайджані, Казахстані, Киргизстані, Туреччині. Також привабливим є мистецтво виготовлення пряників Північної Хорватії.

В регіоні гарно представлені й традиційні напої, які є складовою НКС, і можуть залучатись до туристичної діяльності, а саме: культура пива в Бельгії; соціальні практики та знання, пов'язані з приготуванням і вживанням традиційного сливового алкоголю в Сербії; кавава культура та традиції Туреччини; культура чаю в Азербайджані та Туреччині як символ ідентичності, гостинності та соціальної взаємодії; стародавній грузинський традиційний спосіб виготовлення вина у квевері [4,5].

У зв'язку з військовою агресією на території України, 1 липня 2022 р. відбулась безпрецедентна подія, позачергове засідання Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, де було ухвалено доленосне рішення щодо включення елементу «Культура приготування українського борщу» у Список НКС, що потребує термінової охорони. Завдяки Євгену Клопотенку, відомому шефу-кухарю та команді однодумців, був зібраний та поданий на розгляд унікальний матеріал для прийняття такого рішення. До речі, це єдиний елемент гастрономічної спадщини НКС ЮНЕСКО, який входить саме до цього Списку.

«Кулінарні традиції – це більше, ніж просто страви», – як зазначає В. Литовченко. «Це етнокультурний пласт», де поряд з іншими складовими культури, «формувався генетичний код нації» [6]. Український борщ, як традиційна страва українського народу, є й туристичною принадою для іноземних туристів, які бажають відвідати Україну.

Африканський туристичний макрорегіон має свою специфіку. Із 54 суверенних держав континенту тільки 7 країн мають гастрономічну спадщину (9 елементів) НКС, із них дві країни – по 2 елементи: Марокко та Туніс, інші – по одному елементу.

Серед країн Північної Африки привабливою для туристів може бути традиційна страва виробництва та споживання кус-кусу; «середземноморська дієта» в Марокко та любителям гострого – харісса в Тунісі (приправа із перцем чилі). Серед країн Тропічної Африки у списку НКС серед елементів гастрономічної спадщини представлені: кулінарне мистецтво Сенегалу, в основі якого морські продукти, рис та овочі, та нсіма – кулінарна традиція Малаві (густа каша з кукурудзяного борошна). Особливістю є те, що збереження традиційного харчування Кенії включено у Реєстр належної практики захисту у 2021 р., це єдиний елемент гастрономічної спадщини у цьому Списку [4].

Азійсько-Тихоокеанський туристичний макрорегіон – другий туристичний регіон світу за кількістю туристичних прибуттів та доходів від міжнародного туризму. Тільки 5 країн мають гастрономічну спадщину (6 елементів) НКС, із них тільки одна країна має 2 елементи – КНДР, інші – по одному елементу.

Особливо цікавими для туризму є традиційні технології обробки чаю та його споживання в Китаї, напій із кобилячого молока в Монголії, культура випікання хліба в Ірані. Також

привабливою стравою для туристів є культура приготування і споживання кімчі, ферментованої капусти, в Північній та Південній Кореї. Але КНДР не є туристичною країною.

Близькосхідний туристичний макрорегіон серед елементів гастрономічної спадщини має загальний елемент – «Арабська кава як символ щедрості», який представлений у 4-х країнах: ОАЕ, Саудівська Аравія, Оман, Катар, і користується надзвичайною популярністю у туристів. Окрім цього, у Саудівській Аравії зберігається знання та практика, пов'язані з вирощуванням кавових зерен, що теж є принадою для туристів.

В Йорданії зберігається традиція приготування традиційної страви Аль-Мансаф, що є специфічною й екзотичною для туристів, в основі якої відварене м'ясо в йогуртовому соусі [4].

Американський туристичний макрорегіон має найменшу кількість елементів гастрономічної спадщини серед усіх макрорегіонів. Але вона вирізняється колоритом і самобутністю, і є надзвичайно популярною у туристів, а саме: традиційна мексиканська кухня та легкий кубинський ром. Специфічними є суп жуму на Гаїті – традиційний гарбузовий суп, та традиційний напій гуарані в Парагваї, які можуть бути цікавими для любителів місцевої екзотики [4].

Отже, гастрономічний потенціал НКС ЮНЕСКО має широкі можливості для використання у туристичній діяльності. Також особливістю є те, що щороку Списки поповнюються новими елементами, що створює додаткові можливості для формування унікального туристичного продукту в цілому, та щодо гастрономічного туризму зокрема. Але, як показує аналіз ринку туристичних послуг України, навіть до форс-мажорних обставин, нематеріальна культурна спадщина ЮНЕСКО у програмах турів була відображена недостатньо і пропозицій щодо ознайомлення з елементами НКС не так багато [7, с.326].

Виходячи із вищевикладеного, зазначимо, що потребує уточнення понятійно-термінологічний апарат НКС щодо гастрономічної спадщини.

Гастрономічна спадщина – це складова (елемент) нематеріальної культурної спадщини, гастрономічні та кулінарні традиції країн і народів світу, які вирізняються своєю самобутністю, і є одним із ідентифікаторів національної культури. Гастрономічна спадщина є потужним туристичним ресурсом і може бути використана для створення туристичного продукту, у т.ч. з метою організації гастрономічного туризму.

У період форс-мажорних обставин, особливо військової агресії, внутрішніх громадянських конфліктів, нематеріальна культурна спадщина, у т.ч. гастрономічна спадщина, є надзвичайно вразливою, тому потребує додаткового захисту, особливо на рівні міжнародних організацій

Висновки.

Нематеріальна культурна спадщина ЮНЕСКО має потужний гастрономічний потенціал для використання у туризмі.

Гастрономічна спадщина, як складова елементів НКС, присутня у відповідних списках, переважна більшість якої зосереджена у Репрезентативному списку. Кількість елементів НКС із гастрономічною складовою є невеликою, і на нашу думку, гастрономічну спадщину варто посилювати.

Тематичними напрямками елементів НКС, що відображають гастрономічну спадщину, є традиційні напої, традиційна кухня, традиційні страви та вироби, які використовуються або можуть бути використані у туристичній діяльності. Вибір класифікації тематичних напрямків може розширюватись та удосконалюватись.

Проаналізовано гастрономічний потенціал НКС ЮНЕСКО щодо туристичних макрорегіонів ЮНВТО, наведено приклади елементів гастрономічної спадщини та обґрунтовано її туристичні можливості щодо удосконалення туристичного продукту.

Враховуючи вищевикладене, удосконалено понятійно-термінологічний апарат – поняття «гастрономічна спадщина».

Підкреслено необхідність додаткового захисту НКС, у т.ч. гастрономічної спадщини, під час воєнної агресії на рівні міжнародних інституцій.

Список використаних джерел

1. Френкель І. Гастронадщина – ресурс розвитку економіки регіонів. URL: <https://uccs.org.ua/novyny/hastrospadshchyna-resurs-rozvytku-ekonomiky-rehioniv/>
2. Душар М. Гастрономічна спадщина та національна ідентичність. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2021/08/11/159985/>
3. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини : від 06.03.2008 р. № 132-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text

4. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. URL: <https://ich.unesco.org/en/lists>
5. Офіційний сайт нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. URL: <https://ich.unesco.org/en/home>
6. Литовченко В. Чому український борщ має бути у списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/chomu-ukrajinskij-borshch-maje-buti-u-spisku-nematerialnoji-kulturnoji-spadshchini-junesko.html>
7. Мелько Л.Ф. Спадщина ЮНЕСКО у туризмі: порівняльний макрорегіональний аналіз. *Регіональний туризм: сучасні виклики та перспективи розвитку: колективна монографія* / В. Г. Алькема [та ін.]. Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». 2022. С. 283-330. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/melko_0032.pdf

References

1. Frenkel I. Hastrospadshchyna – resurs rozvytku ekonomiky rehioniv. URL: <https://uccs.org.ua/novyny/hastrospadshchyna-resurs-rozvytku-ekonomiky-rehioniv/>
2. Dushar M. Hastronomichna spadshchyna ta natsionalna identychnist. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2021/08/11/159985/>
3. Konventsiiia pro okhoronu nematerialnoi kulturnoi spadshchyny : vid 06.03.2008 r. № 132-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text
4. Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. URL: <https://ich.unesco.org/en/lists>
5. Ofitsiinyi sait nematerialnoi kulturnoi spadshchyny YuNESKO. URL: <https://ich.unesco.org/en/home>
6. Lytovchenko V. Chomu ukraïnskyi borshch maie buty u spysku nematerialnoi kulturnoi spadshchyny YuNESKO. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/chomu-ukrajinskij-borshch-maje-buti-u-spisku-nematerialnoji-kulturnoji-spadshchini-junesko.html>
7. Melko L.F. Spadshchyna YuNESKO u turyzmi: porivnialnyi makrorehionalnyi analiz. Rehionalnyi turyzm: suchasni vyklyky ta perspektyvy rozvytku: kolektyvna monohrafiia / V. H. Alkema [ta in.]. Kyiv: VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK». 2022. S. 283-330. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/monografiji/melko_0032.pdf

Надійшла до редколегії 22.09.2022

Прийнята до друку 02.11.2022

Дудник Іван Миколайович

доктор географічних наук, професор

Беркова Оксана Петрівна

кандидат економічних наук, доцент

Борисюк Оксана Анатоліївна

кандидат географічних наук, доцент

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, e-mail: dudnik_ivan@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-6565-158X>

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, e-mail: 0987366872@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-4803-466X>

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, e-mail: imv2008@ukr.net <http://orcid.org/0000-0003-0387-0493>

РЕГІОНАЛЬНА СИСТЕМА ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є спроба створення найзагальніших обрисів концептуальної моделі регіональної системи туристичних послуг, як часткового вияву суспільно-географічної системи.

Методика. В дослідженні використані як загальнонаукові методи, зокрема аналіз, науковий синтез, аналітичний метод, методи порівняння та узагальнення, так і спеціальні: моделювання та прогнозування.

Наукова новизна. В нинішніх умовах теоретичне і практично-прикладне значення геопросторових досліджень туризму має суттєво змінитись, оскільки вони традиційно зосереджувались на вивченні галузевих аспектів туризму, потерпало вадами описовості, не піднімаючись, зазвичай, до рівня належних теоретико-методологічних узагальнень. Недоліком переважної більшості досліджень, і особливо географічних, є вкрай недостатня увага обґрунтуванню сутності та специфіки феномену туризму як складної, функціонально цілісної, і в той же час якісно різномірної за своїм внутрішнім складом системи.

Практичне значення. Результати даного дослідження сприяють розумінню співвідношення понять «регіональна соціально-економічна систем» (суспільно-географічна система) та «регіональна система туристичних послуг», які подібні між собою в принципах побудови та організації, особливостей їх системоутворюючих зв'язків, які являють собою обміни людськими (туристичними) потоками, речовиною, енергією та інформацією між елементами в межах цілісної території. Вони можуть бути використані для подальшого дослідження регіональної системи туристичних послуг та її компонентної ієрархічності.

Ключові слова: суспільно-географічна система, туризм, регіональна система туристичних послуг.

Dudnik Ivan,

Doctor of Geography Sciences, Professor

Berkova Oksana

PhD in Economics, Associate Professor

Borisyuk Oksana

PhD in Geography, Associate Professor

National Aviation University, Kyiv, Ukraine

e-mail: dudnik_ivan@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-6565-158X>

National Aviation University, Kyiv, Ukraine, e-mail: 0987366872@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-4803-466X>

National Aviation University, Kyiv, Ukraine, e-mail: imv2008@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0003-0387-0493>

REGIONAL SYSTEM OF TOURIST SERVICES AS A SUBJECT OF INTERDISCIPLINARY STUDY

The purpose of the article is an attempt to create the most general outline of the conceptual model of the regional system of tourist services, as a partial manifestation of the social and geographical system.

Method. The researcher has used both general scientific methods, in particular analysis, scientific synthesis, analytical method, methods of comparison and generalization, as well as special ones: modeling and forecasting.

Scientific novelty. Under the current conditions, the theoretical and practical significance of geospatial tourism research has to change substantially, since it traditionally focuses on the study of sectoral aspects of tourism suffers from a lack of descriptiveness, not usually rising to the level of proper theoretical and methodological generalizations. The disadvantage of the overwhelming majority of studies, and especially geographic ones, is the insufficient attention to substantiating the nature and specificity of the phenomenon of tourism as a complex, functionally integrated, and at the same time, qualitatively mixed in its internal composition of the system.

Practical meaning. The results of this study contribute to the understanding of the relationship between the concepts of "regional socio-economic system" (socio-geographical system) and "regional system of tourist services", which are similar to each other in the principles of construction and organization, the peculiarities of their system-forming connections, which represent the exchange of human (tourist) flows, matter, energy and information

between elements within a coherent territory. They can be used for further research of the regional system of tourist services and its component hierarchy.

Keywords: socio-geographical system, tourism, regional system of tourist services.

Formulation of the problem. In scientific research on tourism, as an extremely complex social phenomenon of our time, there is no science, or even a group of related sciences, which is able to reflect it as a specific object and subject field of purely own research adequately and comprehensively. Quite a large number of representatives of various scientific disciplines finds their "field of interest" in the study of tourism, while not always caring for a careful outline and sufficient methodological justification of its specific subject area, both from the standpoint of its own paradigms, and from the positions of the unifying general scientific (philosophical) methodology. It is such a scientific "omnivorous" in modern conditions that is one of the reasons for the noticeable theoretical inconsistency and contradictions in the reflection of tourism by representatives of various sciences, as well as some confusion of the main categories and concepts in textbooks, which creates considerable difficulties in the study (teaching) of the corresponding educational disciplines in the process of training tourism specialists.

In this connection, attempts (in some cases, quite substantial) of creating a kind of meta-theory of tourism (tourism studies, tourism, tourism measurement, tourism analysis) are being made to identify an independent "science of tourism". However, such theoretical substantiation largely repeats the flaws of scientific omnivorousness - depending on the prevalence of the authors of the representatives of a certain branch of science, there are significant attempts (not always justified) to provide a "methodological" advantage to this science. Such peculiarities, and sometimes even frank "nonsenses", show the need for philosophical and methodological ordering of tourism science theoretical foundations. Such an arrangement should begin with a deep development of a peculiar philosophy of tourism, which must fulfill the general methodological function in the study of tourism and, in particular, to substantiate the "substantive niche" of each scientific discipline, the interaction of disciplines, and interdisciplinary problems in such study. At the same time, each of the sciences must submit to its philosophy of tourism its own "methodological contribution", which would reflect exactly its specific subject area in the study of tourism.

The general theory of systems and, in particular, social geography, in the part of the study of the geospatial aspects of the tourism process, should be put to the decisive role in solving such kind of methodological collisions in tourism studies.

Analysis of recent research and publications. Questions of the reflection of the nature, composition, functions, and specifics of tourism are carried out by scientists of different specialties, which converge in the fact that tourism is expedient to consider as a system education on the basis of the provisions of the general theory of systems. The system essence of tourism as diverse in its internal content of socio-natural phenomena requires adequate interdisciplinary efforts of the most diverse in their subject area of science: geography, history, philosophy, economics, ecology, sociology, psychology, law, etc. In particular, M. Scarpino analyzes more than three dozen varieties of system models of tourism represented in the literature, which is an obvious confirmation of the diverse content of the phenomenon of tourism and corresponding to the content of the multidisciplinary nature of its subject matter [8]. For the sake of objectivity, it should be noted that the overwhelming majority of the published results of tourism research by representatives of various sciences, in our opinion, are sufficiently substantiated, methodologically significant, but not always correctly sustained within their specific subject area.

This very significant effect of scientific and industrial research has become a ground for justifying "tourismology" as an independent science. However, in such tourism-oriented constructions there are no more or less grounded and logically interrelated provisions on tourism as a high-quality socio-natural-economic system in the general-philosophical (ontological) understanding of it. Such a theoretical gap, among other things, is one of the most significant arguments in favor of criticizing the hasty late timing of the radical statement of the problem of "introducing" tourismology as an independent science.

One of the first attempts to systematically interpret tourism was made by N. Leiper (1979), who proposed a system model of tourism, consisting of three elements: the tourists themselves, the resource potential of the regions and the tourism industry [7].

The achievements of the Swiss scientist K. Kaspar is to represent tourism as an economic system. In the article "Introduction to management in the field of tourism" (1992), he substantiated the

hierarchical model of the tourism system, showing its interaction with the external environment. In particular, he identified the subsystem "tourism subject" and "tourism object", the latter highlighted such elements as a tourist enterprise, a tourist organization and a tourist region. The main external factors were the economy, technology, social environment and ecology [6]. According to Gerasimenko V.G. it is K. Kaspar to be considered the author of the model of economic tourism system.

Hayduk A.B. (2001) analyzed the factors of formation and development of the tourist system in market conditions [2].

Gorban G.P. (2007) argued that tourism is seen, first of all, as a systemic socio-economic phenomenon of social life. This situation deepens Milinchuk E.S. saying that tourism, as a system, is part of such supersystems as the natural environment, society and economy.

Tkachenko T.I. in the monograph "Sustainable Tourism Development: Theory, Methodology, Business Realities" (2009) considers the system of tourism as an object of scientific knowledge, substantiating it also as a environmental and socio-economic system, somewhat artificially linking its name to a globalist interpretation of constancy.

The arguments of the authors of the collective monograph "Turismology: The Conceptual Principles of the Theory of Tourism" (2013) about the necessity of the systematic nature of the study of tourism through an interdisciplinary alliance of different sciences is also quite convincing.

One of the most profound scientific researches is the article by Gerasimenko V.G. (2013) which is devoted to the analysis of the application of the systematic approach to the study of tourism, which proposes to consider tourism as a complex, dynamic, field-functional, open system. Author's model of the tourism system consists of three subsystems: tourist resources - tourist products - markets for tourist goods and services. The model was created for the purpose of applying effective methods of management of the tourist system.

Most of the existing scientific publications on the theoretical models of the system "tourism" was thoroughly analyzed by Vysochan O. S. (2014) in his article "Tourism as a System" [1].

Describing geographic tourism research, Lubitseva O.O. distinguishes two of its main directions: a) partial, treating tourism as a sports and recreational activities, and therefore the main attention is paid to the study of recreational resources; b) complex, in which tourism was considered as a specific branch of services, the functioning of which is an interdisciplinary problem, which can be solved by combining resource and recreation studies and territorial organization of tourism industry [5].

Subsequently, the need for a systematic approach in the social and geographical research of the tourist services market, first of all, its structure and functional integrity [5].

Mazhar L. Y. quite reasonably insists on the need to strengthen the systemic and spatial approach in the geographical interpretation of tourism, focusing on the geographical "area of responsibility" in the study of tourism. In the article "Tourism in space and time: the view of the geographer" identification of tourist and recreational geospatialis proposed, which is based on the territorial tourist and recreational system. That is, the author is almost close to the more general term, which could be the term tourist and geographical system. Here, obviously, only the terminological stereotype "recreational" has become an obstacle to reaching a higher level of generalization.

The above considerations indicate the absence of a holistic and relatively complete interpretation of the systemic nature of tourism from the point of view of social geography. In addition, the theory of social and geographical systems is sufficiently substantiated and has a powerful cognitive potential, and therefore it can and should be applied to the systematic interpretation of tourism in the context of the subject area of social geography.

Identification of previously unsettled parts of the problem. Under the current conditions, the theoretical and practical significance of geospatial tourism research has to change substantially, since it traditionally focuses on the study of sectoral aspects of tourism suffers from a lack of descriptiveness, not usually rising to the level of proper theoretical and methodological generalizations. The disadvantage of the overwhelming majority of studies, and especially geographic ones, is the insufficient attention to substantiating the nature and specificity of the phenomenon of tourism as a complex, functionally integrated, and at the same time, qualitatively mixed in its internal composition of the system.

The purpose of the article is an attempt to create the most general outline of the conceptual model of the regional system of tourist services, as a partial manifestation of the social and geographical system. Based on this purpose, it is necessary to investigate the essence of system-forming factors and mechanisms; isomorphism and content-hierarchical connection of geospatial objects; the ratio and

compatibility of the main categories; outline the location of the sphere of services and tourism in the integral object; to substantiate the essential signs of such systems, to show the specifics of the methods of its research.

Presentation of the main research material. Tourism as an object of interdisciplinary research, in our opinion, should appear in the most general form as a certain system. In a scientific study on the basis of a systematic approach, two aspects of the manifestation of systemic properties must be taken into account: ontological and epistemological. With regard to tourism on such a delineation Paszenok V. S. emphasizes, arguing that in the philosophy of tourism, it is necessary to highlight its ontological part, that is, the doctrine of tourism as a kind of social being, social reality, its general characteristics (essential, spatial, temporal, etc.), regularities manifestation and development. The ontological dimension of tourism, according to this scientist, is used to characterize both the natural environment - "the existence of tourist activity" (the earth's surface, the near-space), and the social environment ("living social matter"), as well as the social component.

In our opinion, the ontological aspect is a reflection of an objectively existing diverse reality within a certain territory, in which, as a result of the manifestation of the law of the general relationship, complex systems formations are formed. In such formations, the overwhelming majority of material and non-material types of human activity finds expression, including tourism, as a specific type of activity, which combines material and non-material forms. These entities, having a well-defined geospatial character, possess only the most general system features that are not always noticeable in their study of traditionally descriptive (non-systematic) approaches. When considering such a combination of types of human activity and associated objects, united by a common territory, through the prism of the general theory of systems, it appears as an integral territorial (geospatial) demographics, social, natural and economic system, and can be considered as a common object (in the first approximation) of many sciences, that is, an interdisciplinary object.

The epistemological aspect, reflecting the substantive nature and specificity of a particular science, represents this real ("ontological") system in the form of a certain extent of an abstract (idealized) image (semantic model) precisely from the angle of view of the methodology and theory of this particular science. Therefore, for example, one and the real system in the epistemological sense will be called differently: the ecological system (from the standpoint of ecology), the demographic system (from the standpoint of demography), the economic system (from the standpoint of the economy), etc.

Tourist activity, which in the systemic context should be considered as a tourist process, due to its diversity and diverse nature, is associated with a number of sciences, among which geography occupies a special place. This is particularly due to the pronounced territorial nature of tourism. Therefore, the tasks of geography, as a complex oriented science, in the study of tourism are: firstly, the need for a geographical justification of the territorial structure of tourism component, the resourceful and especially the recreational aspect; secondly, the study of regional differences and the justification of the territorial proportions of tourism development; and thirdly, the necessity of geographic justification of research and development models of regional tourist markets [3].

Tourism, as an integral part of the service industries, develops in accordance with its general laws, one of which is the origin and development of territorial systems of services, as the emergence and stable manifestation of the connections between the elements of the service sector in a single territory.

In accordance with the established classifications of the service industries, taking into account the nature of production and service provision, the specifics of their territorial organization, the following specialized territorial services are allocated: territorial trading systems, territorial systems of domestic services, medical services, education, recreation systems, financial services, culture, science, management, housing and communal services, etc. In the composition of such systems, in turn, functionally deeper specialized systems (subsystems) of lower orders are allocated. For example, in the territorial system of education allocated specialized territorial systems of school education, vocational education, special (secondary) education, higher professional education, etc.

This methodological logic leads to a formally obvious and, at the same time, fundamentally important conclusion about the presence of a specialized territorial subsystem of tourist services in the territorial system of services. A peculiar expression of the geospatial development of the service sector can be considered a regional system of tourist services (RSTS) as a natural combination of elements of the tourism process and its objects in a integral territory. At the same time, the whole set of system-building links should be divided into two types: firstly, it is the link between enterprises of the tourism

industry, which is conditioned by the generality of the target purpose of these enterprises; secondly, this is the relationship between service centers (settlements) of different ranks. It is the second type of connections that is leading in the formation of RSTS.

The material manifestation of such connections is the travelling to the services of enterprises in order to meet certain social needs. Since the service status of a certain enterprise (locality) is quite stable, its visits are characterized as systematic and stable. It should be borne in mind that the intensity of such trips is higher within the small area of the system, and with the increase in the territory of the system, the intensity of travel is usually reduced, but they differ in greater focus.

These circumstances indicate that such a territorial combination has a certain functional integrity and meaningful separation, as well as a specific structure and organization, which provides all the necessary grounds for its identification as a relatively autonomous in ontological sense of the system and a specific object of interdisciplinary research - the regional system of tourist services.

Applying the aforementioned theoretical positions and using the ideas and approaches to systematic tourism comprehension, which are substantiated in the works of the authors mentioned here, a theoretical model of the regional system of tourist services can be proposed, as an object of interdisciplinary research.

1. The regional system of tourist services appears from a geographical point of view as a set of closely interacting various objects of the tourist sphere within the whole territory.

2. Analysis of the correlation between the concepts of "socioeconomic system" (social and geographical system) and "regional system of tourist services" indicates a rather high degree of structural isomorphism, that is, they are quite similar in principle in the construction and organization. This similarity gives grounds to the preliminary assumption that RSTS can be identified terminologically as a specific tourist-geographical system (TGS) as a form of geospatial development of the tourist process. Secondly, for the scientific description of RSTS it is expedient to apply the classical system-geographic methodical algorithm: the conditions of integrity and development factors - the composition of the system and the substantiation of its multidimensional structure – functional and component structure – functional and territorial structure – substantiation of complex-proportional (sustainable) development - forecast and optimization of the system.

3. RSTS arises and develops as a result of geospatial interaction between elements of the tourist sphere in the conditions of an integral territory (region). At the heart of such interaction are the diverse connections that represent the exchange of human (tourist) flows, matter, energy and information between the elements within the entire territory. Such connections are inherent to occur and circulate at all stages of the tourist process.

4. A specific feature of the RSTS is the territoriality, which imprints on all aspects of its functioning and organization: in the procedural, temporal, structural, functional sense. Territoriality, as a specific feature, is of particular importance in view of the following features of tourism [3]:

- close binding of tourist products to territorial resources, that is, the possibility of its creation only within a specific territory;
- territorially concentrated character of localization of many types of tourism activity;
- the nature of production and the mode of consumption of most tourist services have a tight territorial determinism, that is, a certain tourist service can be consumed only at the place of its production;
- the territorial separation of the consumer and the tourist service provider - the consumer "goes to the tourist product" in contrast to many other industries where the product goes to the consumer.

5. The main functional units of the TSTP are the tourism resource subsystem, the tourism production subsystem, the tourism infrastructure subsystem, and the tourism management subsystem. Component composition indicates the qualitative promiscuity of RSTS.

6. Component hierarchy (equipotential) of the RSTS is the presence of "lower order" subsystems in its structure: the tourism resource subsystem consists of natural resource, cultural resource and socio-economic and resource subsystems; tourism infrastructure - from the subsystem of hospitality, transport; tourism and management subsystem - from regional (local) public authorities, departmental sector of central government, subsystem of administrative and legal services, public organizations.

7. An important system-forming role is played by such a component as

subsystem of hospitality - a collection of recreational establishments specially created by a person (hotels, restaurants, sanatoriums, etc.), which interconnect different elements of the tourism process - from the primary resource to the final consumption.

8. In the context of an interdisciplinary approach, you need to pay attention to

adequate research methods - system analysis, geographic zoning, cartographic modeling, statistical, regional marketing.

In our opinion, one of the main directions of scientific research in this context should be the marketing assessment of the regional tourism potential on the basis of social and geographical methodology, which specifies, in particular, that the category "integral tourism potential of the region" should contain at least three components: the tourist attractiveness of the region, tourist image of the region, tourist competitiveness of the region.

Even a superficial overview of the application of systematic geographical methodology to the construction of the theoretical model of the tourism system suggests a sufficient scientific and cognitive potential of such a methodology. This circumstance gives grounds, at least for such preliminary **conclusions and the outline of scientific research directions.**

Firstly, a deep introduction of the systematic geographical paradigm is necessary in the study of the phenomenon of tourism in general and its geospatial manifestations in particular. The effectiveness of this paradigm provides the basis for obtaining qualitatively new scientific results in the study of tourism.

Secondly, such results will allow to have new look at a coherent picture of the geospatial development of tourism and choose, based on this vision, more effective management decisions, both in terms of profitability of entrepreneurship and in terms of balanced (complex proportional) development of the region as integral system.

Thirdly, this approach will show new opportunities for achieving the marketing objectives of the region, including the marketing of the tourist region as a regional tourism services system.

Fourthly, the training of specialists for tourism, especially masters, requires a much greater emphasis on the principles of regional integration and regional differentiation.

References

1. Vysochan O.S. (2014). Tyrysm jak sistema [Tourism as a system]. Lviv: Lvivska politehnika [in Ukrainian].
2. Gaiduk A.B. (2013). Faktory formuvanja ta rozvitku turistichnoi systemy v rynkovih umovah [Factors of formation and development of the tourist system in market conditions]. [Electronic resource] .- Access mode: <http://ena.lp.ua/bitstream/ntb/9710> [in Ukrainian].
3. Dudnik I.M., Kiselev K.S. (2016). Geografichnyy kontekst regionalnogo turistichnogo marketingu [Geographical context of regional tourism marketing]. Praha [in Czech Republic].
4. Dudnik I.M. (2009). Vstup do zagalnoj teorij sistem [Introduction to the general theory of systems]. Kyiv: Condor [in Ukrainian].
5. Lyubitseva O.O.(200.2). Rynok turistichnih poslug (geoprostoroviy aspekt) [Market of tourist services (geospatial aspects)]. Kyiv: AlterPres [in Ukrainian].
6. Kaspar C. (1992). Wprowadzenia rekomendazij v turisme [Introduction to emersion in tourism]. Warszawa: Orbis [in Polsha].
7. Leiper N. (1979). Mezhi turysmy: vyznachennja turysmy i turistichnoy industrij [The Framework of Tourism: Towards a Definition of Tourism, Tourist and the Tourist Industry]. Sydney: Annals of Tourism Research [in Australia].
8. Scarpino M. (2011). Sistema tursma: analiz literatury dlya uluzsheniya subnazionalnogo razvitiya [Tourism System: An Analysis of the Literature For Improved Subnational Development]. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.tourgune.org/uploads/tinymce/filemanager/ConferenciaTourismSystems_SubntlDevpmt_Shelly072010.pdf. [in Ceska respyl].

Надійшла до редколегії 11.11.2022

Прийнята до друку 17.12.2022

Колотуха Олександр,
доктор географічних наук, доцент

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна,
e-mail: okolotuh@ukr.net

Колотуха Ігор, кандидат географічних наук

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна, e-mail: kolotuha.igor@gmail.com

ВИДОВА СТРУКТУРА СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ

Мета статті полягає у аналізі підходів до систематизації спортивного туризму та необхідності здійснити систематизацію видів спортивного туризму як глобального, геопросторового явища.

Методика. Проведення дослідження відбувалося поетапно. На початковому етапі здійснювалася постановка проблеми. Наступний етап стосувався накопичення наукової інформації з проблеми методологічних підходів до систематизації (класифікації, типології) туризму взагалі та спортивного туризму зокрема на глобальному рівні. Далі здійснювалася обробка інформації з використанням таких методів: аналізу, синтезу, кореляції, наукової систематизації, порівняльно-географічного, статистичного. Далі відбувалася систематизація опрацьованої інформації та наукове обґрунтування результатів дослідження.

Результати. В результаті дослідження було визначено, що видом спортивного туризму слід вважати виділення туристсько-спортивних заходів (туристських походів, змагань) за характерним способом пересування або іншими визначальними умовами їх проведення (природним середовищем), що здійснюються відповідно до затверджених правил їх проведення. Аналіз видів спортивного туризму засвідчив, що вони виділені за двома ознаками – способом подорожування та географічним середовищем, в якому ці подорожі здійснюються. На сьогоднішній день, туристсько-спортивні заходи класифіковані з таких видів туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомобільного, мотоциклетного, спелеологічного, вітрильного, а також представляють їх комбінації (комбінований туризм). Це не означає, що інші, поки що не традиційні, види активного пересування на туристських маршрутах не можуть застосовуватися. Для означених 10 видів спортивного туризму визначено 62 підвиди та 43 підпідвиди. Систематизація компонентної структури системи спортивного туризму в світі доводить, що ця система є такою, що активно формується. Вона надзвичайно динамічна і здатна розвивати найрізноманітніші напрямки активної рекреаційно-туристської діяльності. При цьому задіюються різноманітні специфічні спортивні рекреаційно-туристські ресурси.

Наукова новизна полягає в проведенні систематизації компонентної структури системи спортивного туризму на глобальному рівні.

Практична значущість. Систематизація допоможе офіційним туристсько-спортивним організаціям національного та світового рівня, науковцям структурувати інформацію стосовно проблем у розвитку певних видів туризму. Результати дослідження сприятимуть підвищенню ефективності управління туристсько-спортивною діяльністю.

Ключові слова: спортивний туризм, вид спортивного туризму, систематизація.

Kolotukha Oleksandr,
Doctor of Geography, Associate Professor
Kolotukha Ihor,
Ph.D. in Geography

The National Aviation University, Kyiv, Ukraine,
e-mail: okolotuh@ukr.net

Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine,
e-mail: kolotuha.igor@gmail.com

SPECIES STRUCTURE OF SPORT TOURISM

The purpose of the article is to analyze approaches to the classification of sports tourism and the need to systematize types of sports tourism as a global, geospatial phenomenon.

Methods. The research was conducted in stages. At the initial stage, the problem statement was carried out. The next stage concerned the accumulation of scientific information on the problem of methodological approaches to the systematization (classification, typology) of tourism in general and sports tourism in particular at the global level. Further, information was processed using the following methods: analysis, synthesis, correlation, scientific systematization, comparative-geographical, statistical. Then, the systematization of the processed information and scientific substantiation of the research results took place.

Results. As a result of the research, it was determined that a type of sports tourism should be considered the selection of tourist and sports events (tourist hikes, competitions) according to idiosyncratic way of movement or other determining conditions of their realization (natural environment), which are carried out in accordance with the approved rules of their conduct. The analysis of the types of sports tourism proved that they are distinguished by two features – the way of traveling and the geographical environment in which these trips are carried into practice. To date, tourist and sports activities are classified from the following types of tourism: hiking, skiing, mountain,

water, bicycle, car, motorcycle, speleological, sailing, and also represent their combinations (combined tourism). This does not mean that other, not yet traditional, types of active movement on tourist routes cannot be used. For the specified 10 types of sports tourism, 62 subspecies and 43 subspecies are defined. The systematization of the component structure of the sports tourism system in the world proves that this system is one that is actively being formed. It is extremely dynamic and capable of developing the most diverse areas of active recreational and tourist activity. At the same time, a variety of specific sports, recreational and tourist resources are engaged.

The scientific newness consists in the systematization of the component structure of the sports tourism system at the global level.

Practical significance. Systematization will assist official tourism and sports organizations of the national and world level and scientists to structure information about problems in the development of certain types of tourism. The results of the research will contribute to increasing the efficiency of tourism and sports activities management.

Key words: sports tourism, type of sports tourism, systematization.

Постановка проблеми. Спортивний туризм – це вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження [1, с. 24]. Розвиток спортивного туризму неможливий без задіяння різноманітних специфічних ресурсів – *спортивних рекреаційно-туристських ресурсів*, які класифікуються, в першу чергу, за видами спортивного туризму, у яких вони задіюються – гірські, рівнинні, водні, підземні.

Як і будь-який об'єкт дослідження, спортивний туризм не є однорідним, а отже існує необхідність його систематизації, тобто виділення його основних форм, видів та типів. Вивчення структури туризму – перше, з чим стикається будь-який аналітик після з'ясування самого поняття «туризм». І той факт, що структура видів туризму взагалі та спортивного туризму зокрема представляє собою складну систему, існуючу в багатьох вимірах, асиметричну і динамічну, потрібно сприймати як об'єктивну реальність. Тому, тільки міждисциплінарний, комплексний підхід до розробки методологічних і методичних проблем розвитку спортивного туризму, його структури дозволить задати науково обґрунтований вектор і самій туристсько-спортивній діяльності, і управлінню нею.

Формулювання цілей статті (Постановка завдання). Метою статті є здійснити систематизацію видів спортивного туризму як глобального, геопросторового явища.

Виклад основного матеріалу. При географічному вивченні глобальних явищ і процесів, а спортивний туризм виступає як геопросторове явище, виникає необхідність зробити певні узагальнення і звести всю різноманітність його різновидів до обмеженої кількості груп за певними ознаками, тобто скористатися географічною систематизацією.

Видом спортивного туризму слід вважати виділення туристсько-спортивних заходів (туристських походів, змагань) за характерним способом пересування або іншими визначальними умовами їх проведення (природним середовищем), що здійснюються відповідно до затверджених правил їх проведення [1, с. 35]. Аналіз видів спортивного туризму свідчить про те, що вони виділені за двома ознаками – способом подорожування (пішки – пішохідний, на лижах – лижний, на велосипедах – велосипедний тощо) та географічним середовищем, в якому ці подорожі здійснюються (гори – гірський, вода – водний, печери – спелео тощо).

На сьогоднішній день, туристсько-спортивні заходи в Україні класифіковані з таких видів спортивного туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомобільного, мотоциклетного, спелеологічного, вітрильного, а також представляти їх комбінації (комбінований туризм). Це не означає, що інші, поки що не традиційні, види активного пересування на туристських маршрутах не можуть застосовуватися.

Маршрутний характер спортивного туризму відрізняє його від багатьох інших видів активної діяльності. У зв'язку з цим в будь-якому з численних видів і різноманітних форм туризму одним з ключових практичних завдань є завдання розробки оптимального маршруту і програми подорожі. Оскільки не всі види туризму в однаковій мірі є маршрутними, необхідно виробляти принципи саме маршрутної технології на прикладі традиційних видів спортивного туризму. Тому розвитком вищезазначених видів прогрес спортивного туризму у світі не обмежується. В даний час на його основі з'являються нові форми активної рекреації, пов'язані з новим життєрозумінням,

нововведеннями техніки і технологій, з організацією спортивних туристських подорожей новими районами. Крім традиційних засобів подолання туристських маршрутів, які втілені у класифіковані види спортивного туризму, існують й інші активні види подолання туристсько-спортивного простору. А це і подолання маршрутів на тваринах, повітряних кулях, дельтапланах, парaplанах, використання нових засобів пересування на вже традиційних маршрутах (рафти, каяки, гірські велосипеди, джипи, ендуро, снігоходи, квадроцикли тощо). Нові види і підвиди спортивного туризму виникли й на подоланні окремих природних або штучних перешкод (каньйонів, водоспадів, незайманих снігових схилів, підземних штучних порожнин тощо).

Розглянемо особливості видів спортивного туризму.

Пішохідний туризм – вид спортивного туризму, основною метою якого є подолання туристами маршруту пішки пересіченою місцевістю з місця відправлення до місця прибуття за вказаний проміжок часу.

Лижний туризм – вид спортивного туризму, метою якого є подолання туристами маршруту взимку на лижах пересіченою місцевістю за визначений проміжок часу. Лижний туризм використовує практично ті ж самі природні ресурси, що і пішохідний туризм. Але відбувається це в зимовий період в оптимальні для здійснення лижного туристського походу строки – це сталий сніговий покрив, надійний лід на водних просторах, відносна постійність від'ємної температури, відсутність різких вітрів.

Гірський туризм – вид спортивного туризму, який полягає в пішому пересуванні туристів за певним маршрутом, прокладеним в гірській місцевості в умовах високогір'я, як правило, на висотах понад 2500 м над рівнем моря. Головна відмінність полягає в тому, що метою гірського походу є проходження маршруту певної складності з подоланням декількох перевалів, які за трудністю подолання відповідають цій категорії складності маршруту. Можливе також подолання гірських траверсів та окремі сходження на вершини. Традиційно гірські походи проводяться в районах альпійських гір, що піднімаються вище снігової лінії і характеризуються комплексом льодовикових форм рельєфу (цирки, гострі гребені, шпильасті вершини тощо).

Водний туризм – вид спортивного туризму, сплав туристів водними акваторіями (річками, озерами, каналами) на різноманітних засобах сплаву з подоланням перешкод водного рельєфу. Для занять водним туризмом використовуються спортивні судна каркасної, каркасно-надувної, надувної конструкції – байдарки, катамарани, рафти, каяки тощо. Класичним, на сьогоднішній день, підвидом водного туризму виступають походи на байдарках, однак вони поступово витісняються іншими засобами сплаву.

Велосипедний туризм (велотуризм) – вид спортивного туризму, який полягає в пересуванні туристів на велосипедах пересіченою місцевістю за певним маршрутом. Головним та єдиним засобом пересування велотуристів є велосипед, який дає можливість із досить значною швидкістю долати великі відстані, ознайомитися під час туристської подорожі з кількома географічними районами, відвідати цікаві об'єкти, розташовані один від одного на значній відстані.

Спелеологічний туризм (спелеотуризм) – вид спортивного туризму, який полягає у проходженні туристами підземних порожнин – печер. Це технічно складний вид спортивного туризму, складність якого полягає у проходженні непростих за рельєфом маршрутів в умовах повної відсутності природного світла, високої відносної вологості (до 100%) та невисокої температури повітря. Усе це вимагає від спелеотуристів ретельної підготовки до подолання печер, а також витривалості, вправності у використанні засобів життєзабезпечення під землею та засобів страховки, навичок у подоланні специфічних природних перешкод. Основними об'єктами спелеотуризму є печери, які мають крім естетичної привабливості ще й спортивну складність проходження (категорійні печери).

Автомобільний та мотоциклетний туризм (автомототуризм) – вид спортивного туризму, який полягає у подоланні туристських маршрутів на автомобілях, мотоциклах та інших моторизованих засобах. Головна особливість автмототуризму – можливість добиратися до початку категорійної частини маршруту і повертатися назад своїм ходом. Це обумовлює рух дорогами загального користування і велику загальну протяжність маршруту. Складність автомобільних та мотоциклетних походів визначається в залежності від включення до їх маршрутів класифікованих ділянок, або ділянок, аналогічним їм за характером, кількістю перешкод, технічною складністю їх подолання. Нормативна протяжність походу складається із

протяжності класифікованих ділянок, що включені до маршруту, та додаткової протяжності. До додаткової протяжності маршруту входять ділянки автомобільних доріг без перешкод або ділянки, складність яких характеризується більш низькою категорією ніж класифікована ділянка. Фактично це є під'їзди від місця проживання туристів до початку або від'їзди від кінця класифікованої ділянки.

Вітрильний туризм – вид спортивного туризму, який полягає у проходженні туристських маршрутів водними акваторіями на спеціальних розбірних вітрильних катамаранах. У вітрильному туризмі класифікуються маршрути, які здійснюються акваторіями водосховищ, озер, великих річок, у прибережній зоні морів і навіть океанів. Вітрильний туризм має як свої особливості, так і риси подібності у порівнянні з іншими видами туризму. Однією із особливостей є те, що подорожі здійснюються на, переважно саморобних за виготовленням та конструкцією, розбірних вітрильних судах, що висуває підвищені вимоги щодо теоретичної підготовки із відповідного виду суднобудування та забезпечення конструктивних заходів безпеки суден, а також щодо практичних навичок з управління суднами.

Комбінований туризм – вид спортивного туризму, який передбачає включення до туристського маршруту перешкод (факторів), що характерні для двох та більше видів туризму, що є основним критерієм віднесення такого маршруту до комбінованого туризму. Оцінка складності маршруту при цьому залежить від протяжності маршруту в цілому та наявності мінімальної кількості перешкод (факторів), характерних для двох та більше видів туризму, із врахуванням труднощі визначальних перешкод.

Інші види та підвиди спортивного туризму вважаються некласифікованими і поки що не отримали в Україні відповідної спортивно-туристської класифікації. Некласифікованими видами спортивного туризму слід вважати види туризму, які для подолання туристських маршрутів використовують нетрадиційні в спортивному туризмі засоби пересування – подолання маршрутів на тваринах, повітряних кулях, парашанах, квадроциклах тощо. Однак з розвитком спортивного туризму та розвитком нових засобів пересування людини у природному середовищі можливе внесення інших видів туризму у спортивні класифікації.

Новими підвидами вже існуючих видів спортивного туризму виступають наступні.

Підвидами пішохідного туризму можна вважати хайкінг, тремпінг, трекінг, легкохідство, бекпекінг, піший каньйонінг, водний (річковий) хайкінг, пустельний туризм, болотний туризм, скандинавська ходьба (рис. 1).

Хайкінг є західним аналогом класичного спортивного пішохідного туризму, це повністю автономні багатоденні походи пішки, коли все необхідне для забезпечення життєдіяльності турист переносить із собою в рюкзаку. По суті, єдиною відмінністю від спортивного пішохідного туризму виступає та, що у хайкінгу відсутні регламентовані нормативи туристських походів, присвоєння відповідних розрядів та звань. Більшість учасників цього руху об'єднані в професійні клуби, яких у всьому світу тисячі.

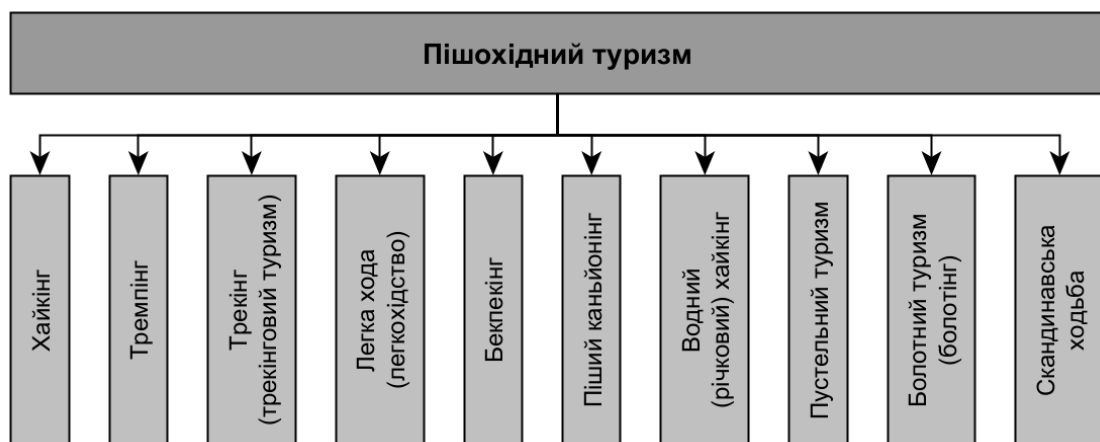

Рис. 1. Видова структура пішохідного туризму

Тремпінг – багатоденні піші походи із зупинками на ночівлю в будь-якому місці. Тремпінг зародився в Чехії, під впливом книг Дж. Лондона та інших письменників, що зображали світ таким, в якому людина живе за законами дикої природи. Люди, захоплені тремпінгом, стали створювати власні селища, перше з яких – «Табір ревучих» було засноване ще в 1918 р. Тремпінг справив великий вплив на збереження в Чехії (однієї з небагатьох країн Європи) права на свободу пересування всією територією країни, тут майже в будь-якому місці дозволено розбивати наметові табори в лісі. Крім Чехії тремпінг поширений ще в Новій Зеландії. Хоча з точки зору організації і проведення походів обидві ці моделі дуже схожі. Але між чеською та новозеландською моделями цього руху є суттєві відмінності. Новозеландський тремпінг допускає під час походів нічліг в гірських хатинах. Для занять тремпінгом в малонаселених районах країни побудована мережа спеціальних пішохідних стежок, яка має понад 950 хатин.

Трекінг (трекінговий туризм) – піший похід в гори чітко визначеними маршрутами (стежками) з ночівлями у спеціальних гірських хатинах або обладнаних таборах, наймасовіший підвид пішохідного туризму, особливо на Заході. Трекінг – простий в організації, економічно доступний для широкої вікової категорії бажаючих, може бути зовсім нескладним у виконанні, при цьому надаючи надзвичайно позитивні враження від споглядання навколишніх краєвидів. Рух за маршрутом не залежить від умінь її учасників орієнтуватися в горах, проходження групи контролюють професійні гіді. Більшість трекінгових маршрутів в горах проходить на висотах до 3000 м. Сезонність не особливо впливає на цей підвид, а ось географія – чи не найширша.

Легка хода (легкохідство та ультралегкохідство) – напрям у пішохідному туризмі, характерною рисою якого є максимальне зниження ваги спорядження, без загрози безпеки. При цьому вага спорядження зменшується настільки, наскільки це безпечно можливо. Іноді також скорочується обсяг продуктів харчування. При тому, що чітких обмежень ваги не існує, вважається, що легкоходи і ультралегкоходи використовують спорядження близько 10 і 5 кг відповідно. Але цей поділ вельми умовний.

Бекпекінг – поняття, що з'явилося завдяки західноєвропейській культурі активного туризму. Це подорож із наметом без суворої прив'язки до маршруту і місць ночівлі – таке собі довільне мандрювання.

Каньйонінг – спортивне проходження обводнених або сухих каньйонів із використанням спеціального спорядження та техніки. Прокладати маршрут каньйонінгу можна за двома принципами: прохід обводненими каньйонами (в деяких випадках це не вимагає використання технічних засобів) та прохід сухими каньйонами – **піший каньйонінг** (найчастіше вимагає використання спеціального альпіністського спорядження). Єдиної світової класифікації в каньйонінгу немає – є окремі градації маршрутів в Європі та США. Відносно пішохідного туризму виділяють: **технічний каньйонінг** (проходження перешкод із застосуванням спеціального альпіністського спорядження) та **піший каньйонінг** (проходження перешкод без застосування спорядження).

Водний (річковий) хайкінг – піші прогулянки гірською місцевістю з подоланням водної стихії з рухом каньйоном чи річкою. Серед перешкод – болото, каміння, стрибки у воду. Туристи екіпіровані гідрокостюмами, рятувальними жилетами, захисними касками та рухаються переважно по воді. Водний хайкінг популярний в Албанії – каньйон р. Осумі.

Пустельний туризм та болотний туризм (болотінг) виділяються за ознакою географічного середовища, в якому ці підвиди пішохідного туризму можуть проводитися.

З 2019 року до складу видів спортивного туризму, якими опікується Федерація спортивного туризму України, увійшла **скандинавська ходьба** – активна ходьба твердим покриттям або пересіченою місцевістю з використанням для відштовхування від поверхні землі двох палок, схожих за зовнішніми ознаками із лижними. Пересування здійснюється спеціальною технікою ходьби, аналогічною лижному змінному двухкроковому ходу. За багатьма технічними показниками це вид активної діяльності близький до пішохідного туризму, але відмінний за філософією.

Підвидами лижного туризму крім класичного лижного туризму можна вважати скі-тур (скітуринг), скіджорінг, лижеболотінг, фрірайд, гірськолижний туризм та сноубординг (рис. 2).

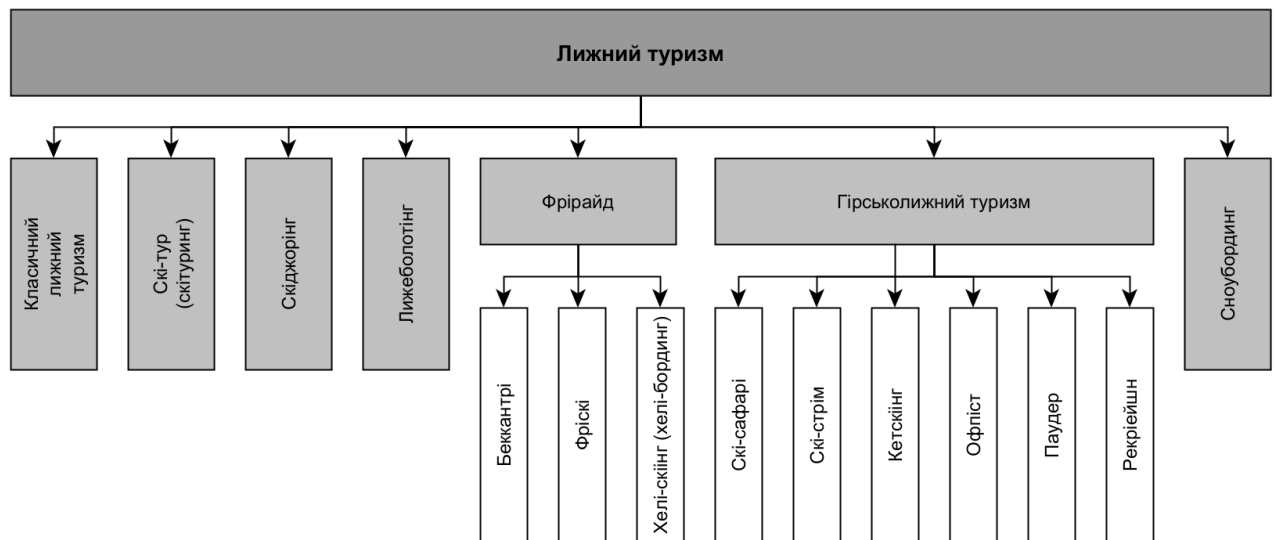

Рис. 2. Видова структура лижного туризму

Скі-тур (скітуринг) – підвид лижного туризму, коли подорожі здійснюються на спеціальних лижах – скітурах. Скітури – це лижі, які разом з кріпленнями, черевиками забезпечують вільний рух п'ятою, щоб була можливість рухатися прогулянковим кроком, вони дають можливість рухатися вгору та з гори. Цей напрям лижного туризму стає все більш популярним, поступово витісняючи класичний лижний туризм.

Скіджорінг – буксирування туриста-лижника собакою. Це молодий вид активного спорту. Як різновид спортивного туризму отримав свій розвиток в Ісландії, Канаді, на Алясці.

Зимовим варіантом болотного туризму (болотінгу) є **лижеболотинг** з рухом на лижах замерзлими болотами.

Фрірайд – спуск на лижах або сноуборді з вершин поза підготовленими трасами та, як правило, поза межами обслуговування гірськолижної індустрії. Вважається, що саме при катанні незайманим снігом якнайповніше розкриваються всі можливості гірських лиж і сноуборду. Різновидами фрірайду є *беккантрі*, *фріскі*, *хелі-скіінг (хелі-бординг)*, визначення яких представлені в словнику-довіднику «Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика» [2].

На стику лижного туризму та гірськолижного спорту розвивається **гірськолижний туризм**, в якому на відміну від спорту час спуску з гір природними сніговими схилами або спеціально підготовленими трасами на лижах, не фіксується. Найбільш придатними для гірськолижного туризму вважаються пологі схили протяжністю від декількох сотень м до кількох км з ухилом до 25°, покриті шаром снігу товщиною не менше 30 см. Для підйому до початкових (верхніх) точок спусків туристи-гірськолижники користуються буксирувальними підйомниками (витягами), підвісними канатними дорогами, сноукетами та ін. Гірськолижний туризм має значну кількість різновидів – *скі-сафарі*, *скі-стрім*, *кетскіінг*, *офпіст*, *паудер*, *рекрейішн* [2].

Паралельно з гірськолижним туризмом розвивається **сноубординг** – спуск гірськими схилами, стоячи на спеціальній дошці – сноуборді.

Підвидами гірського туризму, наряду з класичним гірським туризмом, можна вважати альпійський скремблінг, гірський трекінг та снігоступінг (походи на снігоступах) (рис. 3).

Західним аналогом класичного спортивного гірського туризму (на рівні маршрутів низьких категорій складності) є **альпійський скремблінг** – походи в горах зі сходженням на вершину в якості кінцевої точки маршруту, яке досягається без застосування певних видів альпіністського спорядження (страхувальних систем, вірвовки). Маршрути альпійського скремблінгу включають в себе перевали, рух осипами, перетин водних потоків, долання заростей, рух засніженими схилами тощо.

Гірський трекінг – піші переходи визначеними маршрутами (гірськими стежками) на висотах вище 3000 м. Популярними є гірські трекінги в Гімалаях навколо найвищих вершин світу, в Кордильєрах, Альпах та інших високогірних районах світу.

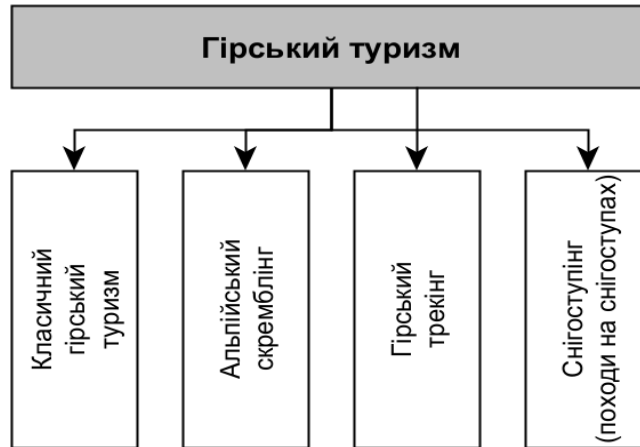

Рис. 3. Видова структура гірського туризму

Снігоступінг (походи на снігоступах) – зимовий підвид гірського туризму з використанням спеціальних пристосувань для руху глибоким снігом – снігоступів. Від лижного туризму відрізняється динамікою руху.

Підвидами водного туризму, крім класичних, на сьогоднішній день, походів на байдарках, виступають катамаранінг, рафтинг, каякінг, походи на інших плавзасобах (надувних човнах, плотах тощо), походи на моторизованих човнах (водометах, джетах, аквабайках), водний каньйонінг, вота-баг, екстремальний сплав, рівербаггінг, водоспадинг, SUP-туризм (рис. 4).

Катамаранінг – класичний сплав гірськими річками на катамаранах – судах з двома паралельно розташованими корпусами (надувними гондолами), з'єднаними жорстким каркасом. У водному туризмі застосовують переважно надувні катамарани. Екіпаж катамарану, зазвичай, складається з 2 або 4 чоловік.

Рафтинг – класичний сплав річковими порогами на великих безкаркасних надувних судах – рафтах. Рафти надійні і стійкі на воді, володіють великою плавучістю, зручні для розміщення групи з 6-12 осіб. Завдяки рафтам сплав бурхливими порожищими річками перестав бути привілеєм досвідчених туристів-водників, які долали їх на плотах, катамаранах або байдарках. Цей вид сплаву дуже популярний на Заході. Зараз це фактично складова нашого вітчизняного спортивного водного туризму з використанням надувних суден. Сучасний рафтинг поділяють на спортивний, туристський та похідний. **Спортивний рафтинг** найскладніший, включає в себе цілу систему тренувань і змагань. Для спортивного рафтингу підходять річки з перешкодами високих категорій труднощі. Правила проведення змагань регулюються міжнародними та національними федераціями з цього виду згідно формату Camel Whitewater raft [3].

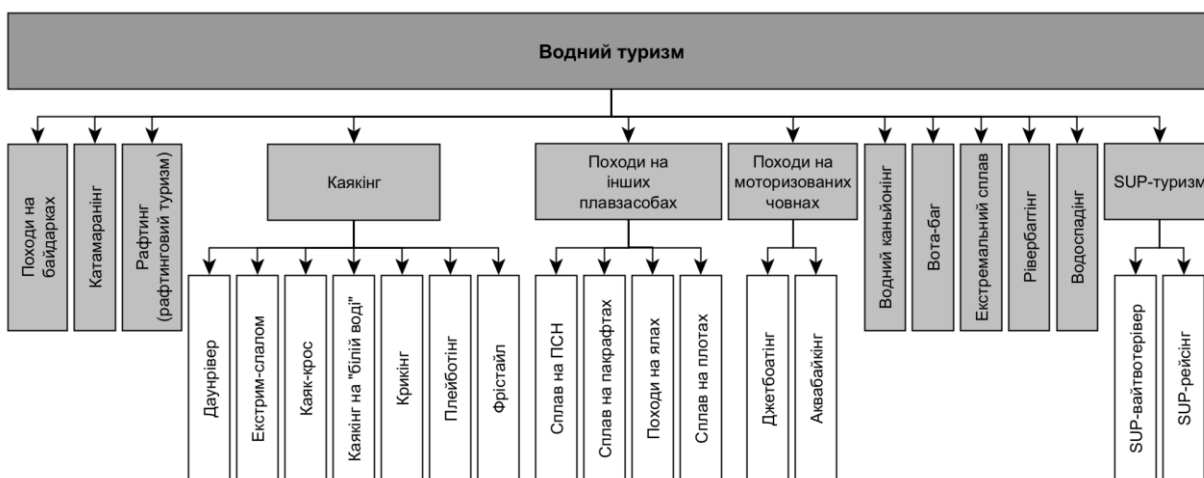

Рис. 4. Видова структура водного туризму

Туристський рафтинг – найпопулярніший, бо розрахований на сплави річками невисоких категорій складності. При цьому спеціальна підготовка учасників не потрібна. *Похідний рафтинг* – підвид туристського рафтингу з елементами професійного. Він передбачає сплав річками високих категорій складності і розрахований на багатоденні подорожі.

Каякінг – сплав гірською річкою на одно-двомісних човнах (каяках) із застосуванням складної техніки веслування. У сучасному каякінгу розвиваються такі основні підвиди – *даунрівер, екстрим-слалом, каяк-крос, каякінг на «білій воді», крикінг, плейботінг, фрістайл* [2].

Походи на інших плавзасобах – походи на надувних човнах (в т.ч. на ПСНах (рос. *плот спасательный надувной*)), дерев'яних плотах, плотах з автомобільних камер, пакрафтах (маленьких портативних надувних човнах), ялах та інших засобах сплаву, які, завдяки своїм якостям, є плавучими і мають надувні елементи.

Походи на моторизованих човнах – походи на човнах та інших засобах сплаву з мотором – це джети, аквабайки, водомети. *Джетбоатінг* – подорожі на високошвидкісних човнах з потужним мотором вузькими річками. Джет – це човен з 10-12 туристами на борту, який може йти як за течією, так і проти течії, крутиться на місці, виписує різноманітні піруети на великій швидкості. *Аквабайкінг* – подорожі на водних мотоциклах (аквабайках).

Водний каньйонінг – спортивне проходження обводнених каньйонів із використанням засобів сплаву та спеціального спорядження (рятувальних жилетів тощо) та спеціальної техніки проходження.

Вота-баг – сплав гірською річкою на спеціальній дошці, лежачи на якій спортсмен в рятувальному жилеті і касці долає пороги та швидку течію.

Екстремальний сплав – проходження надскладних перешкод, як правило, в межах досяжності транспортної мережі. Сплав, зазвичай, проводиться на порожніх судах (як правило, – каяках або рафтах) і при наявності берегової групи підтримки, що забезпечує страхівку.

Рівербаггінг – сплав гірською річкою у невеликій відкритій капсулі-плоту, якою керують за допомогою коротких весел та рук.

Водоспадинг – подолання водоспадів на каяках та катамаранах.

SUP-туризм (англ. *SUP* – початкові літери слів *Stand Up Paddleboarding* – гребля стоячи з веслом) – туристські подорожі на SUP-бордах, неспішні прогулянки гладкою водою, дослідження місцевості з води, а також веслування на великі відстані в помірному темпі. Включає, крім класичного прогулянкового варіанту, *SUP-вайтвотерівер* (сплав бурхливою річкою, подолання порогів стоячи на SUP-борді) та *SUP-рейсінг* (перегони на швидкість).

Підвидами велосипедного туризму, крім класичного варіанту (який включає зимовий підвид - *сноубайкінг*), можна вважати маунтінбайкінг, бревет та трейлрайдинг (рис. 5).

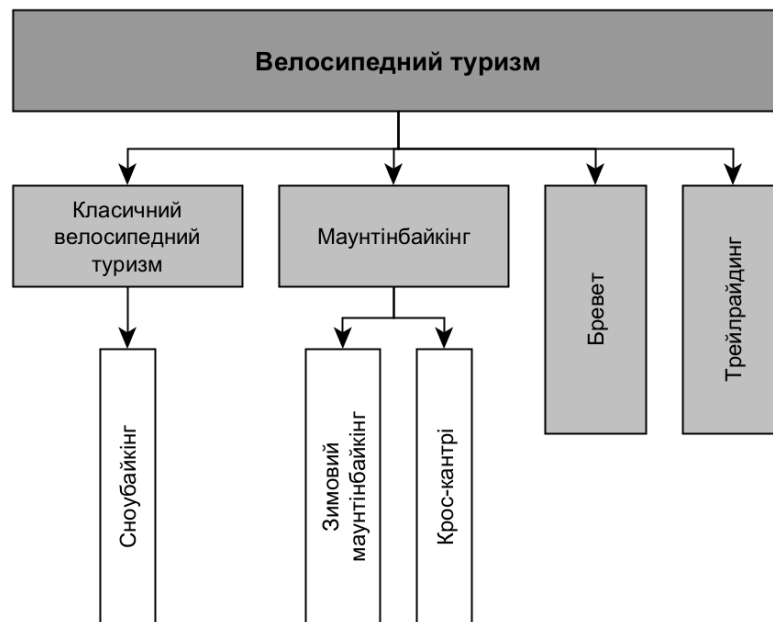

Рис. 5. Видова структура велосипедного туризму

Маунтінбайкінг – подорожі на спеціальному гірському велосипеді (маунтінбайку). Маунтінбайк створений для того, щоб можна було легко долати позашляхові маршрути різного рівня складності. Туристськими різновидами маунтінбайкінгу є: *зимовий маунтінбайкінг* (подорожі взимку) та *крос-кантрі* (проїзд пересіченою місцевістю).

Бревет – тривалі велосипедні подорожі, що здійснюються за особливими правилами. Стандартними дистанціями бревету є 200, 300, 400, 600, 1000 і 1200 км. Бувають і нестандартні довжини бревету. Учасників бревету називають рандоннерами. Формально бревет не є спортивним змаганням на результат, головне – це подолання маршруту. Вважається, що основну перемогу учасник отримує над собою.

Трейлрайдинг – подорожі на велосипеді пересіченою місцевістю різної складності на максимально можливих швидкостях.

Підвидами автомобільного туризму, крім класичного варіанту, можна вважати джипінг, караванінг (ервінг), гандикап, лендглайдинг та ралі-рейд (рис. 6).

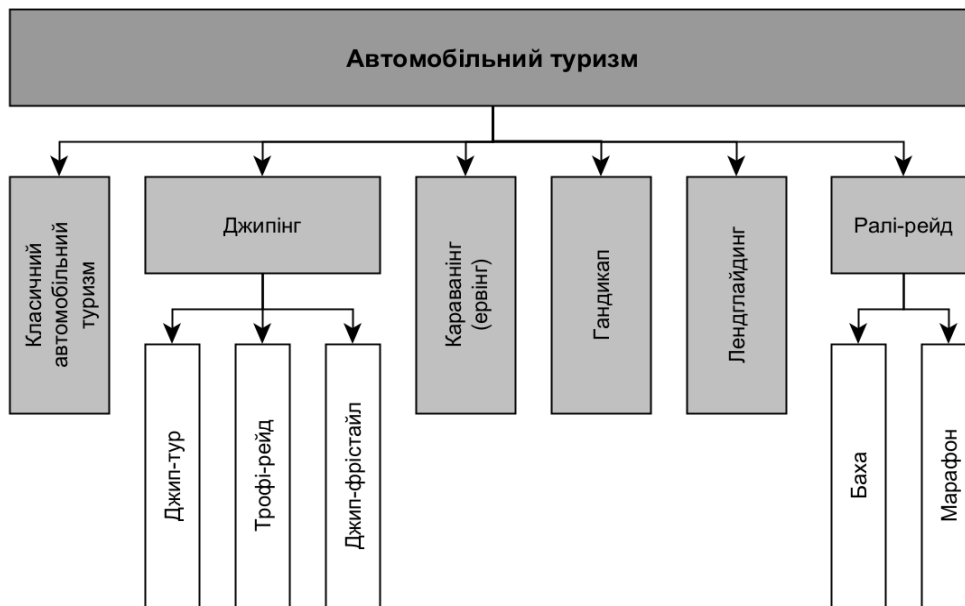

Рис. 6. Видова структура автомобільного туризму

Джипінг – подорожі на спеціальних автомобілях (джипах), які, на відміну від звичайних, мають підвищену прохідність і можуть рухатись без доріг, долати водні перешкоди, підніматися на крутосхили. Джипінг починається там, де закінчуються дороги, – *off road* (з англ. – поза шляхом). Це можуть бути *джип-тури* зі спогляданням красивих краєвидів, *трофі-рейди*, що включають організацію переправ через річки та витягування машин із багна, *джип-фрістайл* – проходження сильно пересіченої місцевості з великим перепадом висот й зі складними природними або штучними перешкодами в режимі вільного катання.

Караванінг (ервінг) – подорож на автомобілі, коли останній виконує роль «будинку» (тягача будинку). Це не лише спеціалізовані автобудинки, але й самохідні кемпінгові автомобілі, які ще називають кампобусами (приєднані до автомобіля причепа різноманітних конструкцій).

Гандикап – автоперегони пересіченою місцевістю.

Лендглайдинг – пересування туристів на надлегких гоночних машинах – глайдерах.

Ралі-рейд – вид моторних перегонів на довгі дистанції чи походів пересіченою місцевістю, що проходить протягом декількох днів. Учасники зазвичай долають за день 400-900 км. Часова протяжність становить від 3-х до 30 днів. Найбільшим глядацьким інтересом володіє ралі Париж-Дакар. В свою чергу, ралі-рейди поділяються на *баха* (моторні перегони чи походи пересіченою місцевістю на дистанції протяжністю до 1200 км і не більше 5 днів) та *марафони* (моторні перегони чи походи на довгі дистанції пересіченою місцевістю протяжністю від 6500 км і до 30 днів).

Підвидами мотоциклетного туризму, крім класичного мототуризму (зимовий варіант – *сноубайкінг*), виступають ендурінг, мотосафарі, в т.ч. так звані «сафарі» на інших мотозасобах (квадроциклах, снігоходах, пневматиках, скутерах тощо), скрембл, фрірайдинг та ралі-рейд (рис. 7).

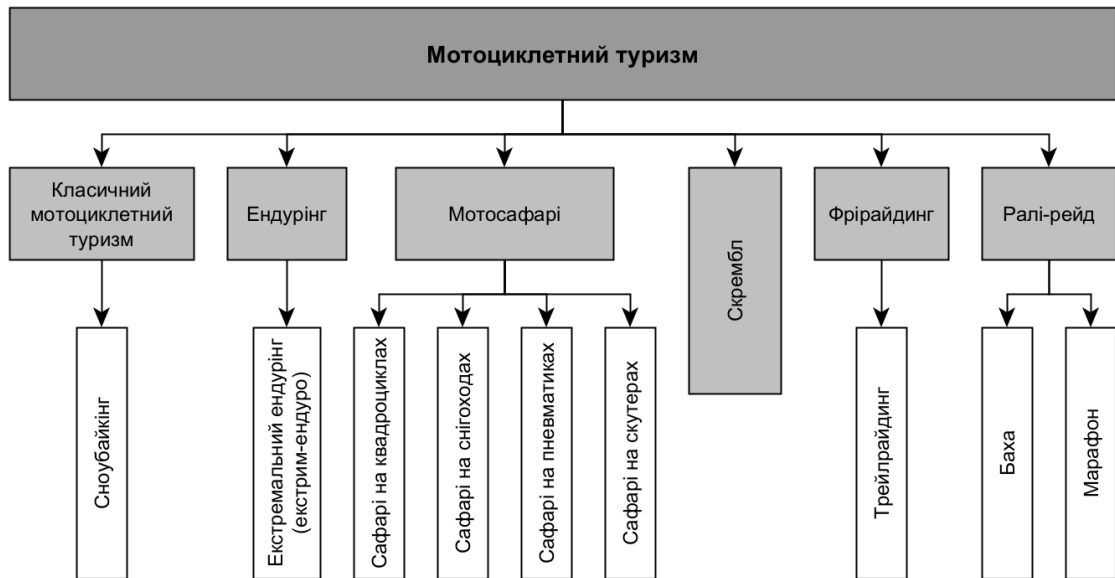

Рис. 7. Видова структура мотоциклетного туризму

Ендурінг – подорожі на спеціальних мотоциклах (ендуро), які, на відміну від звичайних, мають підвищену прохідність. Різновидом ендурінгу є *екстремальний ендуро (екстрим-ендуро)* – окремий напрямок ендурінгу, описати який можна як «людина і машина, що підкорюють найважчі ландшафти планети».

Мотосафарі – подорожі-сафарі на спеціальних мотозасобах –квадроциклах, пневматиках, снігоходах, скутерах тощо. *Сафарі на квадроциклах* – подорожі на спеціальних транспортних засобах – чотириколісних мотовсюдиходах, зимовим варіантом таких подорожей є *сафарі на снігоходах* – подорожі на механічних транспортних засобах, призначених для руху сніговою поверхнею. *Сафарі на пневматиках* – це подорожі на спеціальних пневматичних транспортних засобах. Відповідно скутери задіюються в *сафарі на скутерах*.

Скрембл – мотогонки сильно пересіченою місцевістю.

Фрірайдинг – вільне катання на відкритій гористій місцевості, де немає трас, є лише пагорби, гори і поля. Підвидом фрірайдингу виступає *трейлрайдинг* – подорожі на мотоциклі пересіченою місцевістю різної складності і консистенції на максимально можливих швидкостях.

Ралі-рейд – вид мотоперегонів аналогічний автомобільним, який, як і автотуризмі, має підвиди – *баха* та *марафон*.

Підвидами спелеологічного туризму, крім його класичного варіанту – спортивного проходження печер, можна вважати кейвінг, кейв-дайвінг (спелеодайвінг), підземний сплав та спелестологію (рис. 8).

Кейвінг – так на Заході називається спортивне дослідження печер. Різновидами кейвінгу є спелункінг та потхолінг. *Спелункінгом* займаються туристи-початківці. *Потхолінг* (інша назва – *вертикальний кейвінг*) – різновид кейвінгу, специфікою якого є проходження лише вертикальних печер, що вимагає крім фізичної, спеціальної технічної та теоретичної підготовки.

Кейв-дайвінг або **спелеодайвінг** – занурення з аквалангом під воду в печерах, проходження сифонів – тих частин печер, які заповнені водою. Надзвичайно складний та небезпечний підвид спелеотуризму.

Підземний сплав – підвид спелеотуризму та каякінгу, проходження підземною річкою певного маршруту, форсуючи природні перешкоди у вигляді порогів, водоспадів, валів, діжок тощо на каяках.

Антропогенним підвидом спелеологічного туризму вважають **спелестологію** – суміш туризму та науки, що досліджує порожнини антропогенного походження – покинуті каменоломні,

шахти, підземні міські структури (водоводи), підземні ходи, підземні храми, монастирі тощо. Технічна складність, будова, глибина та протяжність цих порожнин дає підстави розглядати їх не лише як цікаві техногенні утворення, а й як потенційні об'єкти спортивного спелеологічного туризму.

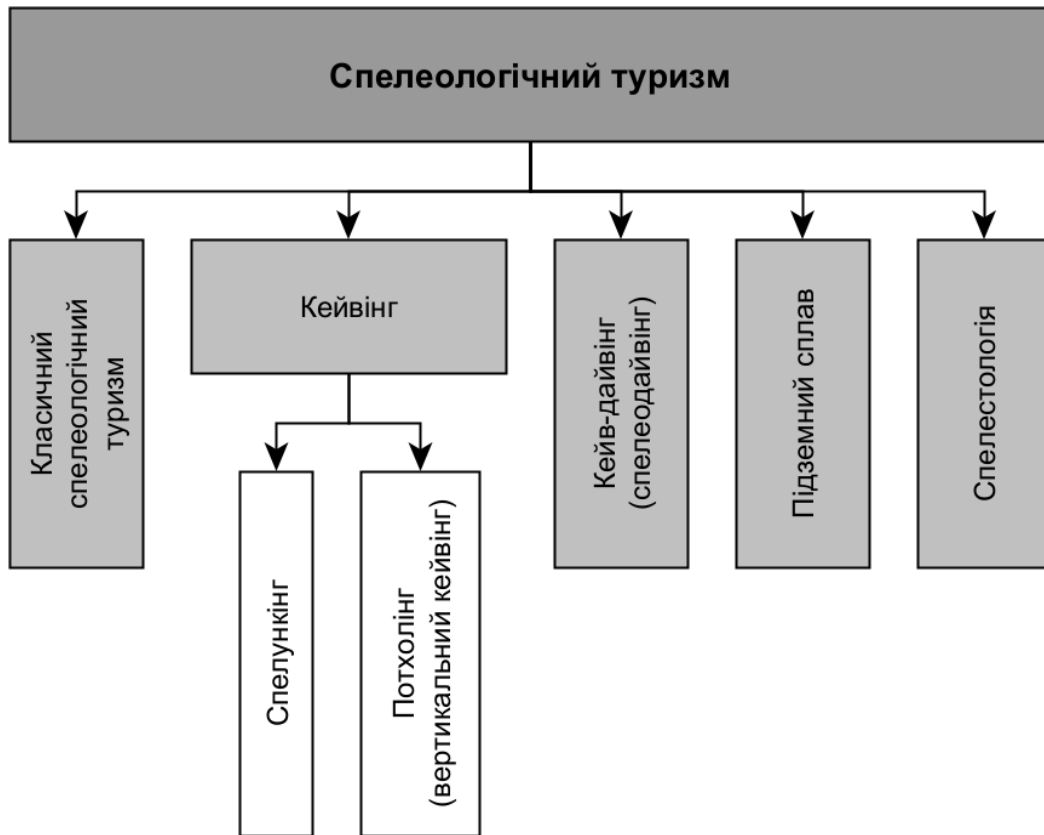

Рис. 8. Видова структура спелеологічного туризму

Підвидами вітрильного туризму, крім класичного, виступають яхтинг, морський каякінг, SUP-даунвінд та зимовий варіант вітрильного туризму – походи на буєрах (рис. 9).

Рис. 9. Видова структура вітрильного туризму

Яхтинг (яхт-туризм) – водні подорожі, плавання під вітрилом у морі чи внутрішніми акваторіями на невеликому комфортабельному судні – яхті. При цьому яхта служить і засобом подорожування, й засобом розміщення.

Морський каякінг – підвид вітрильного туризму, який у якості засобу подорожування використовує різновид каяку чи байдарки часто з вітрилом, пристосованих для подорожей відкритими водними просторами (океанами, морями, озерами, водосховищами, рівнинними річками). Морські каяки створені як для протяжних подорожей у важкодоступних, малонаселених районах, так і для короткочасних походів озерами і прибережною зоною морів й океанів. Від сплавних аналогів морські каяки відрізняються, в першу чергу, параметрами – вони набагато довші, а також підвищеною швидкохідністю, меншою маневреністю, кращою стійкістю і більшою місткістю. Цей різновид активного туризму стає все більш популярним на Заході.

SUP-даунвінд – переходи на SUP-бордах за напрямом вітру на відкритій воді. Суть цієї дисципліни в тому, що райдер сплавляється відкритою водою при сильному вітрові, використовуючи хвилі. Перехід відбувається по прямій лінії на відносно великі відстані.

Походи на буєрах – туристські вітрильні походи взимку на буєрах – суднах спеціальної легкої конструкції (кабіна, платформа) на ковзанах з вітрилом для руху льодовою поверхнею або колесах.

Підвидами комбінованого туризму, крім комбінації 2-3 класичних видів туризму в одній подорожі, можна вважати Х-гонки (екстремальні гонки або мультигонки) та, так звані, пригодницькі гонки (рис. 10).

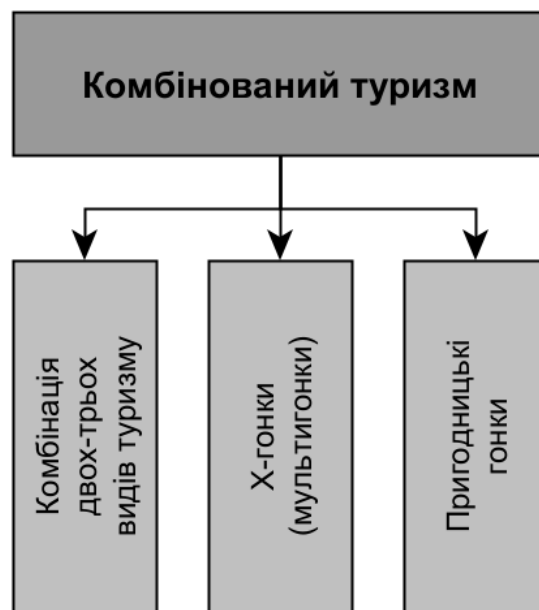

Рис. 10. Видова структура комбінованого туризму

Х-гонки (екстремальні гонки, мультигонки) – подолання пересіченої місцевості різними способами (пішки, на велосипеді, на човні тощо). Спортсмени повинні бути добре підготовлені фізично та технічно, бути справжніми універсалами – уміти долати скелі, скакати на коні, сплавлятися на каяці, долати гірські маршрути на маунтінбайку, спускатися по вірьовці під водоспадом, добре орієнтуватися на місцевості тощо. Як правило, це командне проходження дистанції у 300-400 км із демонстрацією своїх навичок у подоланні перешкод за кращий час.

Пригодницькі гонки на відміну від екстремальних проводяться не на час, а у довільному режимі.

Висновки. Таким чином, на сьогоднішній день, туристсько-спортивні заходи класифіковані з таких видів туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомобільного, мотоциклетного, спелеологічного, вітрильного, а також представляють їх комбінації (комбінований туризм). Це не означає, що інші, поки що не традиційні, види активного пересування на туристських маршрутах не можуть застосовуватися. Для означених 10 видів

спортивного туризму визначено 62 підвиди та 43 підпідвиди. Систематизація компонентної структури системи спортивного туризму в світі доводить, що ця система є такою, що активно формується. Вона надзвичайно динамічна і здатна розвивати найрізноманітніші напрямки активної рекреаційно-туристської діяльності. При цьому задіюються різноманітні специфічні спортивні рекреаційно-туристські ресурси.

Список використаних джерел

1. Колотуха О.В. Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Кіровоград: ФО-П Александрова М.В., 2015. 448 с. ISBN 978-966-2466-38-6.
2. Колотуха О.В. Спортивний туризм та активна рекреація: географія, систематизація, практика (словник-довідник). 2022. Geo-Hub: науково-освітній веб-портал. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://geohub.org.ua/node/917>.
3. International Rafting Federation (IRF) – internationalrafting.com – сайт Міжнародної федерації рафтингу.

References

1. Kolotukha, O.V. (2015). Geospatial organization of sports tourism: Monograph. Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Kirovohrad: FO-P Aleksandrova M.V. 448 p. ISBN 978-966-2466-38-6.
2. Kolotukha, O.V. (2022) Sports tourism and active recreation: geography, systematization, practice (reference dictionary). Geo-Hub: a scientific and educational web portal. Electronic resource. – Access mode: <https://geohub.org.ua/node/917>.
3. International Rafting Federation (IRF) – internationalrafting.com

Надійшла до редколегії 26.09.2022

Прийнята до друку 24.11.2022

Пацюк Вікторія Сергіївна,
кандидат географічних наук, доцент
Казakov Володимир Леонідович,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: viktoriia.patsiuk@gmail.com
Криворізький державний педагогічний університет,
м. Кривий Ріг, Україна, e-mail: vl.kazakov1970@gmail.com

ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: ЗМІСТ ТУРІВ (НА ПРИКЛАДІ КРИВОГО РОГУ)

Мета. Туристичний ринок України зазнав форматувань та перерозподілу туристичних потоків, що зумовлено наявною ситуацією. Вже нині треба замислюватися над тим як у майбутньому залучати туристів та пропонувати їм різноманітні варіанти організації відпочинку, які покликані презентувати не лише брендові загальноувизнані туристичні дестинації нашої країни, а й включати до туристичної пропозиції нові види туризму та нерозкриті локації.

Методика. Дослідження базується на загальновідомих принципах розробки турів, сформульованих О.О. Любіцевою. В основу дослідження покладено діалектичний метод пізнання та системний підхід. Основні наукові результати отримані з використанням комплексу загальнонаукових методів, а саме: теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу. Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять наукові праці з названої проблеми вітчизняних та зарубіжних вчених, інтернет-ресурси та краєзнавчі матеріали.

Інформація щодо ресурсу промислового туризму у місті Кривий Ріг взято із власних досліджень та практичної діяльності авторів з розвитку туристичного сектору міста.

Результати. Обґрунтовано значимість розвитку різних форм та видів туризму як для класичних туристичних центрів України, так і для міст, які не сприймаються як туристичні дестинації. Проаналізовано принципи розробки турів індустріальної тематики та виділені специфічні особливості даних турів. На прикладі міста Кривий Ріг розкрито наявний потенціал для залучення відвідувачів в процесі розвитку індустріального туризму, виділено основні типи об'єктів для відвідування. Запропоновано варіант базового комплексного туру індустріальної тематики, розрахованого на широкий контингент відвідувачів.

Наукова новизна. Вивчено досвід організації екскурсій та турів індустріальної тематики як в Україні, так і за кордоном. Систематизовано інформацію про принципи створення турів індустріальної тематики, розкрито специфічні особливості організації даних турів.

Практична значимість. На основі численних експедиційних досліджень території Криворіжжя авторами відібрано об'єкти, які покладені в основу комплексного одноденного туру індустріальної тематики. Даний тур пройшов апробацію під час неодноразових турів до міста, організованих провідними туристичними операторами внутрішнього туризму.

Ключові слова. Індустріальний туризм, принципи розробки турів, тур індустріальної тематики.

Kazakov Volodymyr Leonidovych,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor
Patsiuk Viktoriia Serhiivna,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor

Kyryvi Rih State Pedagogical University, Kyryvi Rih, Ukraine,
e-mail: vl.kazakov1970@gmail.com.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine,
e-mail: viktoriia.patsiuk@gmail.com

INDUSTRIAL TOURISM: CONTENT OF TOURS (ON THE EXAMPLE OF KRYVYI RIH)

Objective. The tourist market of Ukraine has undergone formats and redistribution of tourist flows due to the current situation. Already now we need to think about how to attract tourists in the future and offer them a variety of options for organizing recreation, which are designed to present not only the branded universally recognized tourist destinations of our country, but also to include new types of tourism and undeveloped locations in the tourist offer.

Methodology. The research is based on the well-known principles of tour development, formulated by O.O. Lyubitseva. The study is based on the dialectical method of cognition and systematic approach. The main scientific results are obtained using a complex of general scientific methods, namely: theoretical generalization, analysis and synthesis. The theoretical and methodological basis of the study are scientific works on this problem of domestic and foreign scientists, Internet resources and local history materials.

Information on the resource of industrial tourism in the city of Kryvyi Rih is taken from the authors' own research and practical activities in the development of the city's tourism sector.

Results. The importance of the development of various forms and types of tourism for both classical tourist centers of Ukraine and for cities that are not perceived as tourist destinations is substantiated. The principles of development of industrial tours are substantiated and specific features of these tours are highlighted. On the example of the city of Kryvyi Rih, the existing potential for attracting visitors in the process of industrial tourism

development is revealed, the main types of objects for visiting are highlighted. The variant of the basic complex tour of industrial subjects, designed for a wide contingent of visitors, is proposed.

Scientific novelty. The experience of organizing excursions and tours of industrial subjects both in Ukraine and abroad is studied. Information about the principles of creating tours of industrial themes is systematized, specific features of the organization of these tours are revealed.

Practical significance. On the basis of numerous expeditionary studies of the territory of Kryvyi Rih, the authors selected objects that are the basis of a comprehensive one-day tour of industrial themes. This tour was tested during repeated tours to the city, organized by leading tour operators of domestic tourism.

Keywords. Industrial tourism, principles of tour development, industrial tour.

Постановка проблеми. Військові дії, що тривалий період відбуваються в Україні, поставили на паузу розвиток туристичної сфери, особливо в прифронтових регіонах. Однак, будь-яка пауза – це не початок стагнації, а час для переосмислення набутого досвіду та окреслення на майбутнє нових орієнтирів. Війна спровокувала катастрофічне руйнування інфраструктури, однак стимулювала потужне зростання іміджу нашої країни. Тож не безпідставними є прогнози експертів щодо того, що на Україну очікує туристичний бум після завершення військових дій. Відповідно треба посилити роботу щодо підготовки нових туристичних пропозицій та формування різноманітного туристичного продукту. Одним із перспективних напрямів урізноманітнення туристичної пропозиції є індустріальний туризм, потужний потенціал для розвитку якого мають саме міста, що мали або мають прифронтовий статус.

Одним із даних міст є Кривий Ріг, в якому ще з 2013 року відбувається цілеспрямований розвиток індустріального туризму. Саме аналізуючи практичний досвід організації діяльності з індустріального туризму в даному місті вирішено проаналізувати специфіку створення турів індустріальної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовою базою даного дослідження є напрацювання вчених щодо питань розвитку індустріального туризму, які докладно розглянуті у монографіях іноземних авторів: Е.А. Фрю «Індустріальний туризм: концептуальний та емпіричний аналіз» [1], А. Отгаар «Індустріальний туризм. Де публічне зустрічається з приватним» [6], а також колективу нідерландських авторів А. Отгаар, Л. Ван ден Берг, К. Бергер та Р. Х. Фенг «Індустріальний туризм: можливості для міст і підприємств» [7]. Різні аспекти організації індустріального туризму представлені в дослідженнях багатьох західних вчених: А. Густафсон, Д. Зоєц, А. Маркон, Дж.Ж. Хосперс, Д. Маккенел, А. Лью, І. Келлі, М. Фокс, В. Діксон, Е. Інскір, Р. Прініс, Дж. Шварбрук, Р. Ялі та ін.

Піонерами вітчизняних досліджень індустріального туризму стали автори досліджень, що відображено в численних публікаціях як спільних, так і одноосібних [8, 11, 13, 14], значний внесок зробили О. О. Бейдик, В.Ф. Данильчук, Л.Д. Божко, Ю. Г. Тютюнник, В.О. Кошель, К. М. Горб та інші.

Розробка будь-якого туру передбачає аналіз напрацювань в питаннях методики розробки туру та формування туристичного продукту. Класичний посібник з даної проблематики підготовлено О. О. Любіцевою [12]. Питання організації турів індустріальної тематики є недостатньо розкритим, хоча періодично піднімалося в працях іноземних фахівців: А. Бонфанті зі співавторами [2], Чен та Моррісон [3], значна кількість досліджень присвячена особливостям організації екскурсій до фабрично-заводських комплексів [4], [9], [10].

Формулювання цілей статті. Розкрити концептуальні засади розробки турів індустріальної тематики та обґрунтувати створення подібного туру територією міста Кривий Ріг.

Виклад основного матеріалу. Будь-який тур, що є складовою туристичного продукту потребує змістовної теоретичної підготовки та практичної апробації. При виділенні ключових моментів, яким повинні відповідати тури індустріальної тематики, доцільно орієнтуватися на класичні дослідження О. Любіцевої, яка зазначала, що тури повинні відповідати низці принципів [12]. Даємо їх інтерпретацію для потреб індустріального туризму:

- **безпека** (всіх складових і на всіх етапах проходження туру) – в турах індустріальної тематики це ключовий принцип, так як можливості травмування тут значно вищі, ніж в комплексних оглядових турах культурно-пізнавальної тематики. До програм турів часто включаються сходження на відвал або прогулянки провальними зонами, що передбачають використання зручного одягу та взуття. Відвідування функціонуючих індустріальних об'єктів в більшості випадків передбачає переодягання у виробничу робу, що окрім спеціального одягу та

взуття включає захисну каску, термоокуляри, беруші, а подекуди респіратор. Обов'язково перед відвідуванням індустриальних об'єктів проводиться інструктаж з техніки безпеки щодо поведінки відвідувачів на промисловому об'єкті. Відвідування підприємств підвищеної небезпеки (наприклад, шахта зі спуском під землю на надглибокі горизонти) передбачає проведення медогляду в експрес режимі, що включає вимірювання тиску та серцебиття, а також вікові обмеження щодо відвідування таких об'єктів. З іншого боку, самі підприємства, прагнучи до європейського рівня, повинні переоснащуватися на засадах відкритості до потенційних туристів, тому переїзди територією підприємства повинні бути на спецтранспорті, всі маршрути промарковані, а особливо небезпечні виробничі об'єкти відгороджені термозахисним склом.

- **комфортність** (задоволення життєвих потреб в проживанні, харчуванні, транспортуванні та інших послугах на рівні, по можливості не нижчому ніж в постійному місці проживання). Організація індустриального туру, хоч і передбачає високоякісне екскурсійне обслуговування, використання зручного транспорту з системою кондиціонування, в той же час, можуть бути виключення, що обумовлені специфікою організації саме індустриальних турів, так як часто відвідування виробничих об'єктів передбачає переміщення туристів територією підприємства виключно в транспортних засобах цього підприємства, а подекуди й спеціалізованими засобами: вахтовки при спуску в до кар'єру, вагонетки для переміщення підземними горизонтами в шахті, тощо. У цьому випадку туристичне підприємство, що організовує подорож, не має права вимагати високоякісних транспортних засобів від приймаючих об'єктів, може надавати лише певні рекомендації, посиляючись на побажання екскурсантів.

Більшість програм турів до Кривого Рогу включено катання на криворізькому метротрамі (гібриді метрополітену та трамваю). Задля того, щоб не здорожчувати програму, переміщення туристів відбувається на звичайних вагонах, які курсують за розкладом.

Щодо харчування в турах індустриальної тематики також є свої особливості. Туристами, як специфічний інтерактив сприймається обід у робітничій їдальні, апріорі чекати зірки Мішлен від даних об'єктів нелогічно, однак ніхто не відміняє вимоги щодо якості страв та санітарно-гігієнічних норм приміщення.

- **ергономічність** (відповідність турпродукта та його складових фізіологічним та психологічним потребам туриста). Створення індустриального туру як і інших складових туристичного продукту повинне передбачати усвідомлення профілю потенційного туриста і насичення програми об'єктами за певним запитом. В той же час, класичний одноденний тур індустриальної тематики розрахований на широку аудиторію, однак якщо є специфічне замовлення під певний сегмент туристів, відбувається переорієнтація програми. Наприклад, частими є запити щодо екскурсій школярів, тоді враховується їх вік, те що вони не спроможні тривалий час фокусувати увагу на подекуди монотонній інформації, та полюбують більш активні форми організації, при цьому подекуди нехтуючи інструктажем з техніки безпеки. Тож завданням кваліфікованого гіда буде організувати процес обслуговування таким чином, щоб максимально утримати увагу школярів та повністю знівелювати можливість їх травмування. Якщо запит надходить від представників певних професій, то тоді відбувається переформатування туру в залежності від їх інтересів: для туристів з інших міст цілком ймовірно, що цікаво буде відвідати підприємство ідентичної спеціалізації, тоді як екскурсанти, що мешкають в самій туристичній дестинації навряд чи матимуть бажання у свій вільний час відвідувати місце своєї роботи, тож тоді до програми екскурсійного туру треба включати промислові об'єкти відмінні від основного виду діяльності.

Промисловий туризм, як і більшість інших туристичних напрямів переорієнтовується також на потреби інклюзивних туристів. Звісно, зробити це доволі складно на індустриальних об'єктах, однак цілком реально створити пандуси до оглядових майданчиків кар'єрів, зручні виїзди на вершини відвалів, пристосовані переїзди по території цехів працюючих промислових підприємств, тощо.

- **достатність послуг**, що пропонуються для задоволення потреб туриста під час подорожі, для реалізації мети подорожі. В даному випадку розглядаємо не лише базовий набір послуг: екскурсійний супровід, проїзд, харчування, та за умов більш тривалого перебування туристів – розміщення та послуги дозвілля, а й достатність об'єктів відвідування. Індустриальний тур не повинен бути зорієнтованим під відвідування лише одного об'єкта, однак і занадто велике насичення об'єктами також не вітається. В той же час, під час туру повинне відбуватися

ознайомлення туристів з якомога більш різнотиповими локаціями, неприпустимо, щоби тур передбачав відвідування виключно музеїв промислової тематики, чи об'єктів індустріальної спадщини, тощо. Все повинно бути гармонізовано та поєднано відповідно до змісту та територіального розташування локацій.

- **категоріальна відповідність** (всі складові туру повинні відповідати заявленому класу обслуговування). Даний принцип найменше використовується в організації індустріальних турів, хоча, знову ж таки і ці тури подекуди мають VIP-характер обслуговування. Відповідно ці тури повинні мати всі ознаки ексклюзивного обслуговування, наприклад, індивідуальний тур до шахти, польоти на повітряній кулі над індустріальними ландшафтами, екскурсії на гелікоптері, дайвінг до затоплених кар'єрів, тощо. Бюджетні тури, відповідно, на такий набір послуг не зорієнтовані.

- **конкурентоздатність** (забезпечення прибутковості в діяльності турфірми). Звісно, будь-який тур, в тому числі індустріальний, повинен бути цікавим, привабливим, використовувати різні прийоми показу та розповіді, за можливості використовувати різноманітні інтерактивні форми подачі матеріалу в музеях та на промислових об'єктах: інтерактивні дошки, аудіосистеми, окуляри віртуальної реальності тощо. Підвищити конкурентоздатність та сформувані потребу у подорожах індустріальної тематики допомагає продумана та змістовна рекламна компанія, яка будується з урахуванням наявних таргетингових механізмів.

Окрім принципів, сформульованих О.О. Любіцевою, до турів індустріальної тематики доцільно застосувати ще деякі:

- **змістовність**: передбачається наявність пізнавальних елементів, що сприяють пізнанню індустріальної спадщини з її культурним надбанням. Змістовність дозволяє туристам за доволі короткий проміжок часу більше дізнатися про історичні етапи становлення індустріальних об'єктів, усвідомити значення промисловості в розвитку країни.

- **полісезонність**: передбачається використання одного й того ж туристичного маршруту в різні пори року, причому з різним набором сезонних послуг.

- **гнучкість**: індустріальний маршрут потребує наявності в програмі туристичного обслуговування заздалегідь підготовлених варіантів. Необхідність в багатоваріантності обумовлена мінливістю погодних умов, зміною мотивацій туристів, що перебувають на маршруті (різницею в їх фізичній підготовці, запитах та можливостях), різноманітними форс-мажорами, які можуть виникнути на працюючому виробництві. Тому завжди варто мати альтернативні варіанти заміни різних ділянок маршруту.

Автори дослідження провели значну роботу щодо розробки комплексного індустріального туру Криворіжжям та його апробації з 2015 року. Виділимо найбільш затребувані та популярні об'єкти відвідування, які найчастіше включаються до програм турів:

1. *Працюючі кар'єри*. Зазвичай, більшість туристів, які відвідують місто, воліють побачити його брендовий об'єкт – кар'єр Південного ГЗК – першого гірничозбагачувального підприємства в Україні. Комбінат запрацював у 1955 році. Кар'єр комбінату є неповторним та вражаючим видовищем, створеним руками гірників, що має форму серця. Його площа становить 570 га, що вдвічі перевищує площу Монако. Кар'єр завжди був полігоном для досліджень, випробувань, впровадження передових технологій та техніки. Кар'єр Південного ГЗК з 2019 року входить до реєстру об'єктів ЕРІН (Європейського маршруту індустріальної спадщини) [4].

На кар'єрі обладнаний оглядовий майданчик, з якого зручно спостерігати за виробничим процесом в будь-який період року. Переважна більшість екскурсій передбачала огляд панорами кар'єру з оглядового майданчика, однак поодинокими були екскурсії зі спуском до середнього горизонту -180 м та відвідування оглядового майданчика під час проведення вибухових робіт.

За умов, коли немає можливості відвідати кар'єр Південного ГЗК, як правило, обумовленою занадто пізнім запитом групи або недоступністю об'єкту через певні виробничі причини, туристам пропонується оглянути Ганнівський кар'єр Північного ГЗК, де є можливість без спецдозволу виходу на борт кар'єру з міської дороги, що пролягає поруч. Цей кар'єр хоч і не настільки розрекламований як кар'єр Південного ГЗК, однак також цікавий своєю витягнутою формою: його довжина становить 5700 м, а ширина 1200 м. На ньому також можна побачити й вибух при видобутку залізної руди. Інші кар'єри Кривбасу також можна показувати, але доступ до більшості незручний, невдалі точки огляду, тривалі підходи.

2. *Працюючі промислові підприємства*. Найвідомішим та наймасштабнішим підприємством і міста, й України є ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг». Це підприємство з повним

металургійним циклом, що спеціалізується на видобутку сирової руди у 2-х кар'єрах і в шахті, виробництві арматурної сталі і катанки, виробляє агломерат, концентрат, кокс, чавун, сталь, сортовий і фасонний прокат, доменний шлак. Виготовлений на підприємстві металопрокат використовують в усіх кліматичних зонах планети. Саме з його арматури побудована найвища споруда світу Бурдж-Халіфа в Дубаї. На жаль, комплексних екскурсій підприємством не проводиться, однак за умови попередньої домовленості туристи можуть потрапити на коксохімічне виробництво та прокатний цех. У складі комбінату діє музей підприємства.

Коксохімічне виробництво комбінату разом з музеєм з 2019 року входить до реєстру об'єктів ЕРІН (Європейського маршруту індустриальної спадщини). Саме ці об'єкти і є найбільш відвідуваними туристами. Інколи підприємство дає допуск для відвідування своїх діючих кар'єрів №3 та №2-біс.

3. *Техногенні ландшафти.* До програм турів включається відвідування відвалів та провальних зон. Відвали образно називають криворізькими горами, вони утворені внаслідок відсіпання пустої гірської породи та мають висоту до 80-100 метрів. Найвідвідуванішими є Бурщицький відвал, з якого видно центральну історичну частину Кривого Рогу, найпотужніше підприємство ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», та кар'єри колишнього Новокриворізького ГЗК, що нині входить до гірничого департаменту ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг». З Петровського відвалу відкривається панорама спальних районів міста – Покровського та Саксаганського. Декілька років поспіль тут практикувалася зустріч Нового року на відвалі містянами та приїжджими туристами.

Провальні ландшафти виникли внаслідок обвалення стель верхніх підземних горизонтів шахт. Загальна площа провалів складає 3,4 тис. га. Провальні ландшафти – це сукупність провальних лійок глибиною до 150 м, провальних колодязів, які йдуть до глибини 250 м, терас і зсувів, крутих скелястих стінок з крутістю як у справжніх горах. Найчастіше до програм турів включають провальну зону поблизу шахти «Козацька» та масштабне провалля поблизу шахти Центрального ГЗК, що утворилося внаслідок обвалу 13 червня 2010 року, має площу 16 га та досягає глибини 80 м.

4. *Індустриальна спадщина.* Загалом в Криворізькому регіоні таких об'єктів понад 200 [11]. До програм турів найчастіше включають відвідування наступних локацій: 1) Кочубеївські штольні – найстаріший з рудників Криворіжжя, в якому добували руду ще на початку ХХ сторіччя. Досліджена протяжність підземних ходів становить 200 метрів. Через віддалене розташування від промислового осередку міста рудник зберігся у задовільному стані. Туристичну привабливість рудник отримав після виходу на екрани фільму «Червоний», для зйомок якого на руднику було обладнано сходи та кінний мотузковий підйомник; 2) залишки опор Червоного мосту Катерининської залізниці 1894 року, на яких регулярно тренуються скелелазы; 3) затоплені Октябрьський і Карачунівський гранітні кар'єри. Ці кар'єри використовуються місцевим населенням для стихійної рекреації, в той же час мають і естетичне значення як специфічні туристичні ресурси; 4) техногенне Червоне озеро – велика водойма, в якій акумулюються води шахт «Галковська» і «Гігант-Глибока», які відкачуються з глибини понад 1 км з-під землі. Вода озера містить велику кількість заліза, бром, йод, натрію, калію і магнію. Цілий рік вода озера зберігає свій червоний колір.

5. *Музеї промислової тематики.* Це може бути один з типових промислових музеїв, де розкривається історія становлення підприємства, особливості технологічного процесу, демонструється продукція, що виготовляється. Як правило такі музеї вміщують макети робочої техніки, фото та різноманітні документи підприємств різного періоду, макет території підприємства, на якому за допомогою інтерактивних елементів відображаються різні складові промислового комплексу підприємства. Музеї обладнані екранами, на яких можна побачити у реальному часі виробничі процеси на підприємстві, а також переглянути промовідео про підприємство. Найчастіше до програм туру включається музей АТ «Південний ГЗК», фішкою якого є те, що можна приміряти робітничі каски, прикрашені петриківським розписом. В зимовий період дані тури можуть бути доповнені або замінені музеями ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» та ПАТ «Центральний ГЗК».

Окрім цього, у місті існує два скансени гірничої техніки, розташовані достатньо віддалено один від одного. Перший скансен було відкрито у 2009 році. Музей складається із двох частин. На першій ділянці уздовж стіни будівлі палацу культури комбінату виставлені стенди з інформацією

та фотографіями про основні структурні підрозділи комбінату. На другій ділянці розміщена різноманітна техніка, яка використовувалась у кар'єрах комбінату, на шахті, збагачувальному виробництві. Тут представлені ківш екскаватора, шахтний електровоз, бульдозер з кар'єру, великовантажний автомобіль «БелАЗ», дробарка з дробильної фабрики, сепаратор рудозбагачувальної фабрики та багато іншої техніки, що презентує силу та міць видобувних підприємств Кривого Рогу. Біля кожного експонату встановлені інформаційні таблички, що дозволяє прогулятися музеєм й ознайомитися з його експонатами самостійно. Вхід вільний, але за порядком стежить охорона комбінату.

Другий скансен гірничого департаменту ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» відкритий у листопаді 2018 року. В порівнянні з вищезазначеним об'єктом, він доповнений залізничною технікою: старим вагоном, який курсував ще з 1908 року, та вагоном думпкаром – вагон-самоскид.

Обидва зазначені технічні скансени з 2019 року входять до реєстру об'єктів ERIH (Європейського маршруту індустріальної спадщини).

6. *Криворізький метротрам*. Переважно позавулична швидкісна гібридна легкорейкова транспортна система, яка діє з грудня 1986 року. Має основну лінію довжиною 18,7 км, якою прокладено три маршрути. Налічує 15 станцій, з яких 4 – підземні. Більша частина лінії збудована за стандартами метрополітену, але рухомим складом є трамвайні вагони. На перегоні між станціями «Будинок Рад – Проспект Металургів» міститься найнижча точка лінії під поверхнею – 22 м. Між станціями «Мудрьона» та «Будинком Рад» тунелі в різних напрямках міняються місцями під землею без прямого перетину, проходячи один над одним. Це змінює рух з правостороннього на лівосторонній. Через це криворізьку підземку називають єдиним місцем у країні, де легалізовано лівосторонній рух. У 2003 році впроваджено новий логотип: червоні літери «ШТ» (від «швидкісний трамвай») на білому тлі замінили на зелену «М» (від «метрополітен») [15].

В той же час, до програм турів завжди включаємо неіндустріальні, однак знакові об'єкти, що мають історичне значення, або ж дозволять краще ідентифікувати місто. Зазвичай, всі тури починаються від пам'ятника «Козак Кривий Ріг», установленому в 2011 році поряд з будівлею виконкому міської ради. Монумент присвячено легендарному засновнику міста – козаку Рогу, який в боях позбувся правого ока, за що його в народі прозвали «Кривим». Звісно наукова версія топоніма міста різниться, однак загальновідомо, що легенди в туризмі лише підсилюють туристичний ресурс.

Ще одним знаковим об'єктом є Квітковий годинник, який є одним із найбільших у світі – діаметр його циферблату 22 метри, довжина хвилинної стрілки – 13 метрів. Будівництво цього унікального об'єкту велося в межах програми соціального партнерства з промисловими підприємствами Кривого Рогу. Годинник запущений 22 серпня 2011 р. У павільйоні під квітковим годинником розташована 3D-відеогалерея, в якій демонструються фільми про Кривий Ріг, його історію та сучасність. По колу самого павільйону за склом розміщені стенди з фотографіями, експонатами та інформацією про кожен з семи районів міста.

Доволі часто до програм турів Кривим Рогом додаються ще низка додаткових об'єктів: геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Скелі МОДРу» з характерним відслоненням залізистих кварцитів Кривбасу над річкою Інгулець, скансен літаків Криворізького факультету КНАУ, історичний центр міста (проспект Поштовий, вул. Свято-Миколаївська), навчальна шахта ПАТ «Криворізький залізрудний комбінат», Криворізький ботанічний сад НАНУ.

Із врахуванням переліку зазначених об'єктів запропоновано орієнтовну програму комплексного туру індустріальної тематики містом Кривий Ріг. При її укладанні було враховано наступні моменти:

1. За умови прибуття групи залізничним транспортом, необхідно враховувати графік прибуття/відправлення потягу. Найзручніше до міста організовувати тури з Києва (раннє прибуття та від'їзд потягу орієнтовно о дев'ятій вечора, або ж близько десятої з північної частини міста – залізничної станції «Рокувата»). Доволі зручним раніше був розклад руху потягу Харків-Херсон, що курсував через Кривий Ріг, та яким туристи прибували з Харкова та Полтави, однак його зняли ще за декілька місяців до військових дій. В той же час, потяг «Львів – Запоріжжя», яким можуть приїздити туристи із західного напрямку прибуває та відправляється не зовсім зручно, що робить

одноденну програму недоцільною. В даному випадку доречніше планувати подорож з ночівлею, що здорожчує її для туристів.

2. Для відвідувачів з ближніх міст, що їдуть своїм автотранспортом: Дніпро, Миколаїв, Кропивницький, Кременчук, Запоріжжя, Херсон, Полтава більш доречним є показ поокремо південних та північних територій міста з наявним на даних територіальних утвореннях набором індустріальних об'єктах. Це сприятиме економії часу на переїздах, менш інтенсивному огляду локацій, та, відповідно, зменшенню втомлюваності туристів.

3. Запропонований тур розрахований на теплий період та тривалий світловий день. В холодний період з більш короткою світловою добою, передбачається відвідування одного з цехів ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» та акцент не на відкриті техногенні ландшафти, а на об'єкти, розташовані в приміщеннях: музеї, галереї, навчальна шахта, тощо.

4. Програма та послідовність об'єктів в турі може змінюватися залежно від конкретних погодних умов в день подорожі.

*Орієнтовна програма одноденного туру
«Залізна планета Кривий Ріг»*

(розроблено авторами)

<i>Етапи туру</i>	<i>Орієнтовний графік</i>
<i>Зустріч групи на залізничній станції «Кривий Ріг – Головний».</i> Прогулянка привокзальною площею. Огляд історичних і архітектурних пам'яток станції	6.30
Переїзд до історичної частини міста	6.30-6.50
Прогулянка головною вулицею міста – проспектом Поштовий	6.50-8.00
Сніданок	8.00-8.40
Переїзд до пам'ятника Козаку Рогу – бренду міста.	8.40-8.55
Перехід до найбільшого у Європі квіткового годинника	8.55-9.00
Відвідування 3D-відеогалереї історико-краєзнавчого музею	9.00-9.40
Трансфер до залізничного кар'єру ПАТ Південний гірничо-збагачувальний комбінат. Оглядова екскурсія містом	9.40-10.00
Екскурсія до залізничного кар'єру ПАТ Південний гірничо-збагачувальний комбінат	10.00-10.45
Трансфер до Буршицького відвалу	10.45-11.00
Екскурсія до Буршицького відвалу. Сходження на відвал. Огляд промислового міста з висоти пташиного польоту	11.00-12.30
Трансфер до кафе	12.30-12.45
Обід	12.45-13.30
Переїзд до станції метротраму «Кільцева»	13.30-13.45
Переїзд у метротрамі до станції «Бульвар Вечірній»	13.45-14.15
Переїзд до Кочубейських штолень	14.15-15.00
Екскурсія до штолень	15.00-16.30
Трансфер до району шахти «Гвардійська». Оглядова екскурсія містом	16.30-17.00
Відвідання криворізької зони відчуження (гігантські провалля) шахти «Гвардійська». Збір колекції криворізьких мінералів і гірських порід	17.00-19.00
Вечеря	19.00-20.00
Прогулянка парком «Шахтарський»	20.00-21.00
Трансфер до залізничної станції «Рокувата»	21.00-21.15
Закінчення туру. Вільний час. Прощання з групою	21.15-21.42
<i>Від'їзд групи із залізничної станції «Рокувата»</i>	21.42

Зазначена та аналогічні до неї одноденні програми, були неодноразово апробовані різними внутрішніми туроператорами: «Країна UA» (тури до Кривого Рогу організовувалися майже щомісяця), «Анга Тревел», «Україна Інкогніта» (Київ), «Відвідай» (Львів), «Навігатор Україна», «Відпочинок на всі 100%» (Харків), «Глобус України» (Запоріжжя), «Золоті подорожі» (Дніпро), а

також Одеський туристичний хаб та туристичний центр «Риба Андрій» (Дніпро), туристичні клуби «Бідняжка» (Вінниця), «Добре поїхали» та «Дикий Тур» (Київ), туристичні фірми «Мандрівочка» (Миколаїв) та «InGreen» (Полтава) та низки турагенств з міст Кропивницький, Миколаїв, Херсон, Кременчук, Дніпро, Нікополь, тощо, які позиціонують себе виключно в соціальних мережах.

Висновки. Підготовка різноматимичних маршрутів є запорукою швидкого повернення втрачених позицій та можливість задовольнити найрізноманітніші запити потенційних закордонних відвідувачів. Відповідно, більшість міст нашої країни повинні адекватно та професійно оцінити свій потенціал для потреб туризму та зацентувати увагу на розвитку тих видів та форм туризму, які мають порівняльний потенціал щодо інших дестинацій. Все це дасть змогу на національному рівні підготувати якісний та різноманітний туристичний продукт, який буде відображати як сукупний потужний туристичний потенціал України, так і розкривати ідентичність кожного з її регіонів.

Список використаних джерел

1. Frew, Elspeth Ann. Industrial tourism: a conceptual and empirical analysis. Diss. Victoria University, 2000.
2. Bonfanti, A., Castellani, P., Giaretta, E. and Brunetti, F. (2019), "Developing entrepreneurial learning triggered by factory tours", *The Learning Organization*, Vol. 26 No. 6, pp. 574-587. <https://doi.org/10.1108/TLO-08-2018-0133>
3. Chen, Y., & Morrison, A. M. (2006). Industrial tour providers' perception on their performance. In Proceedings of the 11th Annual Graduate Education and Graduate Students Research Conference in Hospitality and Tourism (pp. 151-156).
4. European route of industrial heritage. Available at: <https://www.erih.net/>
5. Hill, D. J., Fink, R., & Morgan, A. J. (1998). Plant tours as a customer contact tool: an integrated marketing communications framework. *Journal of Marketing Management* (10711988), 8(2).
6. Otgaar A. Industrial Tourism. Where the Public Meets the Private / A. Otgaar. Rotterdam, Erasmus univ, 2010. 261 p.
7. Otgaar A. Industrial tourism: opportunities for city and enterprise / Alexander HJ Otgaar, Leo Van Den Berg, Rachel Xiang Feng. – Routledge. – 2016.
8. Patsiuk V., Kazakov V. Industrial tourism as new trend in tourism business of Ukraine // Determinants of Innovation and Investment Development of Multi-Branch Entrepreneurship, Tourism and Hospitality Industry: Collective monograph. – Nuremberg: Verlag SWG imex GmbH, Germany. 2019. 431 p.
9. Simonson, L. R. (1974). A study of industrial plant tours as important tourism attractions. Texas A&M University.
10. Upton, D. M., & Macadam, S. E. (1997). Why (and how) to take a plant tour. *Harvard Business Review*, 75(3), 97-97.
11. Казаков В. Л. Організація індустріального туризму: системний підхід / В. Л. Казаков // Індустріальний туризм: реалії та перспективи : матеріали І-го Міжнародного науково-практичного форуму. – Кривий Ріг, 2013. – С. 17-21.
12. Любіцева О. О. Методика розробки турів : навч. посіб. / О. О. Любіцева – К. : «Альтерпрес», 2003. – 104 с.
13. Пацюк В. С., Казаков В. Л. Чи може індустріальний туризм змінити обличчя Кривого Рогу? / Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін: монографія / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. Київ: Вид-во "Фенікс", 2017. 378-393 с.
14. Пацюк В. С. Територіальна організація індустріального туризму Криворіжжя: дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 – економічна та соціальна географія / В. С. Пацюк. – Київ, – 2011. – 305 с.
15. Путівник оглядової екскурсії «Кривий Ріг — місто руди і металу» / В. Л. Казаков, А. Ю. Килимчук, Е. В. Дворчук, В. С. Пацюк. – Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2014. – 100 с.

References

1. Frew, Elspeth Ann. Industrial tourism: a conceptual and empirical analysis. Diss. Victoria University, 2000.
2. Bonfanti, A., Castellani, P., Giaretta, E. and Brunetti, F. (2019), "Developing entrepreneurial learning triggered by factory tours", *The Learning Organization*, Vol. 26 No. 6, pp. 574-587. <https://doi.org/10.1108/TLO-08-2018-0133>
3. Chen, Y., & Morrison, A. M. (2006). Industrial tour providers' perception on their performance. In Proceedings of the 11th Annual Graduate Education and Graduate Students Research Conference in Hospitality and Tourism (pp. 151-156).
4. European route of industrial heritage. Available at: <https://www.erih.net>
5. Hill, D. J., Fink, R., & Morgan, A. J. (1998). Plant tours as a customer contact tool: an integrated marketing communications framework. *Journal of Marketing Management* (10711988), 8(2).
6. Otgaar A. Industrial Tourism. Where the Public Meets the Private / A. Otgaar. Rotterdam, Erasmus univ, 2010. 261 p.
7. Otgaar A. Industrial tourism: opportunities for city and enterprise / Alexander HJ Otgaar, Leo Van Den Berg, Rachel Xiang Feng. – Routledge. – 2016.
8. Patsiuk V., Kazakov V. Industrial tourism as new trend in tourism business of Ukraine // Determinants of Innovation and Investment Development of Multi-Branch Entrepreneurship, Tourism and Hospitality Industry: Collective monograph. – Nuremberg: Verlag SWG imex GmbH, Germany. 2019. 431 p.
9. Simonson, L. R. (1974). A study of industrial plant tours as important tourism attractions. Texas A&M University.
10. Upton, D. M., & Macadam, S. E. (1997). Why (and how) to take a plant tour. *Harvard Business Review*, 75(3), 97-97.
11. Kazakov V.L. Organization of industrial tourism: a systematic approach / V. L. Kazakov // Industrial tourism: realities and prospects: materials of the First International Scientific and Practical Forum. – Kryvyi Rih, 2013. – P. 17-21.
12. Lyubitseva O.O. Methodology of tour development: textbook / O.O. Lyubitseva - K.: "Alterpress", 2003. 104 p.
13. Patsiuk V.S., Kazakov V.L. Can industrial tourism change the face of Kryvyi Rih? Urban Ukraine: in the epicenter of spatial changes: monograph / edited by K. Mezentsev, Y. Oliynyk, N. Mezentseva. Kyiv: Phoenix Publishing House, 2017. 378-393 p.
14. Patsiuk V.S. Territorial organization of industrial tourism in Kryvyi Rih: Cand: 11.00.02 - economic and social geography / V. S. Patsiuk. - Kyiv, - 2011. - 305 p.
15. Guide to the sightseeing tour "Kryvyi Rih - the city of ore and metal" / V. L. Kazakov, A. Yu. Klymchuk, E. V. Dvorchuk, V. S. Patsiuk. - Kryvyi Rih: R. A. Kozlov Publishing House, 2014. - 100 p.

Надійшла до редколегії 10.11.2022

Прийнята до друку 17.12.2022

Околович Ірина,
аспірантка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-8868-4475

Web of Science ResearcherID: AAU-9207-2021

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Розглянуто сутність та особливості кластеризації в сільському туризмі. Здійснено первинний аналіз аспектів створення та функціонування кластерів сільського туризму в Україні (сучасного стану, напрямів діяльності, проблем та перспектив їх подальшого розвитку) із застосуванням методології дослідницького напівструктурованого інтерв'ю та якісного контент-аналізу.

Наведено характеристики досліджуваних кластерів сільського туризму за критеріями географічного розташування, смартспеціалізації, масштабу діяльності, історії створення, особливостей туристичного продукту та цільової аудиторії. Проаналізовано тенденції щодо кількості та складу учасників та особливостей інституційного оформлення кластерів сільського туризму в Україні. Виділено групи кластерів сільського туризму за критерієм визначення ними власної смартспеціалізації.

Виявлено основну мету створення та функціонування кластерів сільського туризму в контексті їх учасників та регіону діяльності. Визначено основні напрями діяльності кластерів сільського туризму в Україні: організаційний, навчальний, рекламно-маркетинговий, комунікаційний, створення спільного туристичного продукту, розвиток громади та її туристичного потенціалу та напрям співпраці. Розкрито можливості та особливості співпраці кластерів сільського туризму з органами державної влади та місцевого самоврядування, із закладами науки та освіти, з громадськими об'єднаннями та з іншими суб'єктами на локальному, регіональному та національному рівнях.

Визначено основні проблеми, з якими зіштовхуються кластери під час своєї діяльності - зовнішні, які характеризують загальний стан розвитку туризму в регіоні, та внутрішні, що стосуються безпосередньо діяльності кластера. Досліджено вплив сезонності на організацію діяльності кластерів сільського туризму. Проаналізовано особливості планування та перспективи майбутнього розвитку кластерів сільського туризму та рівень вивчення і використання іншого наявного вітчизняного та іноземного досвіду під час організації їхньої діяльності.

Розкрито основні групи вигод, які отримують учасники кластерів від спільної діяльності – соціальні, маркетингові, доступ до знань та інформації, фінансові, доступ до ресурсів та вигоди щодо туристичного продукту. Узагальнено чинники, які зумовлюють успішність кластерів сільського туризму.

Ключові слова: туризм, сільський туризм, кластер, кластеризація, кластер сільського туризму.

Okolovych Iryna,
Graduate Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-8868-4475

Web of Science ResearcherID: AAU-9207-2021

FEATURES AND PROSPECTS OF CLUSTERIZATION OF RURAL TOURISM IN UKRAINE

The essence and features of clustering in rural tourism are considered. An initial analysis of aspects of the creation and functioning of rural tourism clusters in Ukraine (current state, areas of activity, problems and prospects for their further development) was carried out using the methodology of research semi-structured interviews and qualitative content analysis.

The characteristics of the researched rural tourism clusters according to the criteria of geographical location, smart specialization, scale of activity, history of creation, features of the tourist product and target audience are given. Trends in the number and composition of participants and features of the institutional design of clusters of rural tourism in Ukraine are analyzed. Groups of clusters of rural tourism have been identified according to the criterion of their own smart specialization.

The main purpose of the creation and functioning of rural tourism clusters in the context of their participants and the region of activity has been revealed. The main areas of activity of clusters of rural tourism in Ukraine are determined: organizational, educational, advertising and marketing, communication, creation of a joint tourist product, development of the community and its tourist potential, and direction of cooperation. The possibilities and features of cooperation of rural tourism clusters with state authorities and local self-government bodies, with scientific and educational institutions, with public associations and with other subjects at the local, regional and national levels are revealed.

The main problems faced by the clusters during their activities are identified - external, which characterize the general state of tourism development in the region, and internal, which relate directly to the activity of the cluster. The impact of seasonality on the organization of rural tourism cluster activities has been studied. The

peculiarities of planning and prospects for the future development of rural tourism clusters and the level of study and use of other available domestic and foreign experience during the organization of their activities are analyzed.

The main groups of benefits that cluster participants receive from joint activities are disclosed - social, marketing, access to knowledge and information, financial, access to resources, and benefits related to the tourist product. Factors determining the success of rural tourism clusters are summarized.

Key words: tourism, rural tourism, cluster, clustering, rural tourism cluster.

Постановка проблеми. Сільський туризм в усьому світі розглядається як важливий чинник соціально-економічного розвитку села. Безперечно, він не є панацеєю та інструментом розв'язання всіх проблем, з якими стикаються багато сільських регіонів, але він надає можливості для економічного зростання, соціального та культурного розвитку та посилення згуртованості громад (Dashper, 2014). Особливо важливим сьогодні є його потенційний позитивний вплив на, зокрема, проблеми зайнятості сільського населення, його міграції та виїзду з села, формування та диверсифікації доходу та збереження культурної і природної спадщини в контексті майбутньої української євроінтеграції та повоєнного відновлення сільських регіонів України.

Водночас, розвиток сталого сільського туризму неможливий без застосування методів інтеграції, які ґрунтуються на участі всіх секторів (державного, приватного, академічного та громадянського суспільства) і на місцевому партнерстві та співпраці (Зінько, Рутинський, Кудла та ін., 2009). Одним із таких інструментів є кластеризація.

Кластер сільського туризму можна визначити як сконцентровану на певній території групу взаємопов'язаних підприємств, установ та організацій сфери туризму й гостинності (туроператори, турагенти, засоби розміщення, харчування) та інших, пов'язаних із нею галузей (транспорту і зв'язку, освіти, культури, торгівлі, охорони здоров'я та ін.), місцевих органів влади та громадських об'єднань, які взаємодіють і взаємодоповнюють один одного для створення комплексного сільського туристичного продукту території (Спілка сільського зеленого туризму України, 2018). Основним завданням кластера сільського туризму є навчання, фінансування, маркетинг та всебічна підтримка розвитку сільського туризму в регіоні (Дармостук, 2016).

Закордонний досвід показує, що саме кластеризація як форма самоорганізації сільського туризму є однією з найбільш ефективних, оскільки в сільському туризмі, де туристичні послуги надаються невеликими роздрібними виробниками з обмеженими можливостями та залежать від багатьох умов, консолідація спільних зусиль та ресурсів дозволяє подолати ключові недоліки у фрагментованому секторі та підвищити його конкурентоспроможність. Кластер сприяє створенню іміджу та бренду в регіоні, інтегрує різні суб'єкти та атракції та створює більш складний, але цілісний та привабливий продукт сільського туризму, і в результаті впливає на всебічний розвиток місцевості через ефективне використання ресурсів (Околович, 2021). Окрім цього, у закордонних наукових джерелах вже давно розвивається думка, що в контексті сільського туризму кластери вважаються елементом стратегічного переходу громади до сталого розвитку, який максимізує позитивні ефекти розвитку туризму, мінімізуючи негативні (Moric, 2013), що посилює актуальність цієї форми організації сільського туризму у фокусі поширення ідей сталості та необхідності досягнення глобальних цілей сталого розвитку.

Розвиток кластерного руху в Україні загалом та в туристичній сфері зокрема розпочався на початку ХХІ століття. У 2002 році на Хмельниччині був створений перший кластер сільського туризму «Оберіг», що об'єднував понад 60 учасників. З того часу в Україні було започатковано понад 30 різноманітних кластерних ініціатив у сільській місцевості. Так, М. Мальська та Ю. Зінько на основі критеріїв, пов'язаних зі смартспеціалізацією кластерів і кластерних ініціатив, виділяють нічліжно-гастрономічні (садибні), агротуристичні та краєзнавчо-екскурсійні кластери сільського туризму в Україні (Мальська, Зінько, 2018). Окрім цього, досвід формування та діяльності вітчизняних кластерів сільського туризму дозволяє виділити два основні їх типи за способом утворення: центрові, коли кластер формується навколо певного центру туристичного інтересу (населеного пункту, регіону, атракції чи дестинації), та маршрутні, в яких кластерні зв'язки формуються вздовж наявного туристичного маршруту.

Попри наявність значної кількості кластерних ініціатив у різних регіонах України, у вітчизняному науковому полі сьогодні є катастрофічно мало досліджень, які б намагалися всебічно вивчити процес кластеризації сільського туризму в Україні, його особливості та потенціал, що посилює необхідність подальшого теоретичного та практичного дослідження. Комплексність, багатоаспектність кластерних систем та наявність численних факторів, які

впливають на створення та розвиток кластерів, разом з недосконалістю системи вітчизняної туристичної статистики та неможливістю централізованого збору будь-яких статистичних даних у сфері сільського туризму, зумовлюють необхідність застосування нетрадиційних для вітчизняних туристичних досліджень методів вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теорії кластеризації беруть свій початок ще з часів Майкла Портера, який у 1990-х роках описав кластерний підхід у сучасному його розумінні (Porter, 1990). Можна з впевненістю зазначити, що і сьогодні теорія кластеризації Портера залишається фундаментом кластерних досліджень та надає можливості для подальшого її розвитку у відповідь на нові суспільні виклики. Так, важливе значення пізніше отримали теорії «спіралей», які обґрунтовують структуру та склад учасників будь-якого кластера в контексті взаємодії між його ключовими елементами – академією (наука та освіта), владою та бізнесом (потрійна спіраль Triple Helix), громадськістю, куди входять громадянське суспільство та засоби масової інформації (чотирикратна спіраль Quadruple Helix), та навколишнім середовищем (п'ятикратна спіраль Quintuple Helix) (Etzkowitz, Leydesdorff, 1995; Carayannis, Campbell, Grigoroudis, 2022). Важливо, що і українські вчені вже давно намагаються звернути увагу на кластери як інструменти підвищення конкурентоспроможності регіонів (Войнаренко, 2008), а всі вищезазначені теоретичні дослідження в подальшому знайшли широке прикладне застосування в практичній реалізації кластерних підходів.

Що стосується дослідження саме туристичних кластерів, численні ґрунтовні напрацювання як закордонних (Yalçınkaya, Güzel, 2019), так і вітчизняних вчених (Мальська, 2012; Корж, Басюк, 2017; Онішко, Петренко, 2015; Кужель, 2015), розглядають широкий спектр питань, пов'язаних з особливостями утворення та функціонування туристичних кластерів, зокрема їх сутнісними характеристиками, структурою та складом учасників, класифікацією за різноманітними критеріями, напрямками діяльності, чинниками розвитку, перевагами та можливими ризиками функціонування, життєвим циклом тощо. В останні роки з'являється все більше закордонних досліджень, які розглядають туристичні кластери в контексті сталості та звертають увагу наукової спільноти на основні фактори, що визначають потенціал кластерів для впровадження аспектів сталого розвитку (Moric, 2013; Derlukiewicz, Mempel-Sniezyk, Mankowska, Dyjakon, Minta, Pilawka, 2020).

Важливе значення мають сучасні закордонні підходи до вивчення кластерів сільського туризму, які, як відомо, мають певні особливості порівняно з іншими туристичними кластерами, що пов'язані з масштабом діяльності, рівнем залученості місцевої громади, підвищеною роллю держави у формуванні та розвитку кластера та їх тісним взаємозв'язком із сталим розвитком громади (Околович, 2021). Так, Евен Майкл у своєму дослідженні «Мікро-кластери та мережі: зростання туризму» вводить поняття «мікрокластерів», що визначаються місцевим контекстом та унікальною ідентифікацією продукту, та є механізмом розвитку громад, який сприяє утворенню спеціалізації на локальному рівні та забезпечує конкурентні переваги для малих туристичних дестинацій (Michael, 2007). Інший науковий погляд звертає увагу на важливість соціальних та нематеріальних складників туристичних кластерів у сільській місцевості, таких як розвиток соціальних взаємозв'язків та довіри, елементів нематеріального капіталу (інтелектуальна власність, бренд, талант), які є настільки ж важливими в діяльності кластерів, як і географічна концентрація підприємств, адже без активних каналів навіть критична маса взаємопов'язаних фірм не є місцевою виробничою чи соціальною системою і, отже, не діє як кластер (Hall, 2005).

Дослідження кластерів сільського туризму в українському академічному просторі в переважній більшості звертають увагу на питання побудови моделей кластерів сільського туризму як теоретико-концептуального відображення системи кластера та основних її компонентів (Мальська, Зінко, 2018; Zinko, Malska, Kriba, 2018; Грицьку-Андрієш, 2010; Литвин, Нек, 2013; Мілашовська, Гоблик-Маркович, 2013; Дармостук, 2016). Особливо варто виділити роботи Ю. Зінка та М. Мальської, які запропонували також першу у вітчизняному науковому полі класифікацію кластерів та кластерних ініціатив сільського туризму на основі критеріїв, пов'язаних зі смартспеціалізацією (Мальська, Зінко, 2018).

Насамкінець, наявні дослідження та кейси щодо закордонного досвіду формування та діяльності туристичних кластерів, в тому числі кластерів сільського туризму, який налічує вже десятки років, дає змогу звернути увагу на основні характеристики, особливості та критерії для переймання найкращих аспектів іноземного досвіду та практичної їх імплементації під час

формування вітчизняної кластерної системи (Moric, 2013; Paju, 2018; Sahakyan, Suvaryan, Borkowska-Niszczoła, Szymanska, 2019; Pilving, Kull, Suškevičs, Viira, 2019).

Мета дослідження. Метою проведеного дослідження є здійснення первинного аналізу аспектів створення та функціонування кластерів сільського туризму в Україні - сучасного стану, напрямів діяльності, проблем та перспектив їх подальшого розвитку.

Методика та методологія. Для досягнення мети дослідження було обрано основний метод дослідницького напівструктурованого інтерв'ю.

Формування вибірки. Інтерв'ю проводилися із ключовими людьми, залученими до управління кластерами, та учасниками цих кластерів, тому було сформовано дві вибірки: перша – представників менеджменту туристичних кластерів, та друга – учасників кластерів, здебільшого власників сільських гостинних садиб та фермерських господарств. Формування вибірки здійснювалось на основі багатоступеневого відбору одиниць аналізу. На першому етапі було сформовано список кластерів та кластерних ініціатив сільського туризму в Україні, до якого увійшли 25 об'єктів. Перелік формувався на основі матеріалів наявних вітчизняних досліджень сільського туризму, проєктів Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, Міністерства аграрної політики та продовольства України, міжнародних програм та донорів, а також проєктів обласних державних адміністрацій. На наступному етапі кластери були поділені на групи згідно критеріїв їх смартспеціалізації (класифікація кластерів сільського туризму в Україні, запропонована М. Мальською та Ю. Зінком (Мальська, Зінко, 2018)), географічного розташування, масштабу діяльності, етапу життєвого циклу кластера.

Беручи до уваги ціль та напрямки дослідження, відбір об'єктів аналізу було проведено методом наймовірнішої цілеспрямованої неоднорідної вибірки. Застосування цього методу є виправданим у даному дослідженні, оскільки метою є не узагальнення всіх туристичних кластерів та їх учасників, а з'ясування проблем, поглядів, взаємозв'язків та ставлень респондентів.

В результаті для інтерв'ювання було обрано шість туристичних кластерів: кластер сільського туризму «Оберіг» (Хмельницька область), агро-екотуристичний кластер «Гостинна бойківська Долинищина» (Івано-Франківська область), агротуристичний кластер «ГорбоГори» (Львівська область), агро-еколого-рекреаційний кластер «Фрумушика-Нова» (Одеська область), туристичний кластер «Чигирин» (Черкаська область), туристичний кластер «Мальовнича Бережанщина» (Тернопільська область).

Вибірка учасників кластерів складалася з дванадцяти респондентів, які були обрані серед членів туристичних кластерів, включених до першої вибірки, по два члени від кожного кластера. Всього було проведено 18 інтерв'ю – 6 з представниками менеджменту туристичних кластерів та 12 з їх учасниками. Згідно Сандерса (Saunders, 2012), для забезпечення репрезентативності даних мінімальний неімовірний обсяг вибірки для напівструктурованих інтерв'ю повинен складати 5-25 одиниць і в даному випадку цього критерію було повністю дотримано.

Збір даних. Запитання для інтерв'ю були підготовлені базуючись на концептуальній основі та завданнях дослідження, а також беручи до уваги наявні закордонні дослідження подібної тематики. Для максимального дослідження процесів взаємодії та повного спектру проблем та поглядів було розроблено два варіанти опитувальника – для менеджменту та учасників туристичного кластера. Кожен опитувальник містив чотири блоки запитань за темами, питання та їх формулювання дещо відрізнялися у двох анкетах. Перший блок містив загальні запитання щодо регіону діяльності кластеру, наступні блоки охоплювали аспекти сучасного стану та особливостей кластерної співпраці (другий блок), переваг кластерної співпраці для учасників кластеру (третій блок) та для сільських територій (четвертий блок).

Обробка, аналіз та представлення інформації. На основі аудіо-записів інтерв'ю були підготовлені їх транскрипції, які в подальшому були використані як основа для аналізу інтерв'ю. Аналіз даних інтерв'ю базувався на методології якісного контент-аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. Обрані для дослідження туристичні кластери характеризуються подекуди значною відмінністю щодо наявних вихідних умов та ресурсів, критеріїв смартспеціалізації, географічного розташування, кількості учасників, етапу життєвого циклу кластера тощо (табл. 1). Разом з тим, більшість опитаних учасників оцінюють туристичний потенціал регіонів, у яких функціонують їх кластери, як високий та дуже високий, що пов'язано здебільшого з наявністю значних природно-рекреаційних (гірські, лісові та степові ландшафти, водойми, мінеральні води, заповідні території) та історико-культурних туристичних ресурсів

(пам'ятки археології, архітектури, місця видатних історичних подій, багата етнографічна спадщина тощо).

Таблиця 1.

Характеристики досліджуваних кластерів

№	Назва кластера, область	Тип за смарт-спеціалізацією	Характеристика туристичного продукту	Кількість учасників	Рік створення/заснування та організаційно-правова форма
1	Агро-еколого-рекреаційний кластер «Фрумушка-Нова», Одеська	Агротуристичний	Кластер формує комплексний туристичний продукт із наданням послуг розміщення, харчування, трансферу та дозвілля. Важливий напрям діяльності – гастрономія, тут пропонують страви традиційної Бессарабської кухні та локальні продукти (баранина, бринза, мед, дикий кабан, вино), організовують дегустації сирів та вина. Проводяться екскурсії на фазанарій, овечу ферму, виноробню, бринзарню. Серед інших туристично-рекреаційних занять: рибальство, полювання, фотосафари, мінігольф, чан, баня на дровах, басейн, виступи народних колективів, збирання лікарських трав. Реалізують сувенірну та локальну гастрономічну продукцію на місці та в інтернеті. Основне спрямування туристичного продукту – відпочинок вихідного дня, сімейний відпочинок та організовані групи, у тому числі ділові.	орієнтовно 30	2018, громадська спілка
2	Агро-екотуристичний кластер «Гостинна бойківська Долинищина» (Кластер сільського туризму «Бойківський колорит»), Івано-Франківська	Нічліжно-гастрономічний (садибний)	Учасники кластера працюють над створенням багатоденних екскурсійних маршрутів у регіоні та пропонують туристам нічліжну та гастрономічну базу в поєднанні з відпочинком на природі, походами в гори, збиранням грибів та ягід, лікарських трав, відвіданням кузні, овечої та козячої ферм, доглядом за тваринами, катанням на конях, сном на вулицях, майстер-класами з варіння сирів, ковальства, приготування старовинних бойківських страв, дегустаціями овечих сирів, десертів із козячого молока, меду, напоїв, відвіданням садиб-музіїв історичного побуту. Додатково організовують фестивалі, традиційні вечорниці, реалізують крафтові гастрономічні товари та сувенірну продукцію. Основною цільовою групою є сімейні та організовані туристи.	орієнтовно 20	2019, громадська організація
3	Агротуристичний кластер «ГорбоГори», Львівська	Агротуристичний	Зусилля кластера спрямовані на облаштування зон відпочинку в громадах, відвідання фермерських господарств, екскурсії на виробництва, дегустації, майстер-класи та гастротури, організацію гастрономічних фестивалів. У власному фермерському магазині реалізується продукція учасників кластера туристам та місцевим жителям. У планах – завершення будівництва туристично-інформаційного центру, формування нових туристичних маршрутів, у тому числі велосипедних, власний велопрокат, організація відпочинку на природі та створення кемпінгу. Основна цільова група – туристи вихідного дня, сім'ї та шкільні екскурсійні групи.	орієнтовно 35	2017, громадська організація та сільськогосподарський обслуговуючий кооператив
4	Кластер сільського туризму «Оберіг», Хмельницька	Нічліжно-гастрономічний (садибний)	Основною продукту кластера було обрано освітній напрям – організація тренінгів, семінарів та навчальних програм зі сталого сільського розвитку та розвитку сільського туризму. Для учасників навчальних програм надавали послуги з проживання в сільських садибах, харчування стравами традиційної локальної кухні та організації дозвілля – активний відпочинок на природі, збір грибів та ягід, катання на конях, човнах, велосипедах, майстер-класи народних промыслов та рукоділля. Організовувалися фестивалі та традиційні свята.	орієнтовно 60	2002, громадська організація (офіційно припинила діяльність у 2017 році)

5	Туристичний кластер «Мальовнича Бережанщина», Тернопільська	Красназнавчо-екскурсійний	Кластер пропонує туристам послуги з розміщення в сільських садибах, харчування та дозвілля – екскурсії історико-культурними та природними об'єктами регіону, рибальство, збирання грибів, трав та ягід, відпочинок у чанах, відвідування музеїв та мистецьких галерей, фестивалів, ферм, майстер-класи із сироваріння, гри на кобзі та бандурі, а також дегустації та гастрономічний туризм. Також у рамках кластера виготовляють та реалізують сувенірну продукцію. Цільовою аудиторією кластера є здебільшого сімейні пари з дітьми, проте є і такі специфічні напрями діяльності, як робота з діловими туристами та відпочинок діаспори.	орієнтовно 35	2007, громадська організація
6	Туристичний кластер «Чигирин», Черкаська	Красназнавчо-екскурсійний	Основний напрям роботи кластера – створення пізнавального культурно-історичного патріотичного туристичного продукту в регіоні. Зусиллями кластера організуються щорічні фестивалі «Вшанування героїв Холодного Яру» та «Нескорена нація». Важливим напрямом є гастрономія та популяризація традиційної української кухні. В етнографічному просвітницько-розважальному комплексі «Зерноленд» відвідувачам пропонують катання на конях, стрільбу з луків та арбалетів, різноманітні майстер-класи, відвідання музею українського побуту, догляд за вівцями, а також катання на санках та інші зимові розваги. Основна цільова аудиторія кластера – сім'ї з дітьми та великі організовані екскурсійні групи, у тому числі шкільні.	орієнтовно 30	2015, громадська організація

Усі кластери інституційно оформлюють свою діяльність як неприбуткові громадські об'єднання. Абсолютна більшість із них обрали організаційно-правову форму громадської організації (громадське об'єднання, засновниками та членами якого є фізичні особи), та лише один кластер – громадської спілки (громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи). Окрім цього, агротуристичний кластер «Горбогори» додатково зареєстрував прибуткову організацію – сільськогосподарський обслуговуючий кооператив для управління фінансовими та юридичними аспектами співпраці між виробниками сільськогосподарської продукції.

Сьогодні кластери сільського туризму в Україні об'єднують по 20-35 учасників. Свого часу кластер сільського туризму «Оберіг» на Хмельниччині об'єднав понад 60 учасників, проте на теперішній час він уже офіційно припинив свою діяльність. Здебільшого до членів кластера офіційно входять різноманітні туристичні бізнеси – гостинні садиби, готелі, заклади харчування, музеї, інші туристичні атракції (заповідники, національні природні парки), особисті селянські та сімейні фермерські господарства, гідів та екскурсіводів, виробників сувенірної продукції, перевізників та транспортні компанії, а також фізичні особи, зацікавлені в розвитку туризму в регіоні. Органи місцевого самоврядування та державної влади, заклади освіти, наукові інституції, підприємства державної й комунальної форми власності та інші громадські організації в деяких кластерах номінально входять до списку членів кластера, а в деяких вважаються партнерами кластера. Проте ці нюанси формального оформлення співпраці здебільшого не мають жодного впливу на її сутність.

Що стосується спеціалізації кластерів, то за цим критерієм їх можна поділити на три групи:

1) кластери, які жодним чином не працювали над визначенням чи створенням спеціалізації туристичного продукту, унаслідок чого він є багатоманітним, а спеціалізація нечіткою («Мальовнича Бережанщина»);

2) кластери, які не працювали цілеспрямовано над визначенням своєї спеціалізації, але вона окреслилась у процесі туристичного розвитку території під впливом уже наявного туристичного продукту та переважання певних видів туристичних ресурсів («Чигирин» – культурно-історичний патріотичний туризм, «Гостинна бойківська Долиніщина» – етнографічно-гастрономічний туризм);

3) кластери, у яких є чітко визначена спеціалізація в результаті спрямованих для цього зусиль, яка базується на наявних ресурсах і туристичному потенціалі регіону («Оберіг» –

організація освітніх програм із сільського розвитку, «Горбогори» – гастрономічний туризм вихідного дня та «Фрумушика-Нова» – гастрономічно-відпочинковий).

Щодо основної мети діяльності кластерів сільського туризму, члени кластерів виділяють два основні напрями позитивного впливу – для учасників та для регіону (громади). Так, мета діяльності, спрямована на учасників, полягає в тому, щоб об'єднати різних учасників процесу в єдиній команді, забезпечити їм мотивацію та підтримку в розвитку, збільшити кількість їхніх клієнтів, створити додану вартість та можливості для реалізації їхнього продукту. Мета діяльності для регіону – розвивати й популяризувати туристичний потенціал громади, забезпечити тривале перебування та повернення туристів, популяризувати культуру та ідентичність регіону, сприяти загальному соціально-економічному розвитку громади, яка буде комфортно як для туристів, так і для її мешканців.

Серед основних напрямів діяльності кластерів можна виділити організаційний, навчальний, рекламно-маркетинговий, комунікаційний, створення спільного туристичного продукту, розвиток громади та її туристичного потенціалу та напрям співпраці (рис. 1).

Стосунки з владою в кластерах надзвичайно різняться – у деяких вони відсутні взагалі («владі дякуємо за те, що вона не заважає»), у деяких місцева влада намагається допомогти та підтримати в межах своїх можливостей, а в деяких стосунки з владою є негативними та конфліктними («влада обіцяє, але не робить», «вони не стараються нічим нам допомогти, лише нашу славу забрати»). Кластери співпрацюють із владою на різних рівнях: це можуть бути органи місцевого самоврядування (старостати, сільські, селищні та міські ради), районні та обласні державні адміністрації та/або окремі департаменти та управління, які опікуються розвитком туризму, гуманітарною політикою, сільським господарством та агропромисловим розвитком. В окремих кластерах («Горбогори», «Фрумушика-Нова») налагоджена співпраця з органами влади національного рівня – певними департаментами міністерств розвитку сільського господарства та регіонального розвитку.

Є також взаємозв'язки з іншими спеціалізованими державними установами. Так, у кластері «Оберіг» була налагоджена багаторічна та успішна співпраця з обласним відділенням Державної служби зайнятості, у рамках якої протягом десяти років регулярно проводилися спільні семінари для безробітних осіб в області. Кластер «Горбогори» в рамках угоди про співробітництво тісно співпрацює з Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, що дає змогу швидше відкривати нові виробництва учасників кластера з дотриманням усіх вимог системи забезпечення якості харчової продукції НАССР.

Сьогодні в кластерах найбільш ефективною є точкова співпраця з органами влади, спрямована на вирішення певних конкретних завдань. Загалом, кооперація здійснюється за наступними напрямками – інформаційна підтримка, участь у заходах, реалізація спільних проєктів, налагодження формальних та неформальних комунікацій, допомога в забезпеченні кластера ресурсами для роботи.

Співпраця із закладами освіти та науки в українських кластерах є також мало розвинуеною та точковою. В основному більшість кластерів мають налагоджені зв'язки з університетами, інститутами або окремими факультетами чи кафедрами туристичного та сільськогосподарського спрямування, а агрокластери додатково – ветеринарного та напряму харчових технологій. У рамках угод та меморандумів про співробітництво, кафедри проводять на базі кластерів виїзні практичні заняття, учасники кластерів приймають студентів для проходження практики на своїх туристичних підприємствах, створюють їм умови для проведення досліджень, підготовки наукових робіт чи виконання практичних завдань. Також кластери разом з університетами реалізують спільні заходи та проєкти – видають публікації, проводять конференції, майстер-класи та презентації. До прикладу, в Грицеві протягом багатьох років проводилися творчі майстер-класи для туристів на базі місцевого художнього училища. Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету організувала разом із кластером «Чигирин» презентацію нової технології приготування холоднорського борщу, яка була розроблена та запатентована після тривалих досліджень на території кластера. У цьому ж кластері, комплекс «Зерноленд» тісно співпрацює з Інститутом археології НАН України в напрямі організації археологічних досліджень та реконструкції гончарної та ковальської справи давнини. Кластер «Горбогори» має кооперацію з науковими інституціями в регіоні для впровадження новітніх технологічних підходів у вівчарстві та козівництві, проведення аналізу ґрунтів тощо.

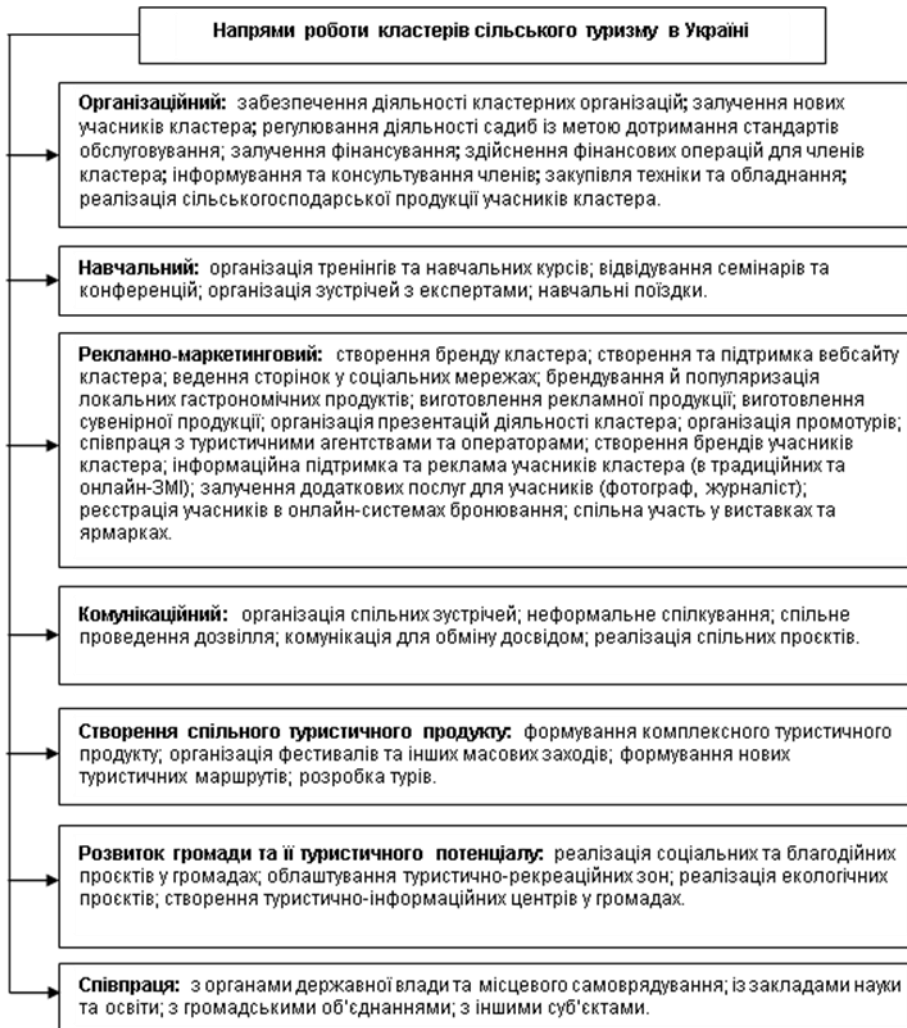

Рис. 1. Напрями роботи кластерів сільського туризму в Україні

Найбільш розвинутою є співпраця кластерів з іншими громадськими об'єднаннями. Найчастіше вони співпрацюють із різноманітними туристичними та мистецькими організаціями в напрямі реалізації спільних проєктів, організації заходів, формування туристичних маршрутів – регіональними асоціаціями гостинності, туристичними асоціаціями, асоціаціями туроператорів, на національному рівні – Асоціацією гостинності України, Національною туристичною організацією України, Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, Спілкою художників України. Одразу два кластери є учасниками інших регіональних агрогастрономічних мереж, у рамках яких тісно співпрацюють над створенням нових гастрономічних продуктів – Дорога вина і смаку української Бессарабії («Фрумушика-Нова»), Дорога вина і смаку Прикарпаття («Гостинна бойківська Долинщина»).

Серед інших суб'єктів, з якими співпрацюють кластери, можна виділити:

- місцеві комунальні підприємства, найчастіше це туристичні атракції, з якими створюються спільні туристичні продукти та проводяться спільні рекламні кампанії;
- донорські організації та фонди, які фінансують реалізацію проєктів у кластерах;
- відомі особистості, блогери та лідери думок, які залучаються до промоції діяльності кластера в рамках рекламних кампаній (так, кластер «Чигирин» організував спільно з відомим кулінарним шефом Андрієм Крижанівським фільмування телепередачі з приготування локальних страв української кухні власниками гостинних садиб, які входять до кластера);
- обласні торгово-промислові палати, які пропонують участь у спільних заходах та проєктах;
- інші територіальні громади, які не входять до території кластера, проте мають спільні активності для обміну досвідом (до прикладу, туристичний кластер «Мальовнича Бережанщина»

активно співпрацює з туристично-інформаційним центром міста Тереховля, а кластер «Горбогори» допомагає в розробці стратегії розвитку туризму сусідньої Миколаївської територіальної громади).

Проблеми, з якими зіштовхуються кластери під час своєї діяльності, можна поділити на зовнішні, які характеризують загальний стан розвитку туризму в регіоні, та внутрішні, що стосуються безпосередньо діяльності кластера (табл. 2).

Таблиця 2.

Проблеми діяльності кластерів сільського туризму в Україні

Зовнішні	Внутрішні
Низький рівень розвитку туризму в регіоні Відсутність або поганий стан соціальної та туристичної інфраструктури в громаді Погана якість доріг та відсутність транспортного сполучення Неможливість забезпечити безпеку та збереження речей туристів Відсутність державних програм розвитку туризму Відсутність зацікавленості місцевої влади розвивати туризм Непрозорість та корумпованість владних структур у регіоні Туристичні бізнеси в регіоні знаходяться на межі виживання Туристичні бізнеси в регіоні працюють у тіні Відсутність освічених кадрів Низький рівень сервісу в регіоні Втрата автентичності туристичних продуктів регіону Зменшення кількості туристів у регіоні у зв'язку з пандемією коронавірусу	Відсутність ініціативного лідера Менеджмент кластера працює на волонтерських засадах Значна плінність кадрів у кластерній організації Відсутність фінансування діяльності кластера Відсутність спеціалістів для написання грантових заявок Кластер не організовує регулярні заходи та іншу діяльність Відсутність підтримки діяльності кластера місцевою владою Відсутність стабільної та ефективної співпраці з партнерами Учасники не проявляють активності у діяльності кластера Учасники не сплачують членські внески на спільну діяльність Різний вклад учасників у діяльність кластера Учасники не отримують вигоди від участі в кластері Учасники не володіють повною інформацією про те, що відбувається в кластері Завищена конкуренція між учасниками всередині кластера Міжособистісні конфлікти всередині кластера Учасники не ознайомлені з інтернет-технологіями Втрата зв'язку з учасниками та активності кластера внаслідок коронавірусної пандемії

Усі кластери наголошують на тому, що сезонність має вплив на організацію їх діяльності, але рівень цього впливу в деяких із них значно різниться. Так, у деяких випадках на сезонний характер туристичних продуктів кластера і справді дуже важко впливати – особливості сільськогосподарської діяльності обмежують певні агротуристичні активності («Гостинна бойківська Долинщина»), а поганий стан доріг і значна віддаленість від міст призводять до того, що зимою туристам дуже важко дістатися до дестинації («Фрумушика-Нова»).

У всіх кластерах період із квітня по жовтень є найбільш активним, проте, як показує досвід, цілеспрямованими зусиллями учасників кластера вплив сезонності можна значно послабити або певною мірою нівелювати. Інструментами досягнення цього можуть бути організація масових традиційних заходів, вечорниць, фестивалів, присвячених до зимових свят («Чигирин»), активне впровадження зимових розваг та видів діяльності – катання на санях, лижах, снігоходах, сноутюбінг, снігові гірки («Мальовнича Бережанщина», «Чигирин»), організація ділових та корпоративних заходів, навчальних тренінгів та програм («Оберіг»), облаштування спеціальних приміщень для проведення туристичних занять у зимовий період («Горбогори»). Така диверсифікація туристичного продукту кластера дає змогу підлаштуватися під зміну сезонів та забезпечити цілорічний попит на нього.

У жодного з досліджених туристичних кластерів немає сформованих та затверджених стратегій розвитку в середньо- та довгостроковій перспективі. Майбутній розвиток кластерів більшість опитаних бачать невіддільно від розвитку самих громад та регіонів – покращення інфраструктури (дороги, паркові зони), у тому числі туристичної (поява нових закладів розміщення та харчування), діяльність із популяризації громади як туристичної дестинації на всеукраїнському рівні, збільшення кількості туристів у громаді, розвиток нових видів туризму та створення нових туристичних маршрутів, у тому числі в партнерстві з іншими громадами та областями. Лише один представник зазначив, що в майбутньому вони будуть спрямовувати зусилля на популяризацію діяльності безпосередньо кластера та збільшення кількості й розширення сегмента його учасників.

Лише приблизно 30% досліджуваних кластерів сільського туризму вивчають та використовують досвід інших подібних кластерів в Україні чи за кордоном (в основному Польщі, Грузії та країн Балтії) для організації своєї діяльності. Більшість керівників кластерів зазначають, що набувають власного досвіду самостійно, постійно втілюючи в життя нові рішення та оцінюючи результати їх впровадження.

Основні вигоди, які учасники кластерів отримують від спільної діяльності, можна поділити на декілька груп – соціальні, маркетингові, доступ до знань та інформації, фінансові, доступ до ресурсів та вигоди щодо туристичного продукту.

Найчастіше учасники згадують значні соціальні, маркетингові та інформаційні переваги від участі в кластері. Соціальні вигоди полягають у тому, що члени кластера знайомляться один з одним, налагоджують особисті контакти як з іншими учасниками, так і за межами кластера, що дає можливості для обміну досвідом і співпраці також в інших напрямках. Важливими в кластері є спілкування та комунікація, особливо соціалізація в рамках неробочих зустрічей. Цінність взаємопідтримки проявляється тоді, коли учасники допомагають один одному, сприяють розв'язанню спільних проблем, надають конструктивну критику щодо вдосконалення продуктів та послуг один одного. Також соціальні вигоди включають належність до спільноти, яка має спільну мету та цілі (разом набагато легше працювати над однією справою й досягти значних успіхів, які було б важко здобути поодиночки), та спонукання до самореалізації (можливість знайти своє місце в громаді).

Маркетингові вигоди охоплюють загальне підвищення обізнаності про учасників кластера внаслідок діяльності кластера (та відповідне збільшення кількості туристів), інформаційну підтримку та рекламу учасників (розміщення на сайті та на сторінках у соціальних мережах; виготовлення буклетів, каталогів, карт, брошур тощо; реклама в засобах масової інформації; зовнішня реклама; реклама на заходах), спільну участь у виставках та ярмарках. Деякі кластери укладають співпрацю з журналістами чи фотографами для виготовлення промоційно-реklamних матеріалів для всіх учасників. Однією з найбільш ефективних є внутрішня реклама, коли члени кластера рекомендують туристам послуги один одного.

Доступ до знань та інформації проявляється, зокрема, у тому, що учасники беруть участь у тренінгах та навчаннях на різноманітні тематики, які організовує як сам кластер, так і його партнери. Членів кластера також часто запрошують брати участь у локальних, регіональних та всеукраїнських семінарах та конференціях, навчальних поїздках. У рамках кластера вони мають можливість обмінюватися досвідом та отримувати консультації з різноманітних питань, зокрема, щодо юридичних, правових, організаційних основ ведення діяльності. Також, як члени кластера вони отримують доступ до нових знань і технологій із розвитку туризму й сільського господарства завдяки співпраці з науково-дослідними установами та навчально-освітніми закладами, як і доступ до інформації про різноманітні можливості (гранти, заходи, навчання), яка проходить через кластер.

Фінансові вигоди включають як можливість зекономити кошти, так і можливість отримати додаткове фінансування. Так, у рамках кластера учасники мають змогу економити значні фінансові ресурси завдяки спільному виготовленню рекламно-поліграфічних матеріалів та спільній участі у виставках і ярмарках, а також отримують грантове фінансування на реалізацію проєктів кластера, оскільки спільні грантові заявки, що надходять від організацій, які об'єднують багатьох учасників, набагато швидше й частіше погоджуються донорами.

Окрім фінансових та інформаційних, члени кластера отримують також доступ і до інших видів ресурсів. Так, особливо учасники кластерів підкреслюють, що завдяки співпраці та налагодженим контактам з органами влади, вони мають змогу впливати на владні рішення, доносити свою думку і вирішувати багато важливих питань як спільнота із конкретними важелями впливу. Члени кластера отримують рівний доступ до приміщень, техніки та обладнання, які належать кластерним організаціям. В агротуристичних кластерах сільськогосподарські виробники наголошують на важливості доступу до продукції та сировини (можливість членам кластера закуповувати її один в одного на вигідних умовах), а також до ринків збуту сільськогосподарської та крафтової продукції, яку реалізують туристам не лише під час відвідування ними фермерських господарств, а й через власний фірмовий магазин на території кластера, власний онлайн-магазин, фізичні та онлайн-магазини партнерів та під час організації спільних заходів – фестивалів, ярмарок тощо. Окрім полегшеного доступу до деяких видів ресурсів, спостерігається також і

економія часу членів кластера, яка з'являється тоді, коли, за потреби, одна визначена кластером людина займається вузькоспеціалізованими питаннями (наприклад, створенням та розміщенням зовнішньої реклами), й іншим членам не потрібно витрачати власний час, щоби розібратися в організаційній чи технічній стороні цього питання, ніж якби вони робили це поодиночі.

Щодо вигод, які отримують члени кластера під час розробки туристичного продукту, респонденти зауважують, що активна спільна діяльність у кластері мотивує їх до постійного вдосконалення власного туристичного продукту, дає можливість доукомплектувати та підсилити його залученням інших надавачів послуг, що своєю чергою сприяє підвищенню якості та збільшенню конкурентоспроможності туристичного продукту сільського туризму, надаючи змогу членам кластера вийти на новий рівень у своїй діяльності.

На запитання про те, які чинники можуть забезпечити успішність туристичного кластера, абсолютна більшість опитаних представників кластерів зазначають, що насамперед це певні соціальні та нематеріальні складники, такі як наявність ініціативного лідера, відповідальної команди, налагодженої комунікації та атмосфери довіри й підтримки в кластері. Це підтверджує думку, що туристичний кластер у своїй основі є насамперед соціальною системою, яка за умови грамотної побудови взаємозв'язків всередині неї може значно підвищувати ефективність використання наявних туристичних ресурсів території.

Висновки. Попри наявність в Україні значної кількості кластерів та кластерних ініціатив сільського туризму та визнання кластеризації одним із найбільш ефективних способів організації сільського туризму в контексті підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту і раціонального використання туристичних ресурсів регіону, кластерний рух в сільському туризмі є досить слабо організованим, стихійним та несистемним. Не налагоджені організаційні структури кластерів призводять до того, що кластерні організації не є самодостатніми, мають значний брак фінансування своїх активностей і ефективність їх роботи порівняно низька.

Основними напрямками роботи вітчизняних кластерів сільського туризму є реклама, навчання та створення спільних туристичних продуктів. Порівнюючи із закордонним досвідом, досить слабо розвинені організаційний напрям (підвищення організаційної спроможності кластерів та забезпечення діяльності кластерних організацій), комунікаційний та напрям співпраці. У більшості кластерів відсутня або є надзвичайно низькою активність із залучення фінансування для діяльності кластера.

Попри певні успішні приклади кооперації, загалом співпраця з іншими суб'єктами в більшості українських кластерів організована слабо, є нерегулярною та несистематичною. Кластерні організації більш схильні співпрацювати з іншими громадськими об'єднаннями, а співпраця з владою та науково-освітніми установами часто є номінальною та існує лише «на папері». Водночас, не всі кластерні організації здатні самостійно проявляти ініціативу та ініціювати кооперацію, а радше долучаються до вже наявних пропозицій. В основному вітчизняні кластери реалізують партнерства та співпрацю на регіональному рівні, рідше – на національному. Більшість із них не готові та не спроможні виходити на міжнародний рівень.

Це свідчить про гостру необхідність впровадження комплексних та системних підходів на всіх рівнях для підтримки та сприяння розвитку кластерних ініціатив. Так, серед учасників кластерів є значний запит на законодавчу та інституційну державну підтримку як сільського туризму, так і інших аспектів сільського розвитку, а також на зусилля держави в напрямі залучення фінансування, які можуть бути реалізовані за допомогою різноманітних прямих та непрямих інструментів (програми розвитку, податкові пільги, кредитування на пільгових умовах, залучення інвестицій та державно-приватне партнерство тощо). Запровадження системного навчання (в тому числі щодо аспектів адвокації, планування розвитку та стратегування, впровадження бізнес-підходів до управління кластерними організаціями, створення та розвитку бренду, промоції та маркетингу, діджиталізації тощо), систем та критеріїв сталості, адаптованих до потреб сільського туризму, а також дослідження найкращих іноземних практик із метою бенчмаркінгу та переймання успішного закордонного досвіду, може стати запорукою розвитку в Україні ефективних та сталих туристичних кластерів на сільських територіях.

Тим не менш, більшість опитаних учасників кластерів загалом задоволені рівнем налагодження комунікацій та організації діяльності кластера. Попри деякі труднощі, вони виділяють велику підтримку один одного, достатній рівень злагодженості в роботі, наявність рівноцінних партнерських відносин, та бачать результат вкладених зусиль менеджменту кластера.

Також зазначають, що є куди рухатися і розвиватися надалі. Проведене дослідження дало змогу узагальнити чинники, які, на думку самих учасників, зумовлюють успішність кластерів сільського туризму:

1. Сильне лідерство – попри те, що в основі кластерів лежить співпраця багатьох учасників, головною запорукою успішного кластера є наявність ініціативного та компетентного лідера, який буде опікуватися діяльністю кластера, зможе створити атмосферу довіри між учасниками, об'єднати їх та власним прикладом заохочувати до співпраці. Опитані підкреслюють, що дуже важливо, аби лідер мислив всеукраїнськими мірками, прагнучи виводити продукти кластера на національний рівень.

2. Соціальний капітал – добре налагоджені комунікація та соціальні зв'язки між багатьма учасниками процесу, які базуються на взаємодії, взаємопідтримці та довірі всередині організації.

3. Ініціатива «знизу-вгору» – найбільш успішні кластери хоча й мають значну підтримку органів влади, проте засновуються за ініціативи громади та представників туристичних бізнесів, і саме їм має належати ключова роль в управлінні кластером. Такі кластери характеризуються більшою гнучкістю та ініціативністю, меншою забюрократизованістю діяльності, і сприяють незалежності та свободі в діях та прийнятті рішень.

4. Підтримка влади – попри те, що головна ініціатива має йти від бізнесу, підтримка органів місцевого самоврядування є надзвичайно важливою для успіху туристичного кластера, особливо мікрокластерів сільського туризму, які утворюються в межах окремих територіальних громад. Адже діяльність таких кластерів впливає не лише на їх членів, а й на розвиток усієї громади, і влада своїми діями може як посилити його, так і загальмувати.

5. Активний внесок кожного учасника кластера – саме колективні зусилля різних учасників кластера можуть призвести до синергетичного ефекту в його розвитку. Для цього кожен член має брати на себе відповідальність за спільний результат, тому що кожен окремий компонент складає та впливає на цілісний продукт кластера. Учасники наголошують на цілісності, коли у всіх членів є спільні цілі й діяльність спрямована на розвиток не лише своєї особистої справи, а і всього кластера.

6. Спільна вигода – активність учасників та успішність кластера можлива лише тоді, коли кожен учасник буде отримувати конкретну вигоду від спільної діяльності. Для цього менеджменту необхідно розуміти потреби всіх членів та приймати рішення, які сприяють забезпеченню вигоди для кожної зі сторін.

7. Місце – територія із наявними ресурсами, які складають географічну основу діяльності кластера, теж можуть стати запорукою його успіху. Проте найважливішими є не кількість та унікальність туристичних ресурсів, а ефективність та способи їх використання.

8. Ідея – багато учасників зазначають, що успішності кластера сприяє наявність затребуваної та неординарної ідеї продукту кластера, яка спонукає всіх учасників рухатися в одному напрямку. Це говорить про необхідність визначення смартспеціалізації кластера.

9. Комплексний туристичний продукт кластера – кластер має забезпечувати створення комплексного туристичного продукту для того, щоби максимально задовольнити потреби споживачів та збільшити тривалість перебування туристів у регіоні.

10. Дієвість і висвітлення діяльності – кластер має організовувати спільну діяльність на регулярній основі й так само регулярно висвітлювати та популяризувати її на різних рівнях. У такий спосіб, навіть невеликі результати будуть сприяти залученню нових учасників та розширенню кластера.

На сьогодні, не всі керівники кластерів сільського туризму вважають свої кластери достатньо успішними. Загалом вони підкреслюють певні позитивні результати в окремих напрямках (підвищення обізнаності щодо діяльності кластера, збільшення кількості туристів, об'єднання активних учасників у регіоні), але переконані, що їм ще є куди розвиватися, насамперед для досягнення організаційної спроможності та самодостатності кластерних організацій.

Список використаних джерел

1. The Competitive Advantage Of Nations, Michael Porter, 1990
2. Etzkowitz, H. and L. Leydesdorff The Triple Helix - University-Industry-Government Relations: A Laboratory For Knowledge Based Economic Development, 1995
3. Carayannis, E.G., Campbell, D.F.J. & Grigoroudis, E. Helix Trilogy: the Triple, Quadruple, and Quintuple Innovation Helices from a Theory, Policy, and Practice Set of Perspectives. J Knowl Econ 13, 2272–2301 (2022). <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00813-x>

4. Войнаренко Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів, 2008
5. Yalçınkaya, Güzel A General Overview of Tourism Clusters, 2019
6. Мальська Туристичні кластери Львівської області, 2012
7. Корж, Басюк Управління туристичними DESTИНАЦІЯМИ, 2017
8. Онішко, Петренко Туристичний кластер «Гоголівські місця Полтавщини», 2015
9. Кужель Інноваційні інструменти розвитку підприємств сільського (зеленого) туризму в Україні, 2015
10. Michael Micro-clusters and networks: the growth of tourism, 2007
11. Hall Rural Wine and Food Tourism Cluster and Network Development, 2005
12. Derlukiewicz, Mempel-Sniezyk, Mankowska, Dyjakon, Minta, Pilawka How do Clusters Foster Sustainable Development, 2020
13. Sahakyan, M., Suvaryan, A., Borkowska-Niszczoła, M., & Szymanska, E. (2019): The Formation and Development of Tourist Clusters: Case of Poland and Armenia
14. Pilving, Kull, Suškevičs, Viira, The tourism partnership life cycle in Estonia: Striving towards sustainable multisectoral rural tourism collaboration, 2019
15. Karmen Paju Turismiklastrite regionaalne mõõde ja roll Eesti piirkondlikus arengus, 2018
16. Moric Clusters as a Factor of Rural Tourism Competitiveness: Montenegro Experiences, 2013
17. Грицьку-Андрієш, Ю. (2010). Перспективи створення кластеру сільського туризму у Чернівецькій області.
18. Литвин, І.В., & Нек, М.О. (2013). Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. Регіональна економіка, 2, 81-88.
19. Мілашовська, О.І., & Гоблик-Маркович, Н.М. (2013). Модель туристичного кластера Закарпатської області. Науковий вісник НЛТУ, 23 (2), 284-292.
20. Зінко, Мальська Типи і моделі кластерів сільського туризму в Україні, 2018
21. Zinko, Malska, Kriiba A Multilevel Universal Model of the Rural Tourism Cluster: Implementation at the Local Level
22. Дармостук Розвиток сільського туризму через створення туристичних кластерів, 2016
23. Saunders, Mark, Research methods for business students / Mark Saunders, Philip Lewis, Adrian Thornhill.— Seventh edition. Revised edition of Research methods for business students, 2012. ISBN 978-1-292-01662-7
24. Околович І. І. Кластеризація сільського туризму як інструмент розвитку сільських територій / І. І. Околович // Матеріали зимової сесії Міжнародної Карпатської Школи «Захист вразливих екосистем в умовах пандемії та зміни клімату». 25-27 лютого 2021 р.— Косів: Наукове товариство імені Шевченка, 2021. — С. 79-81
25. Rural Tourism: An International Perspective, Katherine Dashper, 2014
26. Збереження і сталий розвиток Карпат: навч. посібник зі сталого туризму
Zinko, Yu. V., Rutynskyi, M. Y., Kudla N. Ye. etc., (2009). Zberezhennia i stalyy rozvytok Karpat: navchalnyi posibnyk zi staloho turizmu [Conservation and sustainable development of the Carpathians: a manual for sustainable tourism]. Kyiv (In Ukrainian).
27. Спілка СЗТУ Матеріали для учасників конференції 01.03.2018

References

1. The Competitive Advantage Of Nations, Michael Porter, 1990
2. Etzkowitz, H. and L. Leydesdorff The Triple Helix - University-Industry-Government Relations: A Laboratory For Knowledge Based Economic Development, 1995
3. Carayannis, E.G., Campbell, D.F.J. & Grigoroudis, E. Helix Trilogy: the Triple, Quadruple, and Quintuple Innovation Helices from a Theory, Policy, and Practice Set of Perspectives. J Knowl Econ 13, 2272–2301 (2022). <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00813-x>
4. Voinarenko Klasteri yak poliysy zrostannia konkurentospromozhnosti rehioniv, 2008
5. Yalçınkaya, Güzel A General Overview of Tourism Clusters, 2019
6. Malska Turystychni klasteri Lvivskoi oblasti, 2012
7. Korzh, Basiuk Upravlinnia turystychnymy destynatsiiami, 2017
8. Onipko, Petrenko Turystychnyi klaster «Hoholivski mistia Poltavshchyny», 2015
9. Kuzhel Innovatsiini instrumenty rozvytku pidpriemstv silskoho (zelenoho) turizmu v Ukraini, 2015
10. Michael Micro-clusters and networks: the growth of tourism, 2007
11. Hall Rural Wine and Food Tourism Cluster and Network Development, 2005
12. Derlukiewicz, Mempel-Sniezyk, Mankowska, Dyjakon, Minta, Pilawka How do Clusters Foster Sustainable Development, 2020
13. Sahakyan, M., Suvaryan, A., Borkowska-Niszczoła, M., & Szymanska, E. (2019): The Formation and Development of Tourist Clusters: Case of Poland and Armenia
14. Pilving, Kull, Suškevičs, Viira, The tourism partnership life cycle in Estonia: Striving towards sustainable multisectoral rural tourism collaboration, 2019
15. Karmen Paju Turismiklastrite regionaalne mõõde ja roll Eesti piirkondlikus arengus, 2018
16. Moric Clusters as a Factor of Rural Tourism Competitiveness: Montenegro Experiences, 2013
17. Hrytsku-Andriiish, Yu. (2010). Perspektivy stvorennia klasteru silskoho turizmu u Chernivetskii oblasti.
18. Lytvyn, I.V., & Nek, M.O. (2013). Problemy ta perspektivy rozvytku silskoho zelenoho turizmu v rehioni. Rehionalna ekonomika, 2, 81-88.
19. Milashovska, O.I., & Hoblyk-Markovych, N.M. (2013). Model turystychnoho klastera Zakarpatskoi oblasti. Naukovyi visnyk NLTU, 23 (2), 284-292.
20. Zinko, Malska Typy i modeli klasteriv silskoho turizmu v Ukraini, 2018
21. Zinko, Malska, Kriiba A Multilevel Universal Model of the Rural Tourism Cluster: Implementation at the Local Level
22. Darmostuk Rozvytok silskoho turizmu cherez stvorennia turystychnykh klasteriv, 2016
23. Saunders, Mark, Research methods for business students / Mark Saunders, Philip Lewis, Adrian Thornhill.— Seventh edition. Revised edition of Research methods for business students, 2012. ISBN 978-1-292-01662-7
24. Okolovych I. I. Klasteryzatsiia silskoho turizmu yak instrument rozvytku silskykh terytorii / I. I. Okolovych // Materialy zimovoi sesii Mizhnarodnoi Karpatskoi Shkoly «Zakhyst vrazlyvykh ekosystem v umovakh pandemii ta zminy klimatu». 25-27 liutoho 2021 r.— Kосiv: Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, 2021. — S. 79-81
25. Rural Tourism: An International Perspective, Katherine Dashper, 2014
26. Zberezhennia i stalyy rozvytok Karpat: navch. posibnyk zi staloho turizmu
Zinko, Yu. V., Rutynskyi, M. Y., Kudla N. Ye. etc., (2009). Zberezhennia i stalyy rozvytok Karpat: navchalnyi posibnyk zi staloho turizmu [Conservation and sustainable development of the Carpathians: a manual for sustainable tourism]. Kyiv (In Ukrainian).
27. Spilka SZTU Materialy dla uchasyukiv konferentsii 01.03.2018

Надійшла до редколегії 11.11.2022
Прийнята до друку 15.12.2022

Скоростецька Ольга Олександрівна
аспірантка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
e-mail: skorostetskayaolga@gmail.com

МОДЕЛЬ ПЕРСПЕКТИВНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТОЛИЧНОМУ МІСТІ

Мета. Розглянути проблематику туристичної діяльності на прикладі столичного міста Київ з акцентом на комплексний регіональний підхід щодо формування стратегії розвитку туризму, створення моделі формування й реалізації оптимізаційної стратегії в умовах формування дестинації «Київ».

Методика. Використані аналітичний, статистичний, графічний, системний і порівняльно-географічний методи.

Наукова новизна. Взаємовідносини постачальників туристичних послуг з їх споживачами продиктовані наявністю сучасних технологій, підходів і методів формування туристичних дестинацій як складових оптимізаційної моделі розвитку туризму. На сьогодні, наявні теоретико-методологічні та практичні дослідження процесу розвитку туризму в столичному місті у вигляді туристичної дестинації, носять дискусійний характер, враховуючи той факт, що у науковій літературі ще не сформовані чітко теоретичні конструкції, які б дозволили сформулювати основні складові взаємовідносин у такого виду дестинаціях. В даній статті автор пропонує розглянути модель формування та реалізації стратегії розвитку туризму в дестинації «Київ», яка може стати алгоритмом створення альтернативних моделей для туристичних дестинацій інших регіонів, які мають свої особливості та відмінності з точки зору природно-ресурсного та туристсько-рекреаційного потенціалу, рівня розвитку туристичної інфраструктури та рівня кваліфікації туристичних підприємств.

Практична значимість. В статті піднімаються дискусійні питання, що стосуються реалій сучасного життя людей в рамках інноваційних підходів до діяльності туристичної сфери України, з її проблемами, викликами та практичними рішеннями. Матеріали публікації можуть бути використані під час навчального процесу у вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку фахівців для української туристичної індустрії, практичній діяльності туристичних операторів і агенцій, в процесі роботи департаментів та фахових установ, які дотичні до туристичної системи надання послуг або до процесів вивчення питань впровадження інноваційних технологій у туристичну сферу України.

Ключові слова: столичне місто, туристична дестинація «Київ», модель формування та реалізації, стратегії розвитку туризму, оптимізація туристичної діяльності.

Skorostetska Olha Alexandrovna

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, e-mail:
lilamirinda@icloud.com

MODEL OF PERSPECTIVE OPTIMIZATION OF TOURIST ACTIVITIES IN THE CAPITAL CITY

Purpose. Consider the problems of tourism activities on the example of the capital city of Kyiv, with an emphasis on an integrated regional approach to the formation of a tourism development strategy, the creation of a model for the formation and implementation of an optimization strategy in the conditions of the formation of the destination "Kyiv".

Methodology. Analytical, statistical, graphical, systemic and comparative geographic methods were used.

Approbation. The main conceptual issues of the formation of tourist destinations and the problems of their accompanying components were studied by domestic scientists (M. Boyko, Yu. Zabaldina, A. Mazaraki, S. Melnichenko, I. Smirnov, T. Tkachenko and others) and were tested in previous works of the author of this articles.

Scientific novelty. The relationship of tourism service providers with their consumers is dictated by the availability of modern technologies, approaches and methods for the formation of tourist destinations as components of an optimization model for tourism development. Today, theoretical, methodological and practical studies of the process of tourism development in the capital city in the form of tourist destinations are debatable, given the fact that the scientific literature has not yet formed clearly theoretical structures that would allow formulating the main components of the relationship in this form. destinations. In this article, the author proposes to consider a model for the formation and implementation of a tourism development strategy in the destination "Kyiv", which can become an algorithm for creating alternative models for tourist destinations in other regions, which have their own characteristics and differences in terms of natural resource and tourist and recreational potential, level development of tourism infrastructure and the level of qualification of tourism enterprises

Practical significance. The article raises debatable issues related to the realities of modern life of people within the framework of innovative approaches to the activities of the tourism sector in Ukraine, with its problems,

challenges and practical solutions. The materials of the publication can be used during the educational process in higher educational institutions that train specialists for the Ukrainian tourism industry, the practical activities of tour operators and agencies, in the process of work of departments and professional institutions involved in the tourism system of providing services or the processes of studying the issues of introducing innovative technologies in the tourism sector of Ukraine.

Keywords: capital city, tourist destination "Kyiv", model of formation and implementation, tourism development strategies, optimization of tourism activities.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сьогодні є недосконалість управління нею, пошук резервів підвищення ефективності її функціонування та використання туристичного потенціалу в умовах кризи. Тому, актуальним залишається дослідження особливостей формування стратегії розвитку туризму в Україні за рахунок активізації використання туристичного потенціалу в регіональному розрізі. При цьому, важливим є виконання ґрунтовного наукового дослідження структури взаємовідносин між суб'єктами ринку в дестинації як складових моделі формування й реалізації оптимізаційної стратегії розвитку туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей формування дестинацій та структури взаємовідносин між суб'єктами ринку досліджували такі вітчизняні науковці, як: М. Бойко, Ю. Забалдіна, А. Мазаракі, С. Мельниченко, І.Смірнов, Т. Ткаченко та інші. Однак, наявні теоретико-методологічні та практичні дослідження туристичних дестинацій носять дискусійний характер, враховуючи той факт, що у науковій літературі ще не сформовані чітко теоретичні конструкції, які б дозволили сформулювати основні складові взаємовідносин в межах даних територій.

Мета статті. Розглянути проблематику туристичної діяльності на прикладі столичного міста Київ з акцентом на комплексний регіональний підхід щодо формування стратегії розвитку туризму, створення моделі формування й реалізації оптимізаційної стратегії в умовах формування дестинації «Київ».

Виклад основного матеріалу дослідження. Туристська галузь є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, сприяє активізації та стимулюванню роботи цілої мережі галузей народного господарства, зокрема будівництва, торгівлі, сільського господарства, виробництва товарів народного споживання, транспорту та зв'язку, має найбільш сильний ефект мультиплікатора, ніж більшість інших економічних галузей і відіграє істотну роль у соціально-економічному розвитку територій, стимулюючи збереження наявних туристичних ресурсів [103, с. 65–75].

Комплексний регіональний підхід до управління розвитком туристичної сфери може забезпечити необхідну охорону, збереження й використання історико-культурного та природного середовища, а також перетворення рекреаційно-туристичної сфери на один із пріоритетних напрямів регіонального розвитку та структурної розбудови національної економіки.

Модель формування й реалізації стратегії розвитку туризму формується в три етапи (рис.1).

Виходячи з положень Стратегії розвитку туризму і курортів України можемо сформулювати місію регіонів стосовно розвитку туристичних ресурсів таким чином: «створення та розвиток інтегрованих та конкурентоспроможних туристичних ресурсів для забезпечення сталого розвитку сфери туризму і курортів та прискорення економічного зростання країни» [173].

Для ефективного розроблення стратегії розвитку туристичної сфери необхідно оцінити її стратегічний туристичний потенціал. Для оцінювання стратегічного потенціалу розвитку туристичних ресурсів необхідно оцінити всі види туристичних ресурсів для визначення найбільш перспективних напрямів стратегії їх розвитку. Вибір певної стратегії залежить від рівня стратегічного потенціалу економічного об'єкта. Визначення цього рівня є складним питанням, оскільки існує безліч різних підходів до його вирішення.

Стратегія розвитку туризму на регіональному рівні має бути розроблена урахуванням рівня стратегічного потенціалу туристичної сфери та регіональних особливостей, але основні елементи стратегії розвитку туризму за регіонами України є загальними для всіх регіонів [3, с. 33-39].

Метою розвитку туризму, що сформована в держаних документах та актах, є інтенсифікація галузі, передусім зростання її ролі в соціально-економічному житті шляхом ефективного використання наявного туристичного потенціалу на основі принципів сталого розвитку, створення на цій основі умов для розвитку людського капіталу, забезпечення зайнятості

населення, зростання доходів, формування національної та регіональної конкурентоспроможності [6, с. 65–75].

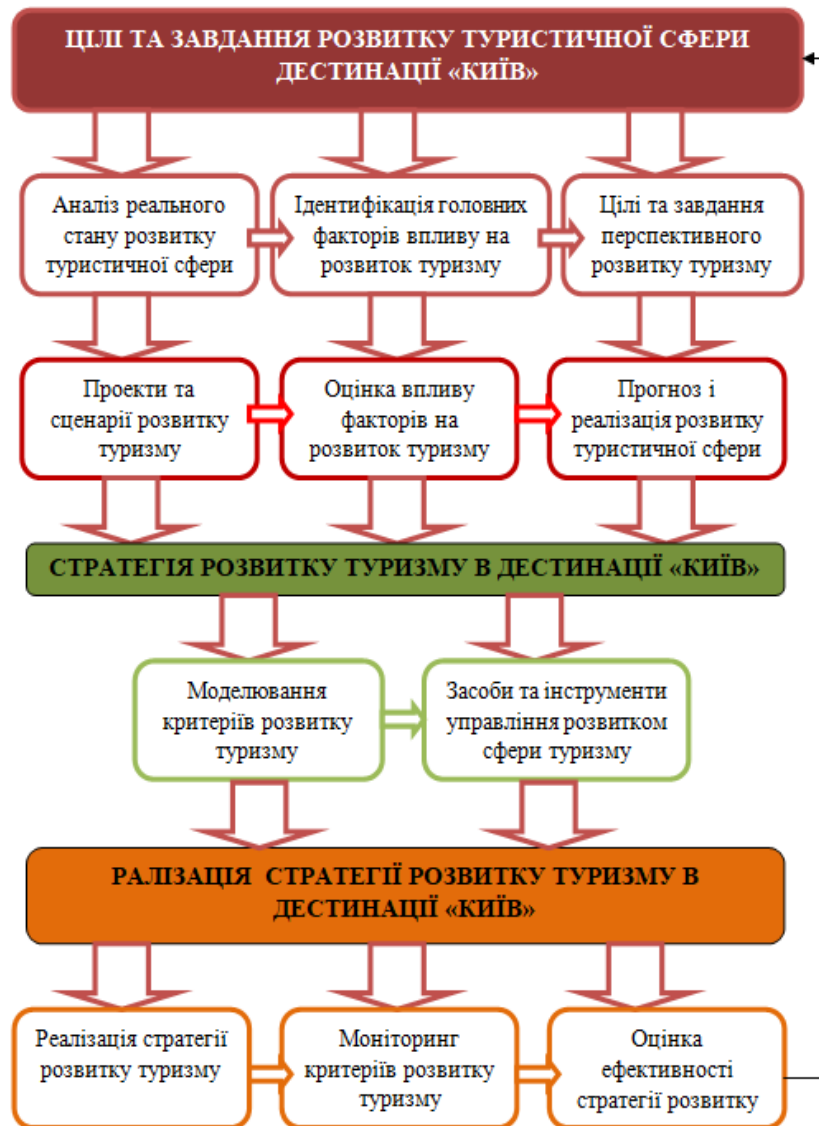

Рис.4.1. Модель формування та реалізації стратегії розвитку туризму в дестинації «Київ»

Примітка: розроблено автором

Досягнення поставленої мети забезпечить поліпшення соціально-економічних показників, зокрема збільшення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів; підвищення рівня життя населення за рахунок зростання відсотку зайнятості та середньої зарплати в туристичній індустрії; зростання якості життя за рахунок підвищення культурного рівня та патріотичного виховання населення [5].

Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання, як стимулювання розвитку об'єктів туристичної інфраструктури; розроблення інноваційних туристичних продуктів, оновлення наявних туристичних маршрутів; формування системи заходів щодо просування та популяризації регіонального туристського продукту на внутрішньому й міжнародному ринках; сприяння забезпеченню туристської індустрії професійними кадрами.

Головною метою політики органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері туризму мають стати створення умов для державно-приватного партнерства у зазначеній галузі, поглиблення співробітництва, використання економічного, ділового, наукового, гуманітарного та соціального потенціалу. Основу туристичної політики має становити пріоритетний розвиток

в'їзного, внутрішнього та соціального туризму на основі сталого розвитку, який передбачає забезпечення збереження, відтворення та відновлення туристичних ресурсів [4].

Стратегічними завданнями розвитку туризму є:

- створення законодавчих, нормативно-правових, соціально-економічних, організаційно-управлінських умов для перетворення туризму на соціально та екологічно орієнтовану, економічно ефективну сферу діяльності, а також забезпечення сталого розвитку туризму;
 - підвищення ефективності державної політики у сфері туризму, формування та впровадження ефективної моделі державного управління задля координації, регулювання та захисту інтересів учасників туристичної діяльності;
 - посилення ролі місцевих громад і громадських організацій у запровадженні принципів сталого розвитку туризму, вдосконалення наявних та впровадження нових ефективних механізмів взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств, наукових та освітніх установ сфери туризму;
 - формування туристичного простору задля раціонального та ефективного використання туристичних ресурсів шляхом створення та забезпечення функціонування зон сталого розвитку туризму, розроблення й впровадження конкурентоспроможного регіонального туристичного продукту;
 - сприяння соціальній стабільності та безпеці, територіальній єдності, забезпечення умов для розвитку соціально відповідального туризму;
 - забезпечення безпеки туристів та подорожуючих, захист їхніх прав та законних інтересів;
 - сприяння збереженню й розвитку національної культури та відродженню народних ремесел;
 - створення умов для формування національної самосвідомості, патріотичного виховання дітей та молоді, збереження й відновлення унікальних природних та історико-культурних ресурсів, а також історичних місць України;
 - сприяння поліпшенню інвестиційного клімату у сфері туризму, залученню інвестицій у розвиток інженерно-транспортної та комунальної інфраструктури;
 - раціоналізація використання фінансових і матеріальних ресурсів у сфері туризму, наповнення бюджетів усіх рівнів від туристичної діяльності, збільшення надходження валютних коштів від туризму;
 - створення робочих місць, розвиток малого та середнього підприємництва у сфері туризму, розширення зайнятості у сільській місцевості від розвитку туризму;
 - створення рівних можливостей для суб'єктів туристичної діяльності, формування передумов для розвитку ефективного та прозорого туристичного ринку;
 - створення об'єктів туристичної інфраструктури в межах територій з високою концентрацією цінних природних та історико-культурних туристичних ресурсів за напрямками національної мережі туристичних маршрутів;
 - формування інформаційного простору туризму, створення сприятливих умов для забезпечення рівного доступу до інформації у сфері туризму;
 - формування сучасного механізму державного обліку та контролю здійснення туристичної діяльності;
 - розроблення та впровадження сучасних методик визначення внеску туризму у формування макроекономічних показників країни, регіонів;
 - розроблення ефективних державної та місцевих програм розвитку туризму та курортів, економічно обґрунтованих планів їх реалізації, зокрема, в рамках програм соціально-економічного розвитку регіонів;
 - розвиток міжнародного співробітництва у сфері туризму та діяльності курортів, поліпшення туристичного іміджу держави, ефективне використання можливостей [1, с.18-24].
- Реалізація стратегії розвитку туризму повинна сприяти капіталізації природних, екологічних, ландшафтних, історико-культурних та інших надбань регіонів через розвиток туристичної галузі. Для активізації туристичного потенціалу регіонів, зокрема, слід вжити таких заходів:
- розвиток транспортно-комунікаційної сфери;

- будівництво готелів та розвиток соціально обслуговуючих видів економічної діяльності (соціальної інфраструктури), зокрема роздрібною торгівлі, ресторанного бізнесу, охорони здоров'я, організації дозвілля;

- заохочення та підтримка малого бізнесу, насамперед, у вищезгаданих сферах;

- інформаційна підтримка з боку фахівців у галузях краєзнавства, географії, геології, історії тощо; інтеграція науки та бізнесу через співробітництво підприємців і науковців;

- розвиток інформаційної інфраструктури, інформаційний обмін між регіонами через Інтернет, організацію виставок, ярмарок тощо;

- популяризація історико-культурної спадщини регіонів, екологічних ресурсів, рідкісних ландшафтів, музеїв через засоби масової інформації, організацію загальнонаціональних конкурсів, рейтингів тощо [2, с. 203–215].

Спостерігаються ряд проблем і недоліків, які потребують комплексного підходу для негайного їх вирішення. Це: катастрофічне зменшення зелених зон, через те що ділянки під забудову формуються саме за рахунок зелених територій; забудова історичних місць району відбувається з неврахуванням архітектурних особливостей певної території, які склалися впродовж довгого історичного періоду; відсутність у структурі районної держадміністрації відділу з питань туризму, готельного господарства і курортів; необхідність посилити контроль за дотриманням санітарного стану вулиць та належного вигляду пам'яток історії та культури з метою створення екскурсійно-привабливого іміджу району для туристів; вирішити питання паркування туристсько-екскурсійного транспорту біля об'єктів екскурсійного показу Києво-Печерської Лаври та 6-ти музейних закладів, що функціонують поруч Лаври і біля готелю Дніпро; відсутність в районі туристсько-інформаційного центру.

Вирішення зазначених проблем потребує залучення інвестицій. Фінансова політика у сфері туризму та готельному бізнесі має бути гнучкою і здійснюватись шляхом залучення коштів приватних фірм, благодійних і громадських організацій, іноземних інвестицій, субсидій тощо. Економічні взаємовідносини всіх зацікавлених підприємств, що беруть участь в реконструкції, будівництві, інвестиціях мають бути регламентованими з боку державних органів виконавчої влади.

Отже, на основі результатів дослідження можна запропонувати стратегічні напрямки розвитку м. Києва як туристської дестинації:

- проведення комплексної реконструкції матеріально-технічної бази сфери туризму та районів історичного центру за рахунок залучення інвестицій та бюджетних коштів;

- створення сучасної системи виробничої, туристичної та соціальної інфраструктури за рахунок удосконалення та реформування системи оподаткування суб'єктів туризму та готельного господарства;

- матеріальне та соціальне забезпечення населення, в тому числі соціальний захист, з метою підвищення купівельної спроможності на подорожі та оздоровлення;

- удосконалення та реалізація чинного законодавства стосовно безпеки життєдіяльності та страхування туристів;

- підтримки вітчизняного виробника туристичного продукту (послуг) і послуг гостинності;

- контролю за якістю діяльності і послуг; збереження навколишнього середовища тощо;

- запровадження системи стимулювання розвитку підприємництва в сфері туризму та готельному господарстві за рахунок внесення змін у чинне законодавство;

- забезпечення високого рівня підготовки кадрів туризму і готельного господарства, в тому числі шляхом направлення талановитої молоді на навчання та стажування за кордоном за рахунок коштів місцевого бюджету з укладанням контрактів для подальшої роботи після навчання та стажування в інтересах міста Києва; розбудова доріг і МТК за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів;

- розробка туроператорами якісної мережі туристичних маршрутів і надання комерційних пропозицій іноземним партнерам за допомогою виготовлення високоякісної рекламної інформаційної продукції, Інтернет ресурсів тощо;

- створення на рівні місцевих органів виконавчої влади туристичних інформаційних центрів за рахунок коштів місцевого бюджету та залучення коштів підприємств сфери туризму і готельного господарства (на добровільних засадах з чистого прибутку) з метою пропагування туристичних можливостей, історії і культури міста;

- виділення з державного і місцевого бюджету коштів на розвиток пам'яток історії, культури, архітектури, музеїв, художніх галерей, театрів, кінотеатрів, концертних закладів, культових споруд, спортивних об'єктів.

Стратегічні напрямки мають комплексний підхід, тобто мають вирішуватись у поєднанні з різноманітними компонентами туристської дестинації.

Висновок. Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що туристичні дестинації можуть виступати як складові (елементи) великих (столичних) міст, даючи змогу широкого застосування природно-ресурсних можливостей для розвитку, формування та просування туристичного продукту. Безумовно, що для практичного застосування всіх можливостей туристичної дестинації, необхідний оптимізаційний алгоритм (механізм) базових елементів та етапів розвитку туризму в конкретно взятому місті. Такий підхід дає можливість створити теоретичну модель та застосувати її в практичному плані, на прикладі туристичної дестинації «Київ».

Завдяки сучасному підходу до сприйняття міста як перспективної туристичної одиниці, можливим є розглянути проблематику розвитку туристичної діяльності з використанням комплексного регіонального підходу щодо формування стратегії розвитку туризму, створенням моделі формування й реалізації оптимізаційної стратегії в умовах формування дестинації «Київ».

Список використаних джерел:

1. Богдан Н.М., Рябев А.А., Сегеда І.В. Інструменти формування стратегії розвитку туризму в Україні: реалізація регіонального туристичного потенціалу. Науковий економічний журнал «Інтелект ХХІ». – Київ.: Інститут харчових технологій. ГО «Інститут проблем конкуренції», 2019. – Вип.5. – С.18-24
2. Богдан Н., Сидельник В. Туристичний імідж регіону як інструмент управління його інвестиційною привабливістю. Бізнес-Інформ. 2019. № 3. С. 203–215
3. Богославцев О. Г., Бойко Н. О. Туристична інфраструктура міста: європейський досвід та українські реалії Туристичний бізнес: сучасні тренди та стратегії розвитку: тези Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (16 березня 2018 р.). — К.: КНЕУ, 2018. — С.33-39
4. Gossiling S. Tourism – Sustainable Development Option // Environmental Conservation, 2000. Vol. 27. – N 3.
5. Каурова А. Д. Организация сферы туризма: учеб. пособ. для вузов. / А.Д. Каурова. — СПб.: Герда, 2005. — 319 с.
6. Цибух В., Вихристенко Б., Попович С. Стан і перспективи розвитку туризму в Україні. Туристично-краєзнавчі дослідження. 2004. Вип. 2. С. 65–75

References:

1. Bogdan N.M., Ryabeev A.A., Segeda I.V. Instruments for the formation of a tourism development strategy in Ukraine: realization of the regional tourism potential. Scientific economic journal "Intellect XXI". - Kyiv: Institute of Food Technologies. NGO "Institute for Competition Problems", 2019. - Issue 5. pp.18-24
2. Bogdan N., Sidelnik V. Tourist image of the region as a tool for managing its investment attractiveness. Business inform. 2019. - No. 3. pp. 203–215
3. Bogoslavets O. G., Boyko N. A. Tourist infrastructure of the city: European experience and reality. Tourism business: modern trends and development strategies: abstracts of the Intern. scientific-practical. Internet conf. (March 16, 2018). - K.: KNEU, 2018. - pp.33-39
4. Gossiling S. Tourism – Sustainable Development Option // Environmental Conservation, 2000. Vol. 27. – N 3.
5. Kaurova A. D. Organization of the sphere of tourism: textbook. allowance for universities. / A.D. Kaurova. - St. Petersburg: Gerda. 2005. 319 p.
6. Tsybuh V., Vykhristenko B., Popovich S. Status and prospects for the development of tourism in Ukraine. Tourist and local history research. 2004. Issue. 2. pp. 65-75

Надійшла до редколегії 27.09.2022

Прийнята до друку 27.11.2022

Лебедєва Віра Василівна,
доктор економічних наук, професор
Шекера Світлана Сергіївна,
кандидат економічних наук

Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, Україна,
e-mail: veralebedeva@ukr.net, ORCID ID 0000-0001-8127-4860
Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, Україна,
e-mail: shekera.sveta@gmail.com, ORCID ID 0000-0002-1099-3953

**МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД В ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ ПП
ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИЙ КОМПЛЕКС «БІЛА АКАЦІЯ», М.ОДЕСА, УКРАЇНА**

Мета. Метою статті є аналіз особливостей лікувально-оздоровчого туризму як спеціалізованого виду, закладів, які спеціалізуються на даному виді, а також розробка пропозицій щодо доповнення асортименту послуг на ПП Лікувально-оздоровчий комплекс «Біла акація», м.Одеса, Україна.

Методика. Дослідження відбувалося при використанні загальнонаукових методів, а саме основними методами дослідження в статті є метод аналізу, синтезу та аналітичний. Інформаційною базою дослідження виступають наукові роботи вітчизняних та іноземних фахівців, які спеціалізуються на лікувально-оздоровчому туризмі, а також ресурси мережі інтернет та інформація, що представлена ПП Лікувально-оздоровчий комплекс «Біла Акація».

Результати. В ході проведення дослідження виявлено, що лікувально-оздоровчий туризм в Україні має великий потенціал як в ресурсному контексті, так і в науковому підході. Проте через брак фінансування, низький рівень популяризації цього напрямку – галузь не конкурентоспроможна по відношенню до іноземних комплексів. Пострадянські оздоровчі центри трансформуються в поліфункціональні сучасні лікувально-оздоровчі центри з використанням провідного досвіду інших країн. Проаналізувавши діяльність ПП Лікувально-оздоровчий комплекс «Біла Акація» було виявлено широкий асортимент послуг, в яких задіяно комплекс джерел лікувальних вод та грязей, а також були запропоновані заходи щодо розширення асортименту та підвищення конкурентоспроможності даного закладу.

Наукова новизна. Проаналізовано діяльність лікувально-оздоровчого комплексу «Біла Акація» як одного з провідних оздоровчих центрів в Одеському регіоні. Виявлено основні фізико-хімічні властивості лікувальних вод та грязей, які виступають головною перевагою для даного підприємства. Надано пропозиції щодо розширення асортименту послуг комплексу.

Практична значимість даної статті визначається можливістю використання результатів дослідження в операційній діяльності ПП Лікувально-оздоровчий комплекс «Біла Акація», інших лікувально-оздоровчих комплексів та в рамках освітнього процесу здобувачами спеціальності 242 «Туризм».

Ключові слова. Лікувально-оздоровчий туризм, спеціалізований туризм, медичний туризм, асортимент туристичних послуг, ЛОК «Біла Акація».

Lebedieva Vira,
Doctor of Economics Sciences, Professor
Shekera Svitlana,
Candidate of Economic Sciences

Odesa National University of Technology, Odesa, Ukraine
e-mail: veralebedeva@ukr.net, ORCID ID 0000-0001-8127-4860
Odesa National University of Technology, Odesa, Ukraine
e-mail: shekera.sveta@gmail.com, ORCID ID 0000-0002-1099-3953

**METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ORGANIZATION OF HEALTH TOURISM ON THE
EXAMPLE OF THE PRIVATE ENTERPRISE "WHITE ACACIA", ODESA, UKRAINE**

Purpose. The purpose of the article is to analyze the features of medical and health tourism as a specialized type, institutions that specialize in this type, as well as the development of proposals for supplementing the range of services at the "Bila Acacia" medical and health care complex, Odesa, Ukraine.

Methods. The research was carried out using general scientific methods, namely, the main methods of research in the article are the method of analysis, synthesis and analytical. The information base of the study is the scientific works of domestic and foreign specialists specializing in medical and health tourism, as well as Internet resources and information presented by the PP Medical and Health Complex "Bila Akatsia".

Results. In the course of the research, it was found that medical and health tourism in Ukraine has great potential both in the resource context and in the scientific approach. However, due to the lack of funding, the low level of popularization of this direction, the industry is not competitive with foreign complexes. Post-Soviet health centers are being transformed into multifunctional modern medical and health centers using the leading experience of other countries. Analyzing the activities of the "Bila Akatsiya" medical and wellness complex, a wide range of services was revealed, which involved a complex of healing water and mud sources, and measures were proposed to expand the range and increase the competitiveness of this institution.

Scientific novelty. The activity of the "Bila Akatsia" medical and health center as one of the leading health centers in the Odesa region is analyzed. The main physico-chemical properties of therapeutic water and mud, which

are the main advantage for this enterprise, have been revealed. Proposals have been made to expand the range of complex services.

The practical significance of this article is determined by the possibility of using the research results in the operational activities of the "Bila Akatsia" medical and health complex, other medical and health complexes, and within the educational process by students of the 242 "Tourism" specialty.

Keywords. Medical tourism, specialized tourism, range of tourist services, МНС "Bila Akatsia".

Постановка проблеми. Незважаючи на ряд істотних глобальних і регіональних викликів – війн, природних катаклізмів, епідемій, терактів та техногенних катастроф, регіональних військових конфліктів, із якими періодично стикався світ після другої світової війни, аж до 2020 року не було відзначено жодного значного спаду темпів збільшення міжнародного туризму. За даними UNWTO - оздоровлення (wellness-туризм), реабілітація і лікування увійшли у XXI столітті до числа найбільших туристичних мотивацій.

Обсяг міжнародних подорожуючих кожного року зростає й в 2019 р. склала 1,5 млрд. осіб, що на 4 відсотки більше, ніж в 2018 р. Більше половини (55 % міжнародних туристів) подорожувало із метою відпочинку та інших розваг, з них: 28 % туристів подорожувало із різних причин, в тому числі, й в лікувально-оздоровчих цілях [1].

Таким чином, лікувально-оздоровчий туризм набув глобального масштабу. Однак, ситуація різко змінилася наприкінці 2019 р.– початку 2020 р., коли суттєві зміни в звичні умови суспільного життя внесла пандемія коронавірусу, що фактично «зупинила» значну кількість сфер економіки. Найбільш постраждалими від самої пандемії й заходів, спрямованих на стримування поширення вірусу COVID-19 виявилися сфери сервісу й туризму.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. В зв'язку з цим забезпечення розвитку індустрії гостинності в сучасних умовах як карантинних обмежень, так і обмежень накладених воєнним станом є актуальним питанням.

Значний внесок в дослідження проблем розвитку лікувально-оздоровчого туризму зробили вітчизняні вчені, зокрема: С. Бучинський [2], О. Гоженко [2], І. Душкін [2], І. Ільчішина [3], В. Єжов [2], К. Ковалев-Случевський [4], І.Крупіца [5], М.Ліганенко [5], В. Редін [3], І. Решетов [3] тощо. Проте, нові витки коронавірусної хвороби та військові дії на території України, породжують потребу у проведенні нових досліджень.

Постановка завдання. Завдання даної роботи полягає в аналізі та синтезі матеріалів щодо досліджуваного питання. Потрібно узагальнити особливості лікувально-оздоровчого туризму як наукової категорії, а також розробити пропозиції щодо доповнення асортименту послуг на ПП Лікувально-оздоровчий комплекс «Біла акація», м.Одеса, Україна.

Виклад основного матеріалу. Лікувально-оздоровчий туризм є спеціалізованим видом туризму, який направлений на профілактику захворювань чи на лікування. Метою лікувально-оздоровчого туризму є рекреація, відпочинок, лікування та оздоровлення. Цей вид туризму характеризується більшою тривалістю перебування в одному місці та відвідуванням меншої кількості місць. В останні роки в світі спостерігається підвищений інтерес туристів до лікувально-оздоровчого туризму. Безліч стресових ситуацій, швидкий ритм життя, великий потік інформації, несприятливий екологічний стан навколишнього середовища в деяких регіонах змушує туристів звернути свою увагу на лікувально-оздоровчий туризм. Мотивацією туристів завжди було оздоровлення в місцях із сприятливими умовами навколишнього середовища та відповідними родовищами лікувальних ресурсів.

Однією із переваг лікувально-оздоровчого туризму в Україні є нижча ціна на отримання медичних послуг в порівнянні із іншими країнами. Ціни на медичні послуги можуть використовуватись як конкурентна перевага під час формування маркетингової політики санаторно-курортних підприємств. Під час оцінки таких аспектів туризму, як кількість природних ресурсів, кількість пам'яток та курортно-рекреаційних зон, можна зробити висновок, що курорти України в очах туристів виглядають більш привабливішими. Але із іншого боку програють за такими показниками, як розвиток транспортної інфраструктури, якість харчування в лікувальних установах, стан дорожнього покриття, рівень розвитку індустрії розваг та умови відпочинку для туристів, що пересуваються на автомобілі [6]. Наявна в Україні лікувально-оздоровча база, створювалась на основі наукового підходу протягом багатьох років й має наукові розробки в сфері профілактики, реабілітації та лікування, але на даний момент використовується не досить ефективно. Причинами такого не ефективного використання ресурсів є недостатня обізнаність

потенційних туристів за межами України та недостатня компетентність туроператорів, в питаннях пов'язаних із особливостями лікувально-оздоровчих програм на українських курортах [7].

Головним аспектами дослідження санаторно-курортного господарства є стан сфери, напрямки розвитку, перспективи реформування. Також вивчаються аспекти оцінки потенціалу природно-ресурсної складової для розвитку лікувально-оздоровчого туризму, оцінка компонентів природного середовища для оздоровлення і лікування, а також соціальні і економічні аспекти збільшення конкурентоздатності підприємств, залучених в лікувально-оздоровчий туризм, збільшення якості послуг, стандартів обслуговування та ін.

Лікувально-оздоровчий туризм має свої особливості:

- вікова група туристів – як правило, в курортні місцевості відправляються туристи старшої вікової групи. Хоча в останній час на курорти їздять туристи й середнього віку, які мають проблеми з здоров'ям;

- тривалість перебування туристів в місті оздоровлення та лікування повинна становити не менше трьох тижнів, й цей час не залежить від типу захворювання й курорту, оскільки лише за три тижні можна досягти оздоровчого ефекту;

- висока вартість лікування та перебування на курорті. Звичайне лікування є доволі дорогим, саме тому цей вид туризму розрахований на заможних клієнтів, які мають змогу замовити індивідуальну програму лікування та перебування.

Останнім часом ринок лікувально-оздоровчого туризму трансформується. Санаторні курорти, що були популярні в XX столітті перетворюються на багатофункціональні лікувально-оздоровчі центри не лише для осіб похилого віку [1].

Трансформація лікувально-оздоровчих центрів обумовлена двома причинами. По-перше, традиційні курорти через воєнний стан втратили стандартну підтримку від держави. Для того, щоб вийти на нові сегменти ринку споживачів і залучити нових клієнтів, лікувально-оздоровчі заклади змушені диверсифікувати свій продукт. По-друге, змінився попит на послуги лікувальних та оздоровчих закладів, оскільки з кожним роком набирає популярність здоровий спосіб життя та правильне харчування, що підтверджується збільшенням кількості людей, що прагнуть підтримувати фізичну форму. Переважно це люди середнього віку, вони надають перевагу активному відпочинку й зазвичай обмежені в часі.

Стратегічною метою державної політики України в галузі діяльності курортів як територіальних центрів надання санаторно-курортних й оздоровчих послуг є утворення умов для покращення стану здоров'я, продовження тривалості життя й періоду активного довголіття населення, впровадження здорового способу життя шляхом формування і розвитку [8,9]. Завданнями реформування санаторно-курортної сфери є збереження лікувальних факторів курортів від їх забруднення й зменшення їхньої лікувальної цінності, поліпшення екологічного стану навколишнього середовища, забезпечення попиту громадян в лікуванні й оздоровленні на підприємствах санаторно-курортної галузі, збільшення якості санаторно-курортних й оздоровчих послуг, збільшення рентабельності спеціалізованих засобів розміщування [10]. Основними завданнями розвитку лікувально-оздоровчого сегменту рекреації і туризму в «Стратегії соціально-економічного розвитку Одеської області на 2021-2027 рр» є завдання розвитку й підтримки лікувально-оздоровчого туризму, збільшення рівня професійної перепідготовки й підготовки фахівців цієї галузі із метою збільшення якості обслуговування до міжнародних стандартів, поліпшення зон відпочинку на морському узбережжі, розвиток інфраструктури курортів, забезпечення обслуговування іноземних туристів, утворення курортно-рекреаційного кадастру для встановлення можливостей й обмежень в застосуванні курортно-рекреаційних ресурсів, стратегічне планування розвитку прибережних ділянок, розробка схем функціонального зонування прибережної зони, оптимізація організаційно-управлінської структури туристично-рекреаційної сфери, утворення центрів туристичної інформації й популяризація оздоровчого і санаторно-курортного продукту через ЗМІ [11].

Сучасний стан матеріально-технічної бази санаторно-лікувальних закладів залишається на рівні, що далекий від світових стандартів. Таким чином, ключовим питанням органів державного управління й місцевого самоврядування слід вважати підвищення об'єктів й їхніх потужностей, налагодження конкурентоспроможного ринку рекреаційних послуг шляхом модернізації існуючої матеріально-технічної бази, збільшення якості життя населення, який забезпечить зростання їх купівельної спроможності.

Характеристика санаторно-курортного господарства Одеської області має урахувати туристичні потоки, в тому числі, із метою оздоровлення і лікування, структуру і динаміку оздоровчих і санаторно-курортних закладів, розподіл ліжок-місць, характеристики співробітників підприємств та ін.

Стратегія має забезпечуватись відповідним методологічним і науковим підґрунтям. Проведення досліджень природних лікувальних ресурсів і факторів Одеської області полягає в визначенні кількісних і якісних характеристик даних ресурсів, розрахунок завантаження закладів з урахуванням гранично допустимого навантаження на навколишнє природне середовище, ландшафти і видобуток мінеральної лікувальної води, лікувальних грязей й антропогенного навантаження на прибережні ділянки лиманів та моря. Необхідний постійний моніторинг стану навколишнього середовища, якості лікувальних грязей і мінеральних вод, їхній балансових запасів, які є запорукою збалансованого розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Перспективні плани проєктованих територіально-рекреаційних зон дозволять утворити передумови для встановлення пріоритету розвитку рекреаційних районів, їхньої спеціалізації, що сприятиме як продуктовому сегментуванню, так й регіональній туристичній спеціалізації.

На прикладі лікувально-оздоровчого комплексу «Біла акація» можна побачити, що він включає систему медичних і рекреаційних установ, що забезпечують охорону здоров'я (профілактику захворювань та їх лікування), відпочинок і оздоровлення туристів. В санаторії «Біла Акація» є такі види послуг як лікувальні ванни та душ, гідромасаж, фізіотерапевтичні процедури, лазеротерапія, фітотерапія, масажі, дієти на основі мінеральних вод, ЛФК, гідроколонотерапія.

На березі Чорного моря туристи можуть поєднати лікування з оздоровленням. Мінеральні води та торфова грязь – це основні природні джерела для оздоровлення та лікування в «Біла Акація».

В геологічному відношенні родовище «Біла Акація» займає чималу територію в Одеській області. Проте вода виходить на поверхню тільки із кількох джерел, розташованих в букових лісах на території курортної зони. Співвідношення елементів й хімічний склад «Біла Акація» є оптимальними для столової мінеральної води (загальний рівень її мінералізації становить 0,1–0,4 г/л). Природні мінеральні лікувально-столові води в «Біла Акація» застосовуються для лікування в якості столового напою при несистематичному вживанні протягом тридцяти днів та за призначенням лікаря [12]. Природні мінеральні лікувальні води використовуються із метою лікування та за призначенням лікаря у відповідності до медичних показань. Мінеральні води відповідають Державному стандарту України 878-93 під час їх промислового фасування, а також відповідають ГСТУ 42.10-02-96[13].

Мінеральні води «Біла Акація» характеризується бальнеологічними показниками: вміст газу, загальна мінералізація, вміст органічних сполук, іонний склад, вміст мікроелементів, рН води, радіоактивність, температура.

Також, лікувально-оздоровчу функцію в організації «Біла Акація» виконують субтермальні води (теплі із температурою 20-37 °С).

Дослідження сучасних вчених показує що багатокomпонентний склад мінеральних вод дозволяє використовувати їх для профілактики та лікування безлічі захворювань внутрішніх органів.

Використання мінеральних вод має свої медичні показання в підприємстві «Біла Акація»: хронічний панкреатит; жовчокам'яна хвороба; хронічний гастрит; дискінезія кишечника; виразкова хвороба шлунку; цукровий діабет; подагра; реабілітація після хвороби Боткіна; захворювання сечовивідних шляхів; холецистит; захворювання тонкого та товстого кишечника.

На території лікувально-оздоровчого комплексу є декілька свердловин, які мають різну, проте високу мінералізацію води [14]. Значно розширює діапазон дії лікувальних властивостей курорту й створює передумови для розвитку його як поліфункціонального рекреаційного комплексу. Вода даного джерела за мінералізацією близька до дощової (0,17 грам на літр), за хімічним складом – гідрокарбонатно-кальцієва. Окрім відмічених інгредієнтів до її складу входять натрій, магній, калій, залізо та сульфати. Окрім цього, вода радіоактивна, із постійним вмістом радону й підвищеним вмістом розчиненого кисню. Джерело використовується із 1968 року. Свердловина багата й перспективна (123,4 м³/добу). За хімічним складом вода сульфатнохлоридна, натрієво-магнієво-кальєва з загальною мінералізацією до двісті сорок грам на літр, характеризується високим вмістом сульфатів магнію й калію, що зумовлюють специфічну

дію при лікуванні захворювань печінки, підшлункової залози, гастритах, жовчовивідних шляхів та цукрового діабету.

Внутрішнє використання води особливо ефективно при лікуванні органів травлення. Застосовуються мінеральні води для інгаляцій, особливо при хронічних інфекційно-алергічних захворюваннях верхніх дихальних шляхів [15]. Співвідношення елементів й хімічний склад води підприємства «Біла Акація» є оптимальними для столової мінеральної води, що можна споживати щоденно (загальний рівень її мінералізації – 0,1-0,4 грам на літр).

Завдяки власній природній чистоті і збалансованості вона не потребує штучного технічного удосконалення. Мінеральна вода легко засвоюється організмом, оскільки за показником щільності рідини вона наближена до плазми крові людини та без зайвих витрат енергії заповнює клітини.

Завдяки низькому вмісту мінералів вода з другого джерела при кип'ятінні практично не залишає накипу [14]. На базі лікувально-оздоровчого комплексу «Біла Акація» утворено спеціалізоване реабілітаційне відділення для лікування дорослих та дітей (в супроводі батьків), хворих на цукровий діабет. В курортному господарстві області зайнято понад три тисячі працюючих.

Приготування й підігрів води виконується в спеціальному відділенні бювету під постійним контролем гідрохімічної лабораторії і санітарних установ [14].

Торфова грязь за фізичними та хімічними властивостями є високомінералізованою лікарською сировиною високої якості, яка складається із ангідриду кремнію, окису заліза, алюмінію й ін. інгредієнтів. В організації «Біла Акація» також використовують лікувальні грязі, що є природним утворенням, яке містить торф'яні відкладення водоєм, осад з водоєм. Також, лікувальні грязі можуть утворюватись в результаті діяльності грязьових вулканів в результаті діяльності мікроорганізмів, що насичують грязі різноманітними біогенними речовинами, які містять в собі вуглець, азот та сірку [16], зазвичай використовують при монотерапії або в комплексній терапії.

Складовими частинами лікувальних грязей, що використовуються в «Біла Акація» є:

- остов грязі – частинки піску та глини, органічні залишки, нерозчинні солі магнію та кальцію;
- грязьовий розчин – вода в якій розчинені органічні речовини та газ;
- колоїдний комплекс – мінеральні частинки, розмір яких не більше 0,001мм, тонкодисперсні частинки.

Під час лікування грязями в гостей лікувально-оздоровчого комплексу «Біла Акація» збільшується активність ферментів, що спричиняє прискорення окисно-відновних процесів та поліпшення газообміну в тканинах. Деяким лікувальним грязям притаманна бактерицидна дія, що зумовлено діяльністю різних видів актиноміцетів, бактерій [17].

Використання лікувальних грязей має свої показання та протипоказання. Гостям «Біла Акація» рекомендують використовувати лікувальні грязі в таких випадках:

- 1) захворювання опорно-рухового апарату, а саме при остеохондрозі, артриті, переломах, ревматизмі в неактивній стадії, міозиті, фіброміозиті, опіках, трофічних виразках;
- 2) захворювання периферичної нервової системи у хронічній стадії, а саме вегетативний поліневрит, радикуліт, неврит інфекційного характеру, неврит інфекційно-алергічного характеру;
- 3) захворювання центральної нервової системи, а саме поліомієліт, дитячий церебральний параліч, реабілітація після видалення міжхребцевого диску;
- 4) захворювання органів травлення, а саме шлункова виразка, виразка дванадцятипалої кишки, холецистит, хронічний коліт;
- 5) захворювання органів дихання, а саме ларингіт, трахеїт, хронічний бронхіт та гострий бронхіт;
- 6) захворювання шкіри, а саме псоріаз та хронічна екзема.

Використання лікувальних грязей заборонено в таких випадках: наявність запальних процесів; кровотечі та схильність до кровотеч; наявність злоякісних пухлин; туберкульоз; серцева недостатність другої та третьої стадії; гіпертонічна хвороба третьої стадії; період вагітності; психічні захворювання; цироз печінки; інфекційні захворювання в контагіозній та гострій фазах.

Лікувальні грязі для «Біла Акація» добуваються із Шаболатського, Куяльницького, Хаджибейського лиманів та Тузловських озер.

Можемо запропонувати оновити види лікувально-оздоровчих послуг та додати наступні:

1. парафіно-озокеритові апплікації - це метод теплової дії на шкіру людини. Застосовують лікувальний білий парафін, попередньо вивівши з нього воду та очистивши від домішок. Далі додають озокерит.

2. ароматерапія - це використання корисних властивостей концентрованих ефірних олій з метою профілактики різних захворювань та патологічних станів.

3. кисневі коктейлі, оскільки вони дуже корисні тим що нормалізують роботу кишківника, сприяють роботі серцево-судинної системи, виводять токсини, сприятливо впливають на печінку і поліпшують обмін речовин, підвищують імунітет. Основна користь кисневого коктейлю для організму – це одночасне насичення його киснем, вітамінами та фітоелементами, що містяться в основі напою.

4. кріотерапія місцева - це лікування холодом. На екстремально низьку температуру організм реагує на загальну мобілізацію. Виникає посилення кровообігу, і тим самим посилення постачання тканин киснем, активізується метаболізм, виведення шкідливих речовин через лімфатичне та кровеносне русло. Стимулюється вироблення гормонів, що підтримують гарний настрій та інших, активізується імунна система та протизапальні процеси, знижується больовий поріг.

Вище наведені види послуг, які можна надавати в рамках лікувально-оздоровчого перебування туриста в санаторії (якщо вони підходять для його стану здоров'я та рекомендоване медиком), можуть доповнити асортимент послуг будь-якого санаторію, а не лише ЛОК «Біла акація».

Висновки. Необхідно поліпшити рівень сервісу, розширити мережу курортної анімації, вдосконалити та більш публічно застосовувати рекламу, збільшити рівень культури обслуговування. Тобто, можна зазначити, що розвиток туристичної сфери, зокрема лікувально-оздоровчого і медичного туризму, є запорукою сталого розвитку економіки нашої країни, що є складним процесом під час воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Ведмідь Н. І. Санаторно-курортний комплекс: сервісне управління: монографія / Н. І. Ведмідь. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 536 с.
2. Єжов В.В. Спа-технології у відновлювальній медицині та куртології: стан та перспективи розвитку в Україні [Електронний ресурс] / В.В.Єжов, О. А. Гоженко, С. Н. Бучинський, І.Ф. Душкін. – Режим доступу: <http://sankurort.ua/uk/4/22/31/>
3. Редін В. Курорти як ринок лікування та відпочинку [Електронний ресурс] / В. Редін, І. Решетов, І. Ільїніна // Часопис соціально-економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць. – 2009. – №6. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2009_6/Redin,Reshetov,Ilichishyna.pdf
4. Ковалев-Случевський К. Spa – новый вид отдыха и лечения: Мини-путеводитель: что, почему и где лучше [Электронный ресурс] / К.Ковалев-Случевський.–Режим доступа: http://www.kkovalev.ru/SPA_1.htm
5. Ліганенко М.Г. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Одеському регіоні [Електронний ресурс] / М.Г. Ліганенко, І.В. Крупіца, О.К. Байрачна. – Режим доступу: [statta_bajracna_krupica_liganenko_problemi_ta_perspektivi_rozvitku_likuvalno-ozdorovcogo_turizmu_v_odeskomu_regioni.pdf](http://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.07.013) (btu.kharkov.ua)
6. Quality of life (QOL) and well-being research in tourism / Muzaffer Uysal, M. Joseph Sirgy, Eunju Woo, Hyelin (Lina) Kim // Tourism Management. – 2016. – Vol. 53. – P. 244–261. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.07.013>.
7. Neil Lunt Medical tourism: A snapshot of evidence on treatment abroad / Neil Lunt, Daniel Horsfall, Johanna Hanefeld // Maturitas. – 2016. – Vol. 88. – P. 37. Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2016.03.001>.
8. Дубінський С. В. Визначення факторів, які забезпечують розвиток медичного та лікувально-оздоровчого туризму в Україні / С. В. Дубінський, В. М. Орлова // Академічний огляд. – 2017. – № 2 (47). – С. 12–20.
9. Парфіненко А. Ю. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні (у порівнянні з країнами центральної Європи) / А. Ю. Парфіненко, І. І. Волкова, В. І. Щербина // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2018. – № 7. – С. 130–135.
10. Andrea de la Hoz-Correa. Past themes and future trends in medical tourism research: A co-word analysis / Andrea de la Hoz-Correa, Francisco Muñoz-Leiva, Márta Bakucz // Tourism Management. – 2018. – Vol. 65. – P. 200–211. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.10.001>.
11. Courtney Suess. Perceived impacts of medical tourism development on community wellbeing / Courtney Suess, Seyhmus Baloglu, A. James // Tourism Management. – 2018. – Vol. 69. – P. 232–245. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.06.006>.
12. Стафійчук В. І. Рекреація: навч. посібник. – К.: Альтпрес, 2006. – 264
13. ДСТУ 42.10-02-96 -<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-02#Text>
14. Галасюк С. С. Сучасний стан розвитку санаторно-курортної бази в Україні / С. С. Галасюк // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – № 15. – С. 197–202.
15. Билим О. С. Розширення послуг лікувально-оздоровчого туризму в Україні / О. С. Билим, К. О. Дернова // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2017. – № 4. – С. 62–71.
16. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та куртологія / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

17. Stancioiu A. F. Aspecte conceptuale privind marketingul turismului balnear din Romania / A. F. Stancioiu, C. A. Baltescu, A. Botos etc.// *Economie teoretica si aplicata*. – Volumul XX (2013), No. 2. p. 124-137 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://store.ectap.ro/articole/835_ro.pdf.

References

1. I. Vedmid Sanatorium-resort complex: service management: monograph / N. I. Vedmid. - K.: Kyiv. national trade and economy University, 2013. – 536 p.
2. Yezhov V.V. Spa technologies in restorative medicine and resort science: state and development prospects in Ukraine [Electronic resource] / V..V..Yezhov, O.A. Gozhenko, S.N. Buchynskiy, I.F. Dushkin – Access mode: <http://sankurort.ua/uk/4/22/31/>
3. Redin V. Resorts as a market for treatment and recreation [Electronic resource] / V. Redin, I. Reshetov, I. Ilchishina // *Journal of social and economic geography. Interregional collection of scientific papers*. – 2009. – No. 6. – Mode of access to journals: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2009_6/Redin,Reshetov,Ilchishyna.pdf
4. Kovalev-Sluchevsky K. Spa – a new type of rest and treatment: Mini-guide: что, почему и где лучше [Electronic resource] / K.Kovalev-Sluchevsky.–Access mode: http://www.kkovalev.ru/SPA_1.htm
5. Liganenko M.G. Problems and prospects for the development of medical tourism in the Odesa region [Electronic resource] / M.G. Liganenko, I.V. Krupitsa, O.K. Bayrachna – Access mode: statta_bajracna_krupica_liganenko_problemi_ta_perspektivi_rozvitku_likuvalno-ozdorovcogo_turizmu_v_odeskomu_reghoni.pdf (btu.kharkov.ua)
6. Quality of life (QOL) and well-being research in tourism / Muzaffer Uysal, M. Joseph Sirgy, Eunju Woo, Hyelin (Lina) Kim // *Tourism Management*. - 2016. - Vol. 53. – P. 244–261. - [Electronic resource]. Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.07.013>.
7. Neil Lunt Medical tourism: A snapshot of evidence on treatment abroad / Neil Lunt, Daniel Horsfall, Johanna Hanefeld // *Maturitas*. -2016. – Vol. 88.– P. 37 Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2016.03.001>.
8. Dubinsky S. V. Determination of factors that ensure the development of medical and health tourism in Ukraine / S. V. Dubinsky, V. M. Orlova // *Academic review*. – 2017. – No. 2 (47). – P. 12–20.
9. Parfinenko A.Yu. Problems and prospects for the development of medical and health tourism in Ukraine (in comparison with the countries of Central Europe) / A.Yu. Parfinenko, I.I. Volkova, V.I. Shcherbina // *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazina*. – 2018. – No. 7. – P. 130–135.
10. Andrea de la Hoz-Correa. Past themes and future trends in medical tourism research: A co-word analysis / Andrea de la Hoz-Correa, Francisco Muñoz-Leiva, Márta Bakucz // *Tourism Management*. - 2018. - Vol. 65. – P. 200–211. - [Electronic resource]. Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.10.001>.
11. Courtney Suess. Perceived impacts of medical tourism development on community well-being / Courtney Suess, Seyhmus Baloglu, A. James // *Tourism Management*. - 2018. - Vol. 69. – P. 232–245. - [Electronic resource]. Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.06.006>.
12. Stafychuk V. I. *Recreology: teaching. manual*. - K.: Altpress, 2006. - 264
13. DSTU 42.10-02-96 -<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-02#Text>
14. Galasyuk S. S. The current state of development of the sanatorium-resort base in Ukraine / S. Galasyuk // *Global and national problems of the economy*. – 2017. – No. 15. – P. 197–202.
15. O. S. Bilim. Expanding the services of medical and health tourism in Ukraine / O. S. Bilim, K. O. Dernova // *Herald of Agrarian Science of the Black Sea Region*. – 2017. – No. 4. – P. 62–71.
16. Fomenko N. V. *Recreational resources and resort science* / N. V. Fomenko. - K.: Center of educational literature, 2007. - 312 p.
17. Stancioiu A. F. Aspecte conceptuale privind marketingul turismului balnear din Romania / A. F. Stancioiu, C. A. Baltescu, A. Botos etc.// *Economie teoretica si aplicata*. – Volume XX (2013), No. 2. p. 124-137 [Electronic resource]. Access mode: http://store.ectap.ro/articole/835_ro.pdf.

Надійшла до редколегії 05.05.2022

Прийнята до друку 10.10.2022

A CONTEMPORARY SITUATION OF THE VEGETABLE GROWING AND ITS LOCATION ON ALTITUDE ZONES IN THE GANJA-GAZAKH ECONOMIC-GEOGRAPHICAL REGION

Purpose. One of the main issues disturbing all the countries in recent years is to ensure food security. In this regard the development of the country's agriculture is very important. Depending on natural and economic factors agriculture has different development properties in the regions. Different programs have been realised to support the development of this sector nationwide. The main purpose of the research is territorial organisation, to determine the level of the development in vegetable growing and development properties according to height zones, to investigate the root of the problems, to find solutions to them.

Research method. The analysis is based on the data of the Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Azerbaijan and the State Statistics Committee and the works of the scientists having held research on economic and social fields. The situation of the vegetable growing in the last 10 years and its location according to the height zones, the effect of the economic reforms to the development of this sector in the region, existing problems and their solutions have been analysed in this research.

Results. The development of the vegetable growing plays an important role in meeting daily demands for food and in providing the population with fresh vegetables all the year round. It is also of highly importance in population employment and in the increase of their income in the height zones. Though natural conditions in the height zones are available for cultivation of different vegetables, the development of plant cultivation also depends on the application of the innovative methods. Alongside with the increase in vegetable production, it will also lead to the absolute elimination of the imported goods and will ensure the increase in exporting potential. The application of intensive methods, the appropriate usage of highly productive vegetable sorts and local conditions will lead to the development of the vegetable growing and to the meeting of demands of the population in the country at the expense of local production.

Scientific innovations. The organisation of the vegetable growing according to the height zones in the Ganja-Gazakh economic region have been investigated in the article for the first time. The situation of vegetable cultivation in this region in recent years has been investigated according to the statistical analysis and the survey in the region. The level of development in the vegetable growing and its location according to the height zones in the region has been analysed according to the statistical data. The analysis shows that there is a great potential for the development of the vegetable growing in this economic region and it affects positively the meeting of the demands in vegetable growing and the increase in exporting potential. However, there are factors negatively affecting the development of the vegetable cultivation and the high quality production. The inappropriate choice of vegetable types, seed choice, not paying attention to the sorts and sowing quality, agrochemical service, not struggling with illnesses and pests in time and other reasons have led to serious problems. In this regard purposeful measures must be taken to eliminate the problems mentioned and to achieve the highest development of vegetable cultivation in the Ganja-Gazakh economic region.

Practical importance. The results of the research can be used in territorial organisation and the support of the development of the vegetable cultivation in the Ganja-Gazakh economic region.

Keywords: economic-geographical region, agriculture, vegetable growing, export, import, agro park, altitude zones.

Introduction. In today's world, achieving the sustainable development of agriculture is one of the important issues in Azerbaijan, as it is in the world, which is of great importance in ensuring the food security of the population. A large part (43,4%) of the consumption expenses of the population in the country is spent on food, and among these products, various vegetables and products made from them prevail. In this regard, it is necessary to ensure the development of vegetable growing in the regions, to

eliminate dependence on imports. The efficient territorial organization of vegetable farming, its quality to meet market demands, and the investigation of the problems in this field are of great economic and geographical importance.

At the same time, a large part of the income of the population in rural areas is obtained from self-employment. In the year 2020, 21,2% of the population's income in the Ganja-Gazakh economic-geographical region was obtained from self-employment, of which 17,2% was the income received from the production of agricultural products. Studies in this field indicate that among the regions of Azerbaijan, the highest share indicator (58,0%) of rural families engaged in the production of products both for themselves and for the market belongs to Ganja-Gazakh economic geographical region [13].

On average, 49,8 manats are obtained from agriculture per person per month. Interestingly, the incomes deriving from the production of vegetables dominate here [9].

At the same time, among the food products in the consumption basket of the population, vegetable products dominate the most. Thus, 134,1 kg of vegetables is consumed per person per year [10].

In recent times, several measures have been implemented to achieve the development of agriculture at the country level and to support entrepreneurs working in this field. On June 27, 2019, according to the "Rule of subsidizing the production of agricultural products", starting from 2020, a subsidy of 240 manats per hectare of the cultivated area was commenced to be given to vegetable producers [8].

Currently, vegetable production has increased significantly compared to previous years, and the share of vegetables among exported agricultural products has increased. In 2020, 1738,9 thousand tonnes of vegetables were produced, 56,0 thousand tonnes were imported, and 220,2 thousand tonnes were exported.

In the last decade (2010-2020), vegetable production in the country increased approximately 1,5 times, and in the Ganja-Gazakh economic-geographical region, this figure increased up to 2 times. Export of vegetables in the country increased 4 times, while imports (34%) decreased. As can be seen from the analysis, there has been noticeable progress in the production of vegetables, which dominate the daily food ration of the population and are mostly used in canning.

Considering that there are potential opportunities for the development of vegetable growing in the economic-geographic region, it can be concluded that both local demand and imported vegetables can be met through local production. From this point of view, in the research work, we have studied the state of vegetable planting and production in the Ganja-Gazakh economic-geographical region in recent years, and the organization of it according to altitude zones depending on the relief.

Sources and research methods. From the sources related to the region, from the survey materials conducted in the area, the agriculture of Ganja-Gazakh economic-geographic region, including the state-of-the-art state of vegetable growing, the natural-geographical and economic factors affecting the development of this area have been investigated. Additionally, the location and current situation of agriculture in altitude zones was studied using the statistical data of the region.

In the article, the works of scientists and researchers of the Republic of Azerbaijan on agriculture, the data of the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan and the research conducted by the author were used as sources of information. Azerbaijani scientists constantly research the agriculture of the country's territory and regions, the factors affecting its development, territorial organization, and development potential.

In this field, I.D. Abasov [1], J.T. Aghayev [2], A.J. Ayyubov, G.A. Hajiyevev [11], A.A. Gurbanzade [13], N.A. Pashayev [14], A.T. Zeynalli [16] and others' scientific works can be taken into account as essential sources in order to study the agriculture of Azerbaijan.

The statistical, survey, comparative analysis, system structure and other methods were used in the research work.

The object of the study. The studied region – the Ganja-Gazakh economic-geographical region, covering 14.2% of the country's territory (12,3 thousand km²), is located in the west of the republic, on the northern slope of the Lesser Caucasus mountains. Its territory includes the Ganja-Gazakh sloping plain located in the Kura depression and the Jeyranchol plain located on the left side of the Kura river. The region, which has favourable natural conditions and resources, and an economic-geographic position, is located on the essential transport routes of the country, the "East-West" transport corridor. It is possible

to ensure sustainable high development of the region by effectively using the natural and economic potential of the economic-geographical region.

According to the statistical data for the year 2021, the economic-geographic region, where 12,8% of the country's population (1298,9 thousand people) settle, includes Gazakh, Aghstafa, Gadabay, Tovuz, Shamkir, Dashkasan, Goygol, Samukh, Goranboy districts, Ganja and Naftalan cities.

The Ganja-Gazakh economic-geographic region is the second largest region in terms of the economic importance of the country. In 2020, the economic-geographic region accounted for 5,3% of the output of the primary sectors of the country's economy, 2,8% of the industrial output, 16,2% of the agricultural output, 7,9% of the retail trade turnover, and 5,7% of the funds directed to capital [10].

Analysis and discussion. Ganja-Gazakh economic-geographic region is the second largest vegetable-growing region in the republic right after the Aran economic region in terms of vegetable production, and it accounts for 23,6% of the total vegetable production (Figure 1) [3].

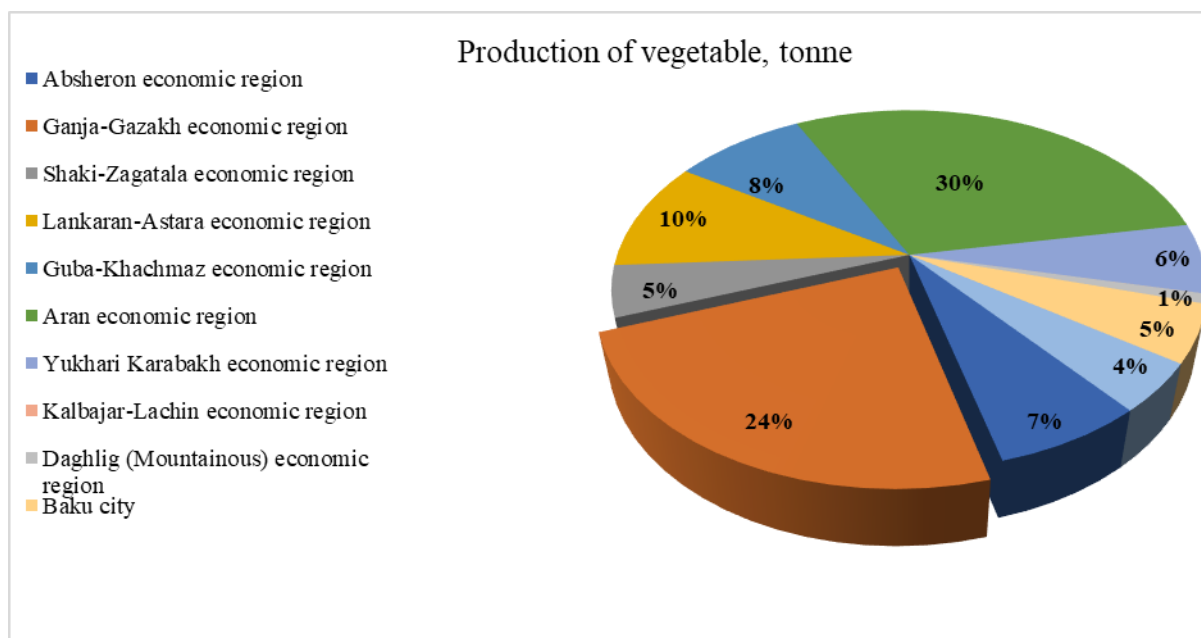
The natural conditions of the Ganja-Gazakh economic-geographical region, fertile land, agro-climatic resources and the traditional work habits of the population in the field of agriculture have created wide opportunities for territorial organization and development of vegetable growing. The population is engaged in vegetable growing both on large farms and in private farms and backyards.

In recent years, the interest of entrepreneurs in this field has increased in the economic region, and production has increased. Productivity of vegetable farming is almost 2 times higher than the indicator for the republic and reached 248 centner/hectare [5].

As in all parts of our republic, in the Ganja-Gazakh economic region, carrying out serious reforms in the field of agriculture, the successful implementation of the State Program for socio-economic development of regions has led to significant progress in the agrarian sector of the region. In accordance with the order "On state support to producers of agricultural products", assistance was provided to producers of agricultural products in the economic region [1].

According to the analysis of economic efficiency carried out by regions, vegetable production in the Ganja-Gazakh economic region is developing intensively and is one of the most profitable regions [17].

In 2020, 11,8 thousand hectares of vegetables were planted in the economic-geographic region, which accounted for 6,0% of the agricultural crops in the economic region.

Source: Agriculture of Azerbaijan, 2021 [3]

Figure 1. Distribution of vegetable production in the Republic of Azerbaijan in 2020 by economic regions, in percentage

Although fertile natural conditions in the Ganja-Gazakh economic-geographical region create sufficient opportunities for the development of vegetable growing in the open air, entrepreneurs show

great interest in growing vegetables in covered lands as well. Currently, 39,6% of the vegetable crops and 40,3% of the production in covered lands across the country belong to the economic-geographical region.

Greenhouses built in the territory of the economic region widely used intensive methods, play an important role in providing fresh vegetables in the country in all seasons of the year, and also expand their reach in the foreign market by growing ecologically clean, competitive products. Thus, vegetables are exported from the economic region to the CIS and other countries [15].

The development, expansion and improved facilities of greenhouses in the region have turned vegetable growing into one of the most profitable fields for entrepreneurs.

In recent years, two of agro parks equipped with modern equipment, applied in the production system of agricultural products in the country, were created in Ganja-Gazakh economic-geographical region [7].

The total area of the Shamkir agricultural park, which is the first in the South Caucasus, covers 604 hectares. Agropark operates based on modern production, logistics and sales technologies.

In the Logistics Centre of Shamkir Agropark, 71 units of ULO-type refrigerating chambers with a capacity of 24 thousand tonnes have been installed for the minimum loss and quality storage of fruit and vegetable products. Products can stay in these cold warehouses from 25 to 270 days [4].

Such conditions created in the economic district have increased the interest in the development of vegetable growing, even during our survey it was found out that entrepreneurs in Shamkir district use the land plots of neighbouring regions for vegetable growing. Shamkir administrative district is the region where vegetable growing is most developed in Ganja-Gazakh economic-geographical region.

In 2020, 15,8% of the total plant crops in the Shamkir administrative district were used for vegetable cultivation. 311,3 thousand tonnes of crops were harvested from this field. It made up 9,6% of total vegetable crops and 17,9% of production in this country.

5,3 thousand hectares of vegetables were planted in open lands, and the remaining 1,1 hectares were planted in covered lands. 43,3% of the produced vegetables were collected from open lands (144,3 thousand tonnes), and 53,7% (167,1 thousand tonnes) from covered lands. Vegetable farming has developed in family peasants and households [16].

30,8% of vegetable crops and 35,1% of production in covered lands across the country, and 77,8% and 87,1% of production in the economic region fell to the Shamkir district [3].

Several types of vegetables are grown in the economic region. According to the production of some vegetables, the region differs from the country. In recent years, among the exported agricultural products, the export of tomatoes has prevailed. The demand for tomato products in the republic is almost fully met [8].

In 2020, the Ganja-Gazakh economic region was the first among vegetable products in terms of tomato production, and the second highest production in the country right after the Aran economic region in cucumber production. Thus, 203,1 thousand tonnes (26,2%) of tomato production and 40,8 thousand tonnes (18,0%) of cucumber production fell on the share of the economic region. According to the production of these vegetables, Shamkir district is in the first place in the republic and economic region. 21,5% of tomatoes produced in the republic, 82,2% in the economic region, and 11,9% and 66,4% of cucumbers, respectively, belong to this administrative district.

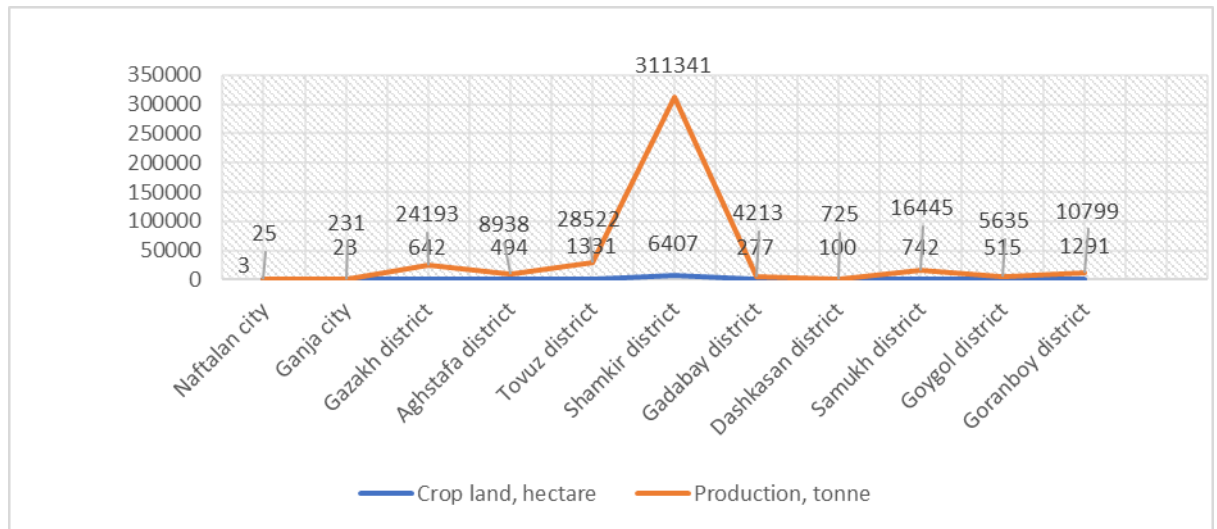
Compared to the corresponding period of 2019, a 20,3% increase in vegetable production was observed. Including, there was a 14,7% increase in crop production on covered lands. This indicates that interest in this field has increased in the region in recent times.

At present, the selling price of one centner of vegetables (on open ground) in agricultural enterprises is 19,15 manats, and in individual entrepreneurs' farms, it is 31,65 manats [12].

As we have mentioned, the economic region differs in the republic due to the cultivation and production of other areas of vegetable growing. Thus, in 2020, most cabbage, as well as cauliflower, table beet and carrot, and hot pepper were planted in Ganja-Gazakh economic-geographical region in the republic. 34,9% of cabbage planting and 36,6% of its production, 92,3% of cauliflower planting and 96,7% of production, 52,9% of table beet planting and 62,6% of production, 58,3% of table carrot cultivation and 51,1% of its production fall on the share of the economic region.

Currently, 0,2% of the total vegetable crops and 0,1% of production in the Ganja-Gazakh economic-geographical region is in the Ganja city, 0,8% and 0,2% in the Dashkasan, 2,3% and 1,0% in the Gadabay, 4,2% and 2,2% in the Aghstafa, 4,4% and 1,4% in the Goygol, 5,4% and 5,9% of the

Gazakh, 6,3% and 4,0% in the Samukh, 10,9% and 2,6% in the Goranboy, 11,3% and 6,9% in the Tovuz, 54,2% and 75,7% in the Shamkir district, respectively (Figure 2).

Source: Agriculture of Azerbaijan, 2021 [3]

Figure 2. Vegetable crops and production by administrative districts in Ganja-Gazakh economic-geographic region in 2020

In the Ganja-Gazakh economic-geographic region, the altitude zones where vegetable growing is located can be divided into five zones: 1-200 m, 201-500 m, 501-1000 m, 1001-1500 m, 1501-2000 m. - 26.0-0 and above 2000, since there are very few cultivated areas, it was not considered important to conduct research (Figure 3).

The agro-climatic conditions of the economic region vary from hot and dry regions to cold and humid regions according to the vertical zonation. In plain areas, the irrigation network enables the efficient use of thermal resources. In the foothills and mid-mountains, the heat reserve covers the demand. As it moves towards the highlands, the heat reserve decreases, and unfavourable relief conditions limit the possibilities of farming [11].

In the economic-geographical region, the lowland areas with an absolute height of 200 m above sea level open wide opportunities for growing vegetables under the conditions of abundant temperature and irrigation. The lack of irrigation water in some areas makes it difficult to make the most of the zone's potential.

In this altitude zone, 0,7 thousand hectares of vegetable crops are located in the economic-geographic region. Plantings were in the territory of Goranboy, Samukh and partly Shamkir administrative districts of the regions. The total vegetable crops in the Goranboy district formed 37,8% as opposed to the Samukh at 36,0%. However, this figure was 0,2%. 2,3% of the vegetable production of the economic region was obtained from this altitude zone (Table 1).

The zone between 201-500 m above sea level is the main altitude zone where vegetable growing is located in the economic region. Thus, convenient natural conditions and economic factors have created fertile conditions for vegetable growing, as well as many vegetable growing areas. In addition to vegetables grown in open conditions, crops also cover a large area in this zone. 9,3 thousand hectares of vegetables were planted in the high-altitude zone. The largest number of vegetable crops were planted in the Shamkir, Tovuz, Goranboy, Gazakh, Aghstafa, Samukh, and Goygol, and the least due to natural conditions in the Dashkasan region. 95,0% of the total vegetable crops in the Shamkir district fall to this altitude. These figures are 85,4% for the Tovuz district, 42,4% for the Goranboy district, 97,0% for the Gazakh district, 81,4% for the Aghstafa district, and 64,0% for the Samukh district, 23,8% for the Goygol district and 5,0% for the Dashkasan district, respectively.

Vegetable crops in the territory of the cities of Ganja (23 hectares) and Naftalan (3 hectares) are located in this zone.

88,9% of vegetable production in the economic region falls in this altitude zone (Table 1).

1,0 thousand hectares of vegetables are planted in the economic-geographic region on altitude zones between 501-1000 m. Plantations are mainly in Goygol, Goranboy, Shamkir, Tovuz, and Aghstafa districts. The lowest number of vegetable crops in this altitude zone is in the Gazakh and Dashkasan districts due to difficulties in irrigation. 64,0% of the total vegetable crops in the Goygol district fall to this altitude. These figures are 18,9% for the Goranboy district, 3,0% for the Shamkir district, 7,8% for the Tovuz district, 18,6% for the Aghstafa district, and 3,0% for the Gazakh district and 5,0% for the Dashkasan district, respectively. 4,7% of vegetable production is concentrated in the high-altitude zone.

Table 1
The location and production of vegetables in the Ganja-Gazakh economic region by altitude zones in 2020, in percentage

Altitude zones, m	Total vegetable crops		Production	
	Hectare	%	tonne	%
1-200	721,3	6,1	9454,5	2,3
201-500	9318,1	78,8	365438,6	88,9
501-1000	1005,1	8,5	19320,1	4,7
1001-1500	685,9	5,8	15209,5	3,7
1501-2000	94,6	0,8	1644,3	0,4
Total	11825	100	411067	100

Source: It was calculated based on the data of the statistical offices of the administrative districts of the Ganja-Gazakh economic-geographic region.

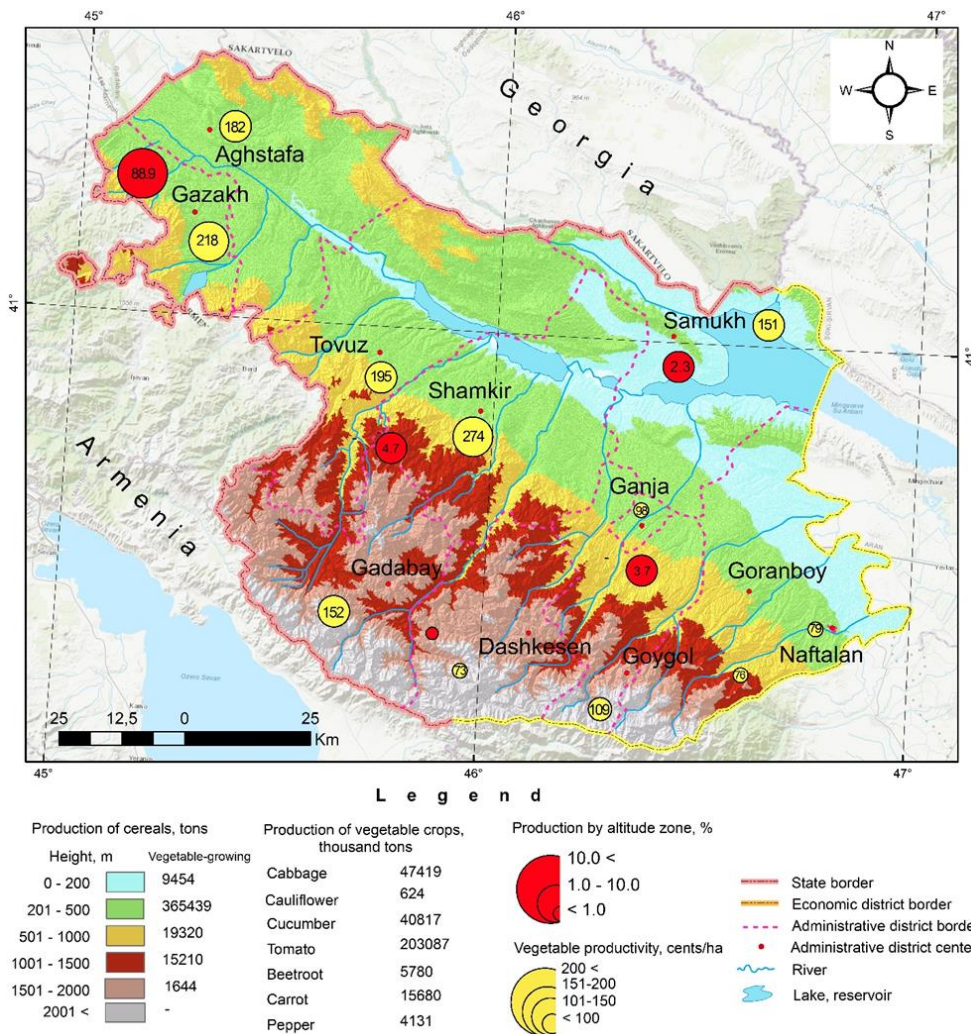

Figure 3. The location of vegetables in the Ganja-Gazakh economic region by altitude zones

Approximately 0,7 thousand hectares of vegetable crops are located in Ganja-Gazakh economic-geographical region in the altitude zones between 1001-1500 m. 90,8% of the total vegetable crops in the Gadabay district fall at this altitude. These figures are 49,0% for the Dashkasan district, 5,6% for the Tovuz district, 12,2% for the Goygol district, 1,8% for the Shamkir district and 0,9% for the Goranboy district, respectively. This altitudinal zone accounted for 3,7% of vegetable production.

0,09 thousand hectares of vegetable crops in the economic-geographic region are located in the zone covering absolute heights of 1501-2000 m. 41,0% of vegetable crops in the Dashkasan district are located in this altitude zone. These figures are 9,2% for the Gadabay district and 1,2% for the Tovuz district.

0,4% of the total vegetable production in the economic region was obtained from the altitudinal zone.

The development of vegetable growing in the high altitude zones not only meets the population's demand for these products, but also opens wide opportunities for the development of their processing, marketing of produced products, and employment of the population. At the same time, it stimulates the development of entrepreneurship.

It should be noted that fruits and vegetables occupy an important place among the products included in the non-oil sector exported by the country. Thus, among the primary goods exported by the country, 13,47% belong to the non-oil sector, of which 4,42% is the export of fruits and vegetables [6].

In 2020, the export of vegetables was 218,5 thousand tonnes, which brought a profit of 219968,5 thousand dollars to the country. The import of fresh vegetables was 35,3 tonnes, for which 18906,3 thousand dollars were spent [10].

As in other crop fields, there are difficulties in vegetable growing. Particularly, the productivity of some vegetables has decreased due to changes in the environment, diseases in plants, and the presence of low-quality seed types in recent years.

This is more evident in the vegetables cultivated in the backyard. Hence, in addition to diseases of infectious origin, the changeable amount of various ions in the agrochemical composition of the soil and in the irrigation water is accompanied by various signs, as in other agricultural crops, and the owners of private farms have difficulties in solving these problems. [2]

On the other hand, farms do not follow the rotation crop system, improperly select the predecessor plants and varieties, do not pay attention to the varieties and sowing qualities of the obtained seeds, agrochemical service, as well as disease and pest control works are performed poorly [1].

One of the current problems in this field is the excessive use of chemical drugs and fertilizers in cultivation in order to create an abundance of vegetables and obtain more income from the market. In addition to damaging the quality of vegetables, this has a negative effect on the human body.

One of the factors that hinder the development of vegetable farming is the difficulties that arise during export. Thus, in recent times, problems arising in the export of agricultural products to neighbouring countries make it urgent to find new markets. It should be noted that Azerbaijan's agricultural products, especially vegetable products, are mainly exported to Russia. It can be said that almost 90% of the tomato export fell to this country [10].

The opening of new markets will accelerate the development of vegetable growing both in the republic and in the economic-geographical region.

5. Conclusion. The following conclusions can be drawn from the analysis of the development of a vegetable growing and its location by altitude zones in the Ganja-Gazakh economic region:

Vegetable growing is one of the developed fields of agriculture in the Ganja-Gazakh economic-geographic region. In recent years, the economic region has made a place for itself both in the domestic and foreign markets in this field.

Vegetable crops are unevenly located in the region, depending on natural conditions and economic factors. The altitude zones where vegetable growing is developed are divided into five zones by us. Vegetables, which are grown in all altitude zones, are mostly planted in the economic region in the altitude zone between 201-500 m, which has the most fertile natural conditions and where the economic potential is concentrated. It should be noted that this altitude zone covers 32% of the territory of the economic region and contains about 70% of its population [14]. 78,5% of vegetable crops and 88,9% of production are located in this altitude zone.

The study of the organization of vegetable growing in the economic region by altitude zones indicates that there are ample opportunities for the development of this field in the area. Thus, it is

possible to correctly assess the natural and economic factors in Ganja-Gazakh economic-geographical region, eliminate the problems in the field of vegetable growing and to further increase productivity by applying new approaches.

Therefore, in order to meet the needs of the population at the expense of local production and ensure food security, the development of vegetable farming should be the focus of attention. Attention should be paid to all areas of vegetable rising and its development should be achieved. In this regard, in addition to the achievements of scientific and technical progress and the wide use of new technologies, attention should be paid to the planting system, the rotation should be expected, the problems of lack of irrigation water should be eliminated, timely and correct irrigation should be carried out, and care should be taken when using fertilizers and pesticides.

The application of the intensive method, the correct use of productive vegetable varieties and local conditions will lead to the high development of a vegetable growing and the satisfaction of the population's demand in the country through local production.

References

1. Abasov I.D. Agriculture of Azerbaijan and the world countries. Baku, "East-West" 2013, 712 p. (In Aze.)
2. Aghayev J.T. Diseases of agricultural plants. Baku, 2016. 198 p. (In Aze.)
3. Agriculture of Azerbaijan. Baku, SSC, 2021, 772 p. (In Aze.)
4. Agropark Shamkir website. Source: <http://shamkiragropark.az/services-one/>
5. Regions of Azerbaijan. Statistical compilation. Baku, 2021. 844 p. (In Aze.)
6. Official website of the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan. Source: <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/en-cox-ikhrac-olunan-mallar/>
7. Strategic Roadmap for the production and processing of agricultural products in the Republic of Azerbaijan. Baku, 2016, 177 p. (In Aze.)
8. Official page of the Ministry of Agriculture of the Republic of Azerbaijan. Source: <https://www.agro.gov.az/az/bitkililik/tervezcilik>
9. Conclusions of the household survey. Statistical compilation. Baku, 2021, 188 p. (In Aze.)
10. Official website of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan. <https://www.stat.gov.az/>
11. Ayyubov. A.J, Hajiyeve G.A. Climatic resources of the Azerbaijan SSR. Baku, 1984, 136 p. (In Aze.)
12. Main indicators of agricultural enterprises and individual entrepreneurs. Statistical compilation. Baku, 2021, 304 p. (In Aze.)
13. Gurbanzade A.A. Agricultural geography of Azerbaijan. Baku, "Cooperation" 2011, 256 p. (In Aze.)
14. Mammadov R.M., Eminov Z.N., Ayyubov N.H. Realities of population geography: development dynamics, settlement, resources and perspectives // On the road to independence 25. Baku, "Sharq-Garb" publishing house, 2016, p. 382-486. (In Aze.)
15. Pashayev N.A, Mammadova D.A. Territorial organization of vegetable growing in Azerbaijan. Proceedings of the conference on "Land management in market economy: achievements and modern challenges". Baku, 2018, p. 78-84 (In Aze.)
16. Shamkir District Executive Authority website. (2018, Setember 02). Source: <http://www.shamkir-ih.gov.az/news/831.html>
17. Zeynalli A.T. Modern problems of agricultural geography of Azerbaijan. Baku, 2005. 391 p. (In Aze.)

Надійшла до редколегії 25.09.2022
Прийнята до друку 04.11.2022

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 911.9:712

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2022.70.71-80>

Купач Тетяна Геннадіївна,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: tkupach@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8710-7107>

Корогода Наталія Петрівна,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: nkorogoda@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1518-2997>

*ПОКАЗНИКИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ЦІННОСТІ ТА ПРИДАТНОСТІ МІСЬКИХ ЗЕЛЕНИХ ЗОН ДЛЯ ОЦІНКИ
КУЛЬТУРНИХ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ*

Метою роботи є визначення індикаторів рекреаційної цінності та придатності а також розробка системи показників рекреаційного потенціалу зелених зон задля подальшого їх використання в оцінці КЕП: естетичних, рекреаційних та послуг соціальних відносин.

Методика роботи передбачає застосування попереднього досвіду вітчизняних та зарубіжних досліджень в напрямках оцінки ресурсів територій для цілей організації і розвитку рекреації. Оцінювання і категорювання зелених зон за рекреаційними можливостями, що визначені у системі показників, здійснюється за 5 бальними шкалами із чітко визначеними критеріями рекреаційних якостей. Загальна ж рекреаційна цінність та придатність зелених зон до надання культурних екосистемних послуг об'єктивно визначається як сумарний бал їхньої рекреаційної оцінки за сукупністю показників. Рекреаційна цінність та придатність, що характеризується параметрами медико-біологічної сприятливості, естетичності та облаштованості, формує загальний рекреаційний потенціал зелених зон міста. Перша група параметрів відображає рекреаційну корисність зеленої зони, та включає показники: фітонцидності, пило- та газостійкості, іонізації повітря. Друга група показників включає різноманіття дендрологічного складу насаджень, оглядовість та унікальність ландшафту, які загалом визначають його естетичність. Третя група відображає загальний благоустрій міських зелених зон та включає в себе показники розвиненості інфраструктури, наявності водних об'єктів, історико-культурних/архітектурних/природних пам'яток, точок пейзажного розкриття тощо. Рекреаційний потенціал безпосередньо впливає на загальну спроможність зелених зон у наданні культурних екосистемних послуг (КЕП).

Наукова новизна. В роботі проаналізовано підходи до оцінки рекреаційних ресурсів, на основі результатів аналізу попереднього досвіду було визначено 10 показників рекреаційного потенціалу міських зелених зон, що мають значення при формуванні пропозиції КЕП. Пропозиція КЕП в міських екосистемах формується не лише завдяки суб'єктивному сприйняттю мешканців міста, але і в рівному ступеню залежить від набору об'єктивно існуючих умов та факторів території, яка здатна надавати культурні екосистемні послуги.

Практичне значення. Визначені показники рекреаційного потенціалу міських зелених зон дозволять під час оцінки більш об'єктивно врахувати всі рекреаційні властивості зеленої зони, що обумовлюють її потенціал у наданні КЕП. Використання таких показників доцільно застосовувати в оцінці КЕП для зменшення суб'єктивності у визначенні їх пропозиції.

Ключові слова: міські зелені зони, рекреаційна оцінка, індикатори рекреаційного потенціалу, показники рекреаційної цінності та придатності.

UDC 911.9:712

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2022.70.71-80>

Kupach Tetyana,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor
Korohoda Nataliya,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail:
tkupach@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8710-7107>

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail:
nkorogoda@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1518-2997>

*THE VALUES OF RECREATIONAL IMPORTANCE AND SUITABILITY OF URBAN GREEN AREAS FOR THE
ASSESSMENT OF CULTURAL ECOSYSTEM SERVICES*

The purpose of the work is to determine indicators of recreational importance and suitability, as well as to develop a system of indicators of the recreational potential of green areas for their further use in the assessment of CES: aesthetic, recreational, and social exchange services and relationships.

The method of work involves the application of previous experience of domestic and foreign research in the areas of resource assessment of territories for the purposes of organization and development of recreation. Evaluation and categorization of green zones according to the recreational opportunities defined in the system of values is carried out according to 5-point scales with clearly defined criteria of recreational qualities. The overall recreational importance and suitability of green zones for the provision of cultural ecosystem services is objectively determined as the total score of their recreational evaluation based on a set of indicators. Recreational value and

suitability, characterized by parameters of medical and biological favorability, aesthetics and landscaping, form the overall recreational potential of urban green areas. The first group of parameters reflects the recreational usefulness of the green zone, and includes values of: phytoncide, dust and gas resistance, air ionization. The second group of parameters includes the value of the diversity of the dendrological composition of the plantations, visibility and uniqueness of the landscape, which generally determine its aesthetics. The third group of parameters reflects the general improvement of urban green zones and includes the value of infrastructure development, the presence of water bodies, historical-cultural/architectural/natural monuments, points of landscape discovery, etc. Recreational potential directly affects the overall capacity of green areas to provide cultural ecosystem services (CES).

Scientific novelty. The work analyzed approaches to the assessment of recreational resources, based on the results of the analysis of previous experience, 10 values of the recreational potential of urban green areas were determined, which are important in the formation of the CES proposal. The offer of CES in urban ecosystems is formed not only thanks to the subjective perception of city residents, but also depends to an equal extent on a set of objectively existing conditions and factors of the territory, which is capable of providing cultural ecosystem services.

Practical meaning. The determined values of the recreational potential of urban green zones will allow more objective consideration during the evaluation of all the recreational properties of the green zone, which determine its potential in providing CES. It is advisable to use such indicators in CES evaluation to reduce subjectivity in determining their offer.

Keywords: urban green areas, recreational assessment, indicators of recreational potential, values of recreational importance and suitability

Постановка проблеми. Підтримка благополуччя та здоров'я містян в сучасних урбанізованих просторах зокрема забезпечуються через екосистемні послуги, що їх надають зелені зони міста.

Серед екосистемних послуг провідне місце займають культурні екосистемні послуги (КЕП). Вони є такими нематеріальними благами, що підтримують фізичний, духовний та морально-психологічний стан особистості в процесах її взаємодії з екосистемами. Результатом такої взаємодії є задоволення релігійних, духовних, естетичних, розвиваючих, оздоровчих, пізнавальних, рекреаційних потреб тощо [2, 6].

Серед багатоманіття КЕП, в повсякденному житті містянами найчастіше використовуються естетичні, рекреаційні та послуги соціальних відносин [9]. Оцінка таких послуг може стати ефективним інструментом управління міським середовищем задля покращення якісного рівня життя жителів міст. Проте, така оцінка лишається доволі проблемним питанням зважаючи на два аспекти: по-перше - нематеріальні характеристики геосистем, якими є КЕП взагалі важко піддаються кількісному вираженню [9]. По-друге, як правило, в оцінці спираються на суб'єктивне враження споживачів КЕП (містян), що базується на їхньому сприйнятті окремих зелених просторів. В той же час, рекреаційний потенціал є об'єктивним фактором здатності зелених зон формувати обсяги КЕП й надавати ці блага та послуги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роботами, в яких започатковано розв'язання питання оцінювання рекреаційного потенціалу територій є розробки Преображенського В.С., Мухіної Л.І., Веденіна Ю.А., Фоменко Н.В., Генсірука С.А., Нижника М.С., Возняка Р.Р., Ерінгіса К.І., Будрюнаса А. Р., Бучко Ж.І. Зокрема, дані методичні розробки стосувалися визначення уніфікованих показників рекреаційної оцінки, опису критеріального базису та оціночних шкал окремих характеристик, що обумовлюють розвиток рекреації. Цікавими та значимими дослідженнями рекреаційного потенціалу для масового відпочинку в міських просторах та рекреаційних функцій міських зелених насаджень є роботи Родічкіна І.Д., Генсірука С.А., Нижника М.С., Kalinauskas M., Mikša K., Inácio M., Gomes E., Pereira P., Solecka I., Rinne T., Caracciolo R., Kytta M., Albertd Ch., Кучерявого В.П., Бейдика О.О., Аріон О.В., Дем'яненко С.О.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, дані розробки недостатньо застосовуються в оцінці КЕП, що наразі здебільшого базується на сприйнятєвих аспектах. На нашу думку, доцільно користуватися попередніми розробками рекреаційних оцінок для уникнення суб'єктивності в оцінці КЕП. Вони дозволять більш об'єктивно врахувати всі властивості зеленої зони, що обумовлюють її потенціал у наданні КЕП. Адже рекреаційне використання екосистем зелених зон міста посилюється наявністю мальовничих ландшафтів, біорізноманіттям, наявністю водойм та джерел, включенням пам'яток історії та природи тощо, а також впливом низки соціо-економічних та медико-біологічних чинників.

Формулювання цілей статті. Зважаючи на вищезначене, за мету роботи було встановлено: розробити систему показників, які б всебічно охопили рекреаційний потенціал території в її спроможності надавати культурні екосистемні послуги та дозволили б уникнути складнощів в їх оцінці, що наразі виникають через неспівставність оціночних критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Будь-які зелені зони можуть бути використані з метою організації рекреації та відпочинку в містах. Рекреаційне використання екосистем зелених зон міста обумовлено низкою природних, соціо-культурних та економічних факторів. Відповідно, потенційні обсяги культурних екосистемних послуг в містах можна визначити за 3 групами індикаторів рекреаційної цінності та придатності екосистем зелених зон міста виконувати рекреаційні та оздоровчі функції. В зазначені 3 групи індикаторів КЕП зібрано окремі **параметри медико-біологічної сприятливості** (рекреаційної корисності), **естетичності** та **облаштованості**, як такі, що підвищують рекреаційну привабливість та цінність зелених зон міста.

Медико-біологічна сприятливість визначається за показниками *фітонцидності, газо-/пилостійкості та іонізації повітря*, оскільки саме вони відображають санітарно-гігієнічні та оздоровчі властивості зелених зон. Відмінності у показниках в різних зелених зонах обумовлено різницею у віці, розвиненості, продуктивності, а також, що дуже важливо, дендрологічному складі насаджень.

Показники фітонцидності відбивають лікувально-оздоровчу цінність зелених зон, оскільки рослини виділяють летючі фітоорганічні речовини, такі як альдегіди, кетони, складні ефіри, що мають бактерицидні, фунгіцидні властивості і здатність пригнічувати розвиток збудників різних хвороб.

Для оцінки фітонцидності насаджень застосовується загальноприйнята в рекреації [1, 5] 5 бальна шкала (від 1 - мінімального значення до 5 - максимального). Оцінюванню підлягає дендрологічний склад насаджень територій міських зелених зон (домінуючі та доповнюючі види рослин, що мають фітонцидні властивості). Шкала та критерії визначення рекреаційної корисності зеленої зони за показником фітонцидності деревно-чагарникових насаджень подано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Категорії зелених зон за показником фітонцидності деревно-чагарникових насаджень [за 4, 5]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
5	найбільш фітонцидна	Тополя пірамідальна та звичайна, дуб черешчатий, клен остролистий, ялівець віргінський
4	сильно фітонцидна	сосна звичайна, осика, ліщина, черемха, ялина звичайна, акація біла, клен татарський, чорничник, малинник
3	середньо фітонцидна	ясен звичайний, липа дрібноквіткова, вільха чорна та сіра, горобина, клен ясенелистий, акація жовта, бузок звичайний, жимолость татарська
2	слабко фітонцидна	В'яз гладкий, в'яз пухнастий, бересклет європейський
1	найменш фітонцидна	Бузина червона, крушина ламка

Іншим оціночним показником є стійкість рослин до газо-аерозольних забруднень а також їх здатність поглинати з повітря SO₂ та пил, що є надважливою характеристикою якості міського середовища. *Показник газо-/пилостійкості* зелених насаджень в цілому залежить від дендрологічного складу. Так, високою стійкістю до газо-аерозольних забруднень відрізняються породи листяних насаджень на відміну від хвойних порід. Найбільш цінними пилозахисними породами є осика, тополя канадська, чорна, пірамідальна, дуб червоний, клен ясенелистий, шовковиця біла, ясен звичайний, черемха звичайна, каштан кінський, лох вузьколистий та сріблястий, жимолость татарська, бересклет європейський, бузина червона тощо. Дуб звичайний, в'яз граболистий та гладкий, липа дрібнолистова, клен остролистий та польовий, тополя біла, береза бородавчаста, що поширені в природних деревостанах міста Києва – є менш стійкими до газо-аерозольних забруднень. Хоча, варто відмітити, що наявність цих порід в основному

деревостані насаджень підвищує санітарно-гігієнічну і оздоровчу цінність зелених насаджень в цілому [1, 5].

Для оцінки стійкості до газо-аерозольного забруднення насаджень застосовується 5 бальна шкала (від 1 - мінімального значення до 5 - максимального). Оцінювання здійснюється на основі дендрологічного складу, домінуючих та доповнюючих видів рослин. Шкала та критерії оцінювання визначення рекреаційної корисності зеленої зони за показником пило- та газостійкості деревно-чагарникових насаджень зведено у таблиці 2.

Таблиця 2.

Категорії зелених зон за показником пило- та газостійкості деревно-чагарникових насаджень [за 4, 5]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
5	найбільш газостійка	Ялина колюча, акація біла, глід, клен ясенolistий, смородина золотиста, тополя канадська, шовковиця.
4	газостійка	Модрина сибірська, ялівець звичайний, береза бородавчата/пухнаста, в'яз, граб, груша
3	середньогазостійка	дуб черешчатий та червоний, жимолость татарська, жасмин звичайний (чубучник) верба, калина, акація жовта, клени, ліщина, ясен, липа, вільха
2	малогазостійка	Тополя, смородина чорна, черемха, яблуня лісова, ясен, обліпіха
1	газо нестійка	ялина звичайна, сосна звичайна, каштан кінський, явір, горобина, ясен звичайний

Також для міського середовища важливим є збільшення кількості іонізуючого O₂ у повітрі. Іонізоване повітря збільшує активність ферментів дихання, має релаксантні та спазмолітичні властивості, покращує самопочуття, покращує стани при захворюваннях бронхо-легеневої системи, серцево-судинних та психоневрологічних хвороб тощо. Для визначення санітарно-гігієнічного та оздоровчого ефекту від іонізації повітря особливого значення набуває концентрація легких позитивних і негативних іонів або ступінь іонізації [4], отже це може виступати як *показник* при визначенні медико-біологічної сприятливості. Чим вищою є концентрація легких іонів, тим чистішим і сприятливішим у гігієнічному відношенні вважається повітря.

На ступінь іонізації повітря впливає дендрологічний склад насаджень, їхній вік та продуктивність тощо. Концентрація легких іонів в соснових лісах є вдвічі вищою ніж в листяних. Знеліснені ж ділянки, луки та газонні насадження мають в 2-2,5 рази меншу концентрацію легких іонів ніж території під деревною рослинністю. Взагалі, характерним для іонізації атмосфери в містах є переважання важких іонів над легкими.

Окрім цього, на іонізацію повітря мають вплив смолисті летючі ароматичні речовини, що виділяються рослинами. Так, найоптимальнішою іонізацією характеризуються чисті соснові (бори) та мішані ліси (субори). Значно збільшують кількість легких іонів у складі міського повітря ялина звичайна, дуб звичайний, липа дрібнолисткова, граб звичайний, а також інтродуковані деревні породи: модрина сибірська, туя західна, дуб червоний [5].

Для оцінки впливу деревно-чагарникових насаджень на іонізацію повітря застосовується 5 бальна шкала (від 1 - мінімального значення до 5 - максимального). Оцінювання здійснюється на основі дендрологічного складу, домінуючих та доповнюючих видів рослин. Шкала та критерії визначення рекреаційної корисності зеленої зони за показником іонізації повітря деревно-чагарникових насаджень зведено у таблиці 3.

Задоволення естетичних та духовних потреб містян визначається номінальними характеристиками екосистем (рельєфом земної поверхні, видовим складом та розподілом зелених насаджень, візуальними акцентами різного генезису тощо) а також ландшафтно-організаційними та композиційними особливостями ансамблю зеленої зони. **Естетичність зелених зон** включає *показники різноманіття дендрологічного складу насаджень, оглядовості (пейзажності), унікальності (типовості).*

Ландшафтно-естетичні та художньо-композиційні властивості екосистем зелених зон суттєво залежать від розвиненості та якості насаджень, що можна оцінити за показником

різноманіття дендрологічного складу насаджень. Таке різноманіття впливає на сприйняття зелених зон як художньо-виразних і атрактивних.

Таблиця 3.
Категорії зелених зон за показником іонізації повітря у містах [за 4]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
5	найбільш сприятлива	Хвойні, добре розвинені насадження: сосна звичайна, ялина звичайна, туя західна, модрина сибірська або карпатська
4	більш сприятлива	Мішано-лісові насадження: насадження сосни звичайної з домішками дубу звичайного або червоного, берези пухнастої або звичайної, горобини звичайної, бузини червоної, крушини ламкої тощо
3	сприятлива	Насадження широколистяних порід: грабу звичайного, липи дрібнолистяної, дубу звичайного, клену гостролистого тощо
2	менш сприятлива	Природна лучна рослинність із чагарниками та рідколіссям
1	найменш сприятлива	Відкриті міські сквери із штучним газоном та чагарниками або зони із штучними покриттями

Художня виразність та естетика міських зелених зон досягається: поєднанням різних порід деревостанів з чагарниками та різнотрав'ям; групуванням та комбінуванням за розміром, формою та кольором рослин (створення пейзажних куртин та просторових композицій). Також естетичність зростає зі збільшенням кількості у складі насаджень порід, які не є домінуючими і створюють контрастність і виразність пейзажів. Відповідно, найменш естетичними є чисті насадження сформовані найбільш поширеними (типовими для регіону) породами [5].

Для оцінки естетичної привабливості зелених зон за різноманіттям дендрологічного складу насаджень застосовується 5 бальна шкала (від 0 - мінімального значення до 4 - максимального). Шкала та критерії оцінювання визначення рекреаційної корисності зеленої зони за показником різноманіття дендрологічного складу насаджень подано у таблиці 4.

Таблиця 4.
Категорії зелених зон за показником різноманіття дендрологічного складу насаджень [за 5]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
4	найбільш різноманітна	Насадження відносять до різних типів рослинності (лісова, чагарникова, лучна, культурна тощо) та вирізняються багатим різноманіттям породного складу насаджень не лише типових для цієї лісо рослинної зони а й інтродукованими або рідкісними видами (10 і більше порід)
3	різноманітна	Насадження можуть відноситися до різних типів рослинності (лісова, чагарникова, лучна, культурна тощо). До складу насаджень включено 7-10 одиниць порід типових для цієї лісо рослинної зони або є інтродукованими
2	урізноманітнена	Переважає один тип рослинності. До складу насаджень включено 7 одиниць порід типових для цієї лісо рослинної зони або є інтродукованими
1	найменш різноманітна	До складу насаджень включено 5-7 одиниць порід що доповнюють фонову рослинність типову для цієї лісо рослинної зони або є інтродукованими
0	монотонна	Чисті насадження сформовані найбільш поширеними породами цієї лісо рослинної зони

Ще однією важливою сприйняттяевою характеристикою ландшафту як естетично привабливого є його оглядовість. Показник оглядовості ландшафту відображає його здатність задовольняти естетичні потреби через милування мальовничими пейзажами.

Оглядовість ландшафту пов'язана із його об'ємно-просторовою структурою, що являє собою цілісність всіх елементів ландшафтної композиції. Композиція ландшафту, як чергування його об'ємно-просторових форм, що формують закриті, відкриті та напіввідкриті простори, визначатиме емоційність його сприйняття. Відкриті простори діють збудливо, а закриті - заспокійливо.

На показник оглядовості також впливає широта та глибина огляду, кількість пейзажних планів або силуетність. Так, фронтальні просторові композиції (з обмеженою широтою огляду) закриті і недалекоглядні. У них відсутнє чергування і переходи між оглядами різної глибини, вони мають один план в найближчій перспективі, тобто закритий вид з чіткими і близько розташованими (до кількох метрів) елементами. Об'ємні просторові композиції також мають обмежену широту огляду, але в них спостерігається чергування пейзажів, тобто вони мають декілька планів в середній перспективі. Отже, це закриті огляди із розташованими на глибину не більше 1 – 1.5 км елементами композиції, які добре сприймаються. Глибинно-просторові композиції формуються через поступове розкриття оглядів (різної глибини та широти) за принципом зростаючого емоційного напруження [7]. Це відкриті далекоглядні високосилуетні огляди, в яких елементи композиції, що розташовані далі ніж 1 -1.5 км, видніються, але є не чіткими і зливаються в єдине ціле.

Кількість планів, широта та глибина огляду залежать від рельєфу земної поверхні, повноти та характеру розміщення насаджень, зімкнутості пологів крон дерев, що визначає ступінь освітленості, умови сприйняття елементів ландшафту та умови зручності відпочинку. Відповідно до цього, для оцінки естетичної привабливості зелених зон за показником оглядовості застосовується 5 бальна шкала (від 0 - мінімального значення до 4 - максимального). Шкала та критерії оцінювання визначення рекреаційної корисності зеленої зони за показником оглядовості ландшафту подані у таблиці 5.

Таблиця 5.
Категорії зелених зон за показником оглядовості ландшафту [за 7]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
4	найбільш оглядова	Сформована просторова композиція: наявне чергування різних типів просторів, домінують відкриті далекоглядні багатопланові огляди із глибинно-просторовими композиціями. Виразно силуетні та різноманітні.
3	дуже оглядова	Просторова композиція формується чергуванням різних типів просторів. Наявні далекоглядні із багатьма планами відкриті огляди, проте домінують об'ємні просторові не силуетні пейзажні огляди із 1-2 планами.
2	оглядова	Просторова композиція формується закритими об'ємними пейзажами із обмеженою широтою огляду, але мають чергування оглядів із різною глибиною, тобто мають декілька планів в середній перспективі. Містять відкриті далекоглядні, силуетні пейзажні огляди.
1	мало оглядова	Домінують закриті простори із фронтальними просторовими композиціями. Зрідка з'являються пейзажні огляди середньодалекої глибини із 2-3 планами.
0	найменш оглядова	Закриті простори. Пейзажні огляди відсутні

Також до показників сприйняття ландшафтів як естетично привабливих слід віднести їхню унікальність. Унікальність екосистем проявляється у наявності певних ознак, що вирізнятимуть цей ландшафт як винятковий, незвичайний та такий, що не має аналогів в зональній ландшафтній структурі. Розуміння унікальності ландшафту розглядається через порівняння з його типовістю. Для оцінки естетичності міських екосистем *показник унікальності* є доволі важливим, оскільки різні міські ландшафти набувають ознак неповторності і значимості в сприйнятті їх мешканцями: сакралізуються, стають еталонами культурної ідентичності і цінності, натуральності, екологічності, зрозумілості тощо. Ранжування зелених зон за показником унікальності здійснюється за 5 бальною шкалою (від 0 - мінімального значення до 4 - максимального). Шкала

та критерії оцінювання визначення рекреаційної корисності зеленої зони за показником унікальності подані у таблиці 6.

Таблиця 6.

Категорії зелених зон за показником унікальності [за 7]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
4	унікальна	«Унікал», один в своєму роді, вирізняється за композиційною будовою, дендрологічним складом, природною або культурною значимістю, сакралізованістю або духовною цінністю, натуральністю або екологічністю для мешканців міста тощо
3	рідкісна	Виразний за якоюсь однією або декількома ознаками: реліктові рослини, пам'ятка, фонтан, історія розбудови тощо. Або має можливості утилітарної рекреації, до прикладу, наявні грибниці, джерела, ягідники, місця рекреаційного рибальства, фотозони тощо
2	нетипова	Має вагомні ознаки, характеристики, що вказують на його не схожість із такими самими об'єктами цієї природної зони: інтразональність, зволоженість, генезис тощо
1	досить поширена	Має деякі аналоги або має більшість ознак, що є характерними для подібних типів екосистем зелених зон
0	типова	Звичайний, немає характерних ознак, що вирізняють його серед інших, спрощена/відсутня композиційна будова

Група **параметрів облаштованості** включає показник *розвиненості інфраструктури*: включення у організаційну структуру елементів благоустрою (мережа стежок/доріжок, смітники, туалети, паркові меблі, освітлення та інше) та об'єктів, що покращують рекреаційну функціональність зеленої зони; наявність зонінгу за видом рекреаційного використання (кемпінгові/пікнікові зони, пляжі, ігрові майданчики, дитячі ігрові зони, зони релаксу та заняттями спортом). Також за показники облаштованості правлять наявність: *водних об'єктів, історико-культурних/архітектурних/природних пам'яток, точок пейзажного розкриття тощо*.

При оцінці облаштованості зеленої зони звертається увага не лише на наявність та насиченість рекреаційного простору елементами благоустрою, а й враховуються зворотні характеристики, що знижують комфортність перебування та погіршують привабливість зеленої зони в цілому. До прикладу, захаращеність стволами впалих дерев, наявний сухостій, сміття, антропогенні руйнування та ознаки дигресії природної рослинності, наявність сміттєзвалищ та вогнищ неприємних запахів тощо [5, 4].

В таблиці 7. представлено бальну оціночну шкалу та критерії визначення *показника розвиненості інфраструктури*. Критерії враховують не лише наявність того чи іншого елементу рекреаційної та господарської інфраструктури, що покращують споживчу привабливість зеленої зони серед мешканців але і ті, що знижують якість рекреаційних послуг.

Таблиця 7.

Категорії зелених зон за показником розвиненості інфраструктури [за 4, 5, 10]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
4	добре розвинена	Логічна планувально-організаційна будова із впорядкованими елементами благоустрою: прокладені і промарковані стежки та дороги для різного користування. Наявні та цілі паркові меблі, навіси та альтанки, смітники. Система освітлення працююча, наявні інфоблоки, туалети. Інфраструктура рекреації має кемпінгові та пікнікові місця, наявні транспортні стоянки. Зона має оглядові майданчики або бювети/джерела та ін.
3	достатньо розвинена	Зона має планувально-організаційну будову і мережу доріжок різного користування, окремі види паркових меблів, освітлення, смітники але відсутні туалети, інфоблоки. Зона впорядкована та охайна

2	розвинена	Зона має планувальну будову, мережу лише пішохідних доріжок, деякі паркові меблі, освітлення (не повсюдно освітлено), смітники але відсутні альтанки/навіси/туалети. Зона впорядкована та охайна.
1	мало розвинена	Зона має не розвинену та хаотичну мережу лише пішохідних доріжок, паркові меблі, освітлення але в поганому стані. Смітники рідкісні, туалети відсутні. Наявні антропогенні руйнування та ознаки дигресії природної і культурної рослинності
0	не розвинена	Зона не облаштована: система доріжок хаотична, паркові меблі відсутні або в поганому стані, освітлення в поганому стані або відсутнє, смітників немає, наявні сміттєзвалища несанкціоновані. Характерна захаращеність стволами впалих дерев, сухостій повсюдні антропогенні руйнування та ознаки дигресії природної і культурної рослинності

В таблицях 8, 9 приведено критерії та оціночні бали для ранжування зелених зон за показниками наявності водних об'єктів, історико-культурних/архітектурних/природних пам'яток. Перший показник введено виходячи з важливого значення водних об'єктів в організації рекреації, особливо в умовах суцільної міської забудови. Наявність водних об'єктів сприяє комплексному покращувальному впливу на якість рекреаційних можливостей, зокрема, урізноманітнює рекреаційні заняття, підвищує мікрокліматичну комфортність, визначає естетику прилеглих до водойм ландшафтів тощо.

Насиченість історико-культурними та/ або архітектурними, природними пам'ятками зеленої зони в міському просторі, визначає унікальність та покращує композиційні якості ландшафтів.

Таблиця 8.

Категорії зелених зон за показником наявності водних об'єктів [за 4, 10]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
4	насичена	Розташовані в межах/на берегах природних водойм, каналів, річок, водний об'єкт є центром планувальної структури зеленої зони, наявна велика кількість невеликих водойм, струмків, джерел різного походження
3	достатньо насичена	Наявні невеликі природні або штучні водойми, резервуари, облаштовані джерела, фонтани, купальні
2	середньо насичена	Поодинокі водні об'єкти природного або штучного походження, що не є композиційними центрами зеленої зони але визначають рекреаційний попит (купальня, джерело, ставок або ін.)
1	мало насичена	Поодинокі невеликі і лише штучні резервуари/бювети/фонтани
0	ненасичена	Водні об'єкти відсутні

Таблиця 9.

Категорії зелених зон за показником наявності історико-культурних/архітектурних/природних пам'яток [за 5, 10]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
4	насичена	Є частиною або є об'єктом природної/культурної спадщини із великою кількістю скульптур, архітектурних форм або мальовничими геологічними відслоненнями/ботанічними об'єктами/водоспадами/струмками джерелами тощо
3	достатньо насичена	Наявні скульптури, статуї, пам'ятники та архітектурні форми вписані в планувальну структуру зони або пам'ятки природи
2	середньо насичена	Поодинокі або будівлі або пам'ятники, що представляють собою культурну/природну цінність
1	мало насичена	Лише поодинокі скульптури або лише поодинокі паркові будівлі, що представляють собою культурну цінність
0	ненасичена	Будь-які пам'ятки відсутні

Окремим і доволі важливим показником при рекреаційній оцінці зелених зон для організації відпочинку та дозвілля в містах є наявність *точок пейзажного розкриття* з різною широтою огляду. За широтою пейзажного огляду (кут огляду), відповідно до типологічної класифікації К.І. Ерінгіса, оглядові точки в ландшафті бувають наступних типів [3]: щільними (вісти) – кут менше за 30 градусів; секторними – 30-115 градусів; панорамними – 120-240 градусів; циркорамними – кут більший за 240 градусів.

Наявність таких місць значно урізноманітнює рекреаційний благоустрій зелених зон і дозволяє облаштовувати оглядові майданчики, встановлювати альтанки та лави, прокладати пейзажні стежки тощо. Все це збільшує привабливість зелених зон для планування щоденного відпочинку містян та розширює спектр наданих КЕП в зелених зонах. В таблиці 10 категоризовано зелені зони за наявністю точок пейзажного розкриття.

Таблиця 10.

Категорії зелених зон за показником наявності точок пейзажного розкриття [за 3]

Бал	Категорія зеленої зони	Критерій визначення
4	насичена	Наявні місця розкриття оточуючих пейзажів з різною далекоглядністю, переважно із панорамним оглядом. Точки пейзажного розкриття вписані в мережу пішохідних доріжок, облаштовані лавами або наявні альтанки, чисто і охайно
3	достатньо насичена	Наявні місця розкриття оточуючих пейзажів з різною далекоглядністю, переважно із секторним оглядом проте, наявні і панорами. Точки пейзажного розкриття вписані в мережу пішохідних доріжок, облаштовані лавами або наявні альтанки, досить чисто і охайно
2	середньо насичена	Наявні місця розкриття оточуючих пейзажів але із щільним та секторним оглядом, поодинокі трапляються панорами. Точки не завжди або взагалі не мають облаштування лавами, не вписані у мережу доріжок, спостерігається засміченість
1	мало насичена	Наявні місця розкриття оточуючих пейзажів але із щільним оглядом, поодинокі трапляються секторні огляди, панорамні - відсутні. Точки не завжди або взагалі не мають облаштування лавами, не вписані у мережу доріжок, спостерігається засміченість
0	ненасичена	Місця розкриття оточуючих пейзажів відсутні

Оскільки критерії визначення окремих категорій зелених зон рівнозначні в забезпеченні рекреаційної придатності та цінності зеленої зони, то в результаті загальна їхня рекреаційна цінність визначатиметься як сума балів за окремими показниками. За такого підходу, найнижчий бал оцінки може дорівнювати 3 і відповідатиме мінімальній придатності зеленої зони виконувати рекреаційні функції, а високоцінні зелені зони матимуть 43 бали., (табл.11). Оцінена такою кількістю балів цінність та придатність й відповідатиме найвищому рекреаційному потенціалу зеленої зони, що слід враховувати в оцінці КЕП, які вона надає.

Таблиця 11.

Загальна рекреаційна цінність та придатність зелених зон

Сумарний бал рекреаційної оцінки	Рекреаційна цінність та придатність зелених зон
35 - 43	високоцінні
27 - 34	цінні
19 - 26	придатні
11 - 18	мало придатні
3 - 10	мінімально придатні

Висновки. В даній роботі визначено індикатори рекреаційної цінності та придатності а також розроблено систему показників, за якими зокрема доцільно визначати рекреаційний потенціал міських зелених зон. Дана система включає 3 групи показників. Перша група

відображає медико-біологічну сприйнятливості (рекреаційну корисність) зеленої зони, та включає показники: фітонцидності, пило- та газостійкості деревно-чагарникових насаджень, іонізації повітря. Друга група складається з показників: різноманіття дендрологічного складу насаджень, оглядовості та унікальності ландшафту, які загалом визначають його естетичність. Третя група відображає загальну облаштованість міських зелених зон, та включає в себе показники: розвиненості інфраструктури, наявності водних об'єктів, історико-культурних/архітектурних/природних пам'яток, точок пейзажного розкриття тощо. Для категоризування зелених зон за кожним з показників розроблено 5 бальні оціночні шкали, із чіткими критеріями визначення рекреаційних якостей. Загальна ж рекреаційна цінність та придатність зелених зон оброблюється як сумарний бал їхньої оцінки за всіма показниками.

Урахування таких показників дозволяє об'єктивно визначити загальний рекреаційний потенціал зеленої зони. А, оскільки рекреаційний потенціал безпосередньо впливає на загальну спроможність зелених зон у наданні КЕП, використання запропонованих у роботі показників доцільно застосовувати в оцінці КЕП. Це зокрема дозволить уникнути суб'єктивності у визначенні їх пропозиції.

Список використаних джерел

1. Arion O. V., Kupach T. H., Demianenko S. O. *Rekreatsiina prydatnist zelenykh nasadzen mista Kyieva* // *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, seriia "Heolohiia. Heohrafiia. Ekolohiia"* № 45 (2016). - ss. 113-122. URL: <https://periodicals.karazin.ua/geoeco/article/view/8186> (in Ukrainian)
2. Bertram C., Rehdanz K. *Preferences for cultural urban ecosystem services: comparing attitudes, perception, and use*. *Ecosyst Serv.* 2015 12:187–99. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2014.12.011> (in English)
3. Erynhyts, K. Y., Budriunas A. R. *Sushchnost y metodyka detalnoho ekoloho-estetycheskoho yssledovanyia peizazhei // ekolohiia y estetyka landshafta. AN LytSSR Ynstitut botanyky. – Vylnius: Myntys, 1975. – cc. 107-159. (in Russian).*
4. Fomenko, N. V. *Rekreatsiini resursy ta kurortolohiia: navch. posib. K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2007. - 312 s. (in Ukrainian).*
5. Hensyruk S.A., Nyzhnyk M.S., Vozniak R.R. *Rekreatsyonnoe yspolzovanye lesov. - K.: Urozhai, 1987. - 246 s. (in Russian).*
6. Gómez-Baggethun E, Barton DN. (2013) *Classifying and valuing ecosystem services for urban planning*. *Ecol Econ.* 86. pp. 235–45. URL: [doi: 10.1016/j.ecolecon.2012.08.019](https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.08.019) (in English).
7. Hrodzynskiy M. D., Savytska O. V. *Estetyka landshaftu: navchalnyi posibnyk. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2005. – 183 s. (in Ukrainian).*
8. Kalinauskas M., Mikša K., Inácio M., Gomes E., Pereira P. *Mapping and assessment of landscape aesthetic quality in Lithuania. Journal of Environmental Management. Volume 286. 2021. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301479721003017 (in English).*
9. Mao Q, Wang L, Guo Q, Li Y, Liu M and Xu G *Evaluating Cultural Ecosystem Services of Urban Residential Green Spaces From the Perspective of Residents' Satisfaction With Green Space. Front. Public Health* 8:226. 2020. URL: [doi: 10.3389/fpubh.2020.00226](https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00226) (in English)
10. Preobrazhenskyy V. S., Mukhina L. Y., Kazanskaia N. S., Vedenyn Yu. A. y dr. *Metodycheskye ukazaniya po kharakterystyke pryrodnykh uslovyy rekreatsionnoho raiona // Heohrafycheskye problemy orhanyatsyy turyzma y otdykha / otv. red. B.N. Lykhanov. – M.: Turyst, 1975. – Vyp. 1. – cc. 50 - 112. (in Russian).*
11. Solecka I., Rinne T., Caracciolo R., Kytta M., Albertd Ch. (2022) *Important places in landscape – investigating the determinants of perceived landscape value in the suburban area of Wrocław, Poland. Landscape and Urban Planning. Volume 218. URL: https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2021.104289 (in English).*

Reference

1. Arion O. V., Kupach T. H., Demianenko S. O. *Recreation suitability of green spaces of the city of Kyiv* // *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. "Heolohiia. Heohrafiia. Ekolohiia"*. Vol. 45. 2016. ss.113-122. URL: <https://periodicals.karazin.ua/geoeco/article/view/8186> (in Ukrainian)
2. Bertram C., Rehdanz K. *Preferences for cultural urban ecosystem services: comparing attitudes, perception, and use*. *Ecosyst Serv.* 2015 12:187–99. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2014.12.011> (in English)
3. Jeringis K. I., Budrijunas A. R. *Essence and methodology of detailed ecological and aesthetic studies of landscapes//Ecology and aesthetics of the landscape. Academy of Sciences of LitSSR, Institute of botany. Vilnius, Mintis.1975. - pp.107-159. (in Russian)*
4. Fomenko, N. V. *Recreational resources and balneology. Kyiv. 2007, Centr navchal'noyi literatury. - 312 p. (in Ukrainian)*
5. Gensyruk, S. A., Nizhnyk, M. S., Voznjak, R. R. *Recreational use of forests. Kyiv, Urozhaj, 1987. - 248p. (in Russian)*
6. Gómez-Baggethun E, Barton DN. (2013) *Classifying and valuing ecosystem services for urban planning*. *Ecol Econ.* 86. pp. 235–45. URL: [doi: 10.1016/j.ecolecon.2012.08.019](https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.08.019) (in English)
7. Hrodzynskiy M. D., Savytska O. V. *Landscape aesthetics: a study guide. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet». 2005. - 183 p. (in Ukrainian)*
8. Kalinauskas M., Mikša K., Inácio M., Gomes E., Pereira P. *Mapping and assessment of landscape aesthetic quality in Lithuania. Journal of Environmental Management. Volume 286. 2021. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0301479721003017 (in English)*
9. Mao Q, Wang L, Guo Q, Li Y, Liu M and Xu G *Evaluating Cultural Ecosystem Services of Urban Residential Green Spaces From the Perspective of Residents' Satisfaction With Green Space. Front. Public Health* 8:226. 2020. URL: [doi: 10.3389/fpubh.2020.00226](https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00226) (in English)
10. Preobrazhenskij, V. S., Muhina, L. I., Kazanskaja, N. S., Vedenin, Ju. A., Miroshnichenko, N. N., Stupina, N. M., Fil-ippovich, L. S., Yadvov, V. B., Sheffer, E. G. *Guidelines for the characterization of the natural conditions of the recreational area. Geographic problems of the organization of tourism and recreation. Moscow, Turist, vol. 1. 1975. - pp. 50-112 (in Russian)*
11. Solecka I., Rinne T., Caracciolo R., Kytta M., Albertd Ch. (2022) *Important places in landscape – investigating the determinants of perceived landscape value in the suburban area of Wrocław, Poland. Landscape and Urban Planning. Volume 218. URL: https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2021.104289 (in English)*

Надійшла до редколегії 10.10.2022

Прийнята до друку 21.11.2022

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

1. *Aida Abbasova* - Graduate Student, ANAS, Institute of Geography named after acad. H.A.Aliyev, Baku, Azerbaijan, e-mail: aida_abbasova_2015@mail.ru.
2. *Беркова Оксана Петрівна* – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного туризму та країнознавства, Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, e-mail: 0987366872@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-4803-466X>.
3. *Борисюк Оксана Анатоліївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного туризму та країнознавства, Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, e-mail: imv2008@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0003-0387-0493>.
4. *Дудник Іван Миколайович* – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного туризму та країнознавства, Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, e-mail: dudnik_ivan@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-6565-158X>.
5. *Казаков Володимир Леонідович* – кандидат географічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна, e-mail: vl.kazakov1970@gmail.com.
6. *Колотуха Олександр* – доктор географічних наук, доцент, Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна, e-mail: okolotuh@ukr.net.
7. *Колотуха Ігор* – кандидат географічних наук, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна, e-mail: kolotuha.igor@gmail.com.
8. *Корогода Наталія Петрівна* – кандидат географічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: nkorogoda@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1518-2997>.
9. *Купач Тетяна Геннадіївна* – кандидат географічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: tkupach@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8710-7107>.
10. *Лебедева Віра Василівна* – доктор економічних наук, професор, професор кафедри туристичного бізнесу і рекреації, Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, Україна, e-mail: veralebedeva@ukr.net, ORCID ID 0000-0001-8127-4860.
11. *Литвинова Тетяна Станіславівна* – ст.викладач кафедри туризму, «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: tsrevenko@krok.edu.ua.
12. *Мелько Людмила Федорівна* – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму, «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: ludmilam@krok.edu.ua.
13. *Околович Ірина* – аспірантка кафедри країнознавства та туризму, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна, ORCID ID: 0000-0001-8868-4475, Web of Science ResearcherID: AAU-9207-2021.
14. *Пацюк Вікторія Сергіївна* – кандидат географічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: viktoriia.patsiuk@gmail.com.
15. *Скоростецька Ольга Олександрівна* – аспірантка кафедри країнознавства та туризму, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна, e-mail: skorostetskayaolga@gmail.com.
16. *Шекера Світлана Сергіївна* – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри туристичного бізнесу і рекреації, Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, Україна, e-mail: shekera.sveta@gmail.com, ORCID ID 0000-0002-1099-3953.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. *Aida Abbasova* – Graduate Student, ANAS, Institute of Geography named after acad. H.A.Aliyev, Baku, Azerbaijan, e-mail: aida_abbasova_2015@mail.ru.
2. *Berkova Oksana* – PhD in Economics, Associate Professor of Country Studies and Tourism, Department, Institute of International Relations, National Aviation University, Kyiv, Ukraine, e-mail: oksana.berkova@npp.nau.edu.ua, ORCID 0000-0002-4803-466X.
3. *Borisyuk Oksana* – PhD in Geography, Associate Professor, of Country Studies and Tourism Department, Institute of International Relations, National Aviation University, Kyiv, Ukraine, e-mail: imv2008@ukr.net, ORCID 0000-0003-0387-0493.

4. *Dudnik Ivan* – Doctor of Geography Sciences, Professor, Country Studies and Tourism Department, Institute of International Relations, National Aviation University, Kyiv, Ukraine, e-mail: dudnik_ivan@ukr.net ORCID ID [ORCID 0000-0002-6565-158X](https://orcid.org/0000-0002-6565-158X).
5. *Kazakov Volodymyr Leonidovych* – Candidate of Geographical Sciences, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine, e-mail: vl.kazakov1970@gmail.com.
6. *Kolotukha Oleksandr* – Doctor of Geography, Associate Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine, e-mail: okolotuh@ukr.net.
7. *Kolotukha Ihor* – Ph.D. in Geography, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine, e-mail: kolotuha.igor@gmail.com.
8. *Korohoda Nataliya* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, e-mail: nkorogoda@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1518-2997>.
9. *Kupach Tetyana* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, e-mail: tkupach@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8710-7107>
10. *Lebedieva Vira* – Doctor of Economics Sciences, Professor, Professor, Tourism Business and Recreation Department, Odesa National University of Technology, Odesa, Ukraine, e-mail: veralebedeva@ukr.net, ORCID ID [0000-0001-8127-4860](https://orcid.org/0000-0001-8127-4860).
11. *Lytvynova Tetiana* – Senior Lecturer of Tourism Department, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: tsrevenko@krok.edu.ua.
12. *Melko Liudmyla* – Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor, Head of Tourism Department, «KROK» University, Kyiv, Ukraine, e-mail: ludmilam@krok.edu.ua.
13. *Okolovych Iryna* – Graduate Student, Regional Studies and Tourism Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, ORCID ID: [0000-0001-8868-4475](https://orcid.org/0000-0001-8868-4475), Web of Science ResearcherID: AAU-9207-2021.
14. *Patsiuk Viktoriia Serhiivna* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, e-mail: viktoriia.patsiuk@gmail.com.
15. *Skorostetska Olha Alexandrovna* – Graduate Student, Regional Studies and Tourism Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine, e-mail: lilamirinda@icloud.com.
16. *Shekera Svitlana* – Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Tourism Business And Recreation Department, Odesa National University of Technology, Odesa, Ukraine, e-mail: shekera.sveta@gmail.com.

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

<i>Мелько Л.Ф., Литвинова Т.С.</i> ГАСТРОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО ТА ТУРИЗМ	3
<i>Дудник І.М., Беркова О.П., Борисюк О.А.</i> РЕГІОНАЛЬНА СИСТЕМА ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ ЯК ОБ'ЄКТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	10
<i>Колотуха О. Колотуха І.</i> ВИДОВА СТРУКТУРА СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ	16
<i>Пацюк В.С., Казаков В.Л.</i> ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: ЗМІСТ ТУРІВ (НА ПРИКЛАДІ КРИВОГО РОГУ)	29
<i>Околович І.І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	37
<i>Скоростецька О.О.</i> МОДЕЛЬ ПЕРСПЕКТИВНОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СТОЛИЧНОМУ МІСТІ	50
<i>Лебедеєва В.В., Шекера С.С.</i> МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД В ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКЛАДІ ПП ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧИЙ КОМПЛЕКС «БІЛА АКАЦІЯ», М.ОДЕСА, УКРАЇНА	56

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

<i>Aida Abbasova</i> A CONTEMPORARY SITUATION OF THE VEGETABLE GROWING AND ITS LOCATION ON ALTITUDE ZONES IN THE GANJA-GAZAKH ECONOMIC-GEOGRAPHICAL REGION	63
--	----

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

<i>Купач Т.Г., Корогода Н.П.</i> ПОКАЗНИКИ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ЦІННОСТІ ТА ПРИДАТНОСТІ МІСЬКИХ ЗЕЛЕНИХ ЗОН ДЛЯ ОЦІНКИ КУЛЬТУРНИХ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ	71
---	----

<i>ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ</i>	81
-------------------------------	----

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED ISSUES

<i>Melko L., Lytvynova T.</i> GASTRONOMIC POTENTIAL OF THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF UNESCO AND TOURISM	3
<i>Dudnik I., Berkova O., Borisyuk O.</i> REGIONAL SYSTEM OF TOURIST SERVICES AS A SUBJECT OF INTERDISCIPLINARY STUDY	10
<i>Kolotukha O. Kolotukha I.</i> SPECIES STRUCTURE OF SPORT TOURISM	16
<i>Patsiuk V.S., Kazakov V.L.</i> INDUSTRIAL TOURISM: CONTENT OF TOURS (ON THE EXAMPLE OF KRYVYI RIH)	29
<i>Okolovych Iryna</i> FEATURES AND PROSPECTS OF CLUSTERIZATION OF RURAL TOURISM IN UKRAINE	37
<i>Skorostetska O.A.</i> MODEL OF PERSPECTIVE OPTIMIZATION OF TOURIST ACTIVITIES IN THE CAPITAL CITY	50
<i>Lebedieva V., Shekera S.</i> METHODOLOGICAL APPROACH TO THE ORGANIZATION OF HEALTH TOURISM ON THE EXAMPLE OF THE PRIVATE ENTERPRISE "WHITE ACACIA", ODESA, UKRAINE	56

II. CURRENT PROBLEMS OF SOCIAL GEOGRAPHY AND COUNTRY STUDIES

<i>Aida Abbasova</i> A CONTEMPORARY SITUATION OF THE VEGETABLE GROWING AND ITS LOCATION ON ALTITUDE ZONES IN THE GANJA-GAZAKH ECONOMIC-GEOGRAPHICAL REGION	63
--	----

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

<i>Kupach T., Korohoda N.</i> THE VALUES OF RECREATIONAL IMPORTANCE AND SUITABILITY OF URBAN GREEN AREAS FOR THE ASSESSMENT OF CULTURAL ECOSYSTEM SERVICES	71
--	----

<i>INFORMATION ABOUT AUTHORS</i>	81
----------------------------------	----

Наукове видання

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

Науковий журнал заснований у 2007 р.

Випуск 70

Лабораторія геоінформації та туризму
кафедри країнознавства та туризму
географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Київ, проспект Глушкова, 2-а, к.318

Підписано до друку 30.12.2022. Формат 60х84/8 Папір офс.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Ум. – друк. арк.8,19.
Обл.- вид. арк. 8,3 Наклад 100. Замовлення № 01-0070.

Надруковано в ТОВ «Альфа-ППК», м. Київ, вул. Антоновича 125А
Свідоцтво про реєстрацію ДК 1806